

Journal of International Eastern European Studies

**Journal of International Eastern European
Studies**

Vol. 1, No. 1, Summer 2019

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl. 1, Sayı. 1, Yaz 2019

Sakarya

2019

ISSN: 2687-3346

Journal of International Eastern European Studies

Vol. 1 Number 1 Summer 2019

JIEES is a peer-reviewed bi-annual international academic journal, published in Summer and Winter. Also a special issue can be published every year. The electronic version of the journal can be read at dergipark.ulakbim.gov.tr/jiees.

Author guidelines and editorial policies on submission of manuscripts can be found on the same website. JIEES is using plagiarism softwares in order to detect and prevent plagiarism.

Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

Yıl 1 Sayı 1 Yaz 2019

JIEES, uluslararası hakemli bir dergidir. Yaz ve Kış olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Ayrıca bazı zamanlarda özel sayılar yayımlayabilir. Derginin elektronik versiyonuna dergipark.ulakbim.gov.tr/jiees adresinden erişilebilir. Dergiye gönderilen makaleler, intihal olaylarının tespiti ve engellenmesi amacıyla intihal tespit programları ile denetlenmektedir.

Sahibi ve Sorumlusu / Owner

Yücel ÖZTÜRK

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/ Editor-in-Chief

Tufan TURAN

Editörler / Editors

Serkan YAZICI, Tufan TURAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- 1 The peculiarities of the second foreign language study at nonlinguistic higher educational establishment of Ukraine
Ilona Boichevska, Liudmyla Veremiuk, Anna Ivanchuk
- 24 Some Aspects of the Etymology, Ontology and Genesis of the Methodologies of Historical Cognition
Olga Borysova
- 42 Omelyan Pritsak: In Taras Shevchenko National University of Kyiv
Yaroslav Kalakura
- 59 Slavery and Slave Prices in the Crimean Khanate (According to Islamic Court Registers)
Nuri Kavak
- 73 1533 Tarihli İcmâl Defterine Göre Rumeli Vilayeti'nde Zaimler Ve Sipahiler
Orhan Kılıç
- 126 Russia's Information Warfare and the Security of Europe
Muhammet Koçak
- 137 Osmanlı'da İktidar İnşa Aracı Olarak Ulema ve Seyfiye Eksenli Darbeler (XVI – XVIII. Yüzyıl)
Yücel Öztürk
- 198 Development of Turkic Studies in Ukraine
Ferhad Turanly
- 215 Understanding Soviet Foreign Policy (1917-1991)
Behçet Kemal Yeşilbursa

YAYIN KURULU

Sebahattin Abdurrahman, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, Etnik Azınlık Araştırmaları Merkezi, İngiltere.

Mehmet Alparıu, Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

David Beamish, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, İngiltere.

Taner Bilgin, Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Krzysztof Boroda, Dr., Bialystok Üniversitesi, Tarih ve Siyasi Bilimler Enstitüsü, Polonya.

Ömerül Faruk Bölükbaşı, Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Fatih Demirel, Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bölümü, Türkiye.

Halim Demiryürek, Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

Irene Strazzeri, Dr., Foggia Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İtalya

Stefano Taglia, Dr., Çek Bilimler Akademisi, Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Çek Cumhuriyeti.

Philipp Wirtz, Dr., Londra Üniversitesi, Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu, Tarih Bölümü, İngiltere.

Gültekin Yıldız, Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye.

SAYI HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet Kanlıdere (Marmara Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Nuri Kavak (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Orhan Kılıç (Fırat Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Mustafa Öztürk (İzmir Demokrasi Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Yücel Öztürk (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. İbrahim Şirin (Kocaeli Üniversitesi, Türkiye)

Prof. Dr. Behçet Kemal Yeşilbursa (Uludağ Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Serkan Acar (Ege Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Muhammed Bilal Çelik (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Fatih Demirel (Uludağ Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Mehmet Güneş (İğdır Üniversitesi, Türkiye)

Doç. Dr. Mustafa Sarı (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)

Assoc. Prof. Viacheslav Stanislavskiy (National Academy of Science,
Ukraine)

Doç. Dr. Fikrettin Yavuz (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep İskefiyeli (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Murat Öztürk (İnönü Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Öğr. Üyesi Tufan Turan (Sakarya Üniversitesi, Türkiye)

Dr. Nadezhda Vasileva (Bulgaria)

The peculiarities of the second foreign language study at nonlinguistic higher educational establishment of Ukraine

Ilona Boichevska*
Liudmyla Veremiuk**
Anna Ivanchuk***

(Article Sent on: 25.01.2019 / Article Accepted on: 01.06.2019)

Abstract

The study focuses on German language learning as the second foreign language by the future specialists of Tourism sphere at nonlinguistic higher educational establishment in Ukraine. It has been noted that foreign languages have a great meaning in the modern Ukrainian society. The aim of the present study is to examine the level of German knowledge between two groups of students of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine). Quantitative and qualitative research methods, students' questionnaire, practical lessons have been applied. Taking into account the data of the questionnaire, we have come to the conclusion that despite the small quantity of academic hours, assigned to second foreign language learning, the future specialists of Tourism sphere showed almost the same result as the students, who started learning German at rural secondary school. To improve the situation it is worth, in our opinion, to increase the quantity of academic hours for the second foreign language study at the nonlinguistic higher educational establishments of Ukraine and enhance the level of teaching German at rural secondary schools.

Keywords: *Globalization, Foreign exchange, The second foreign language, Future specialists of Tourism sphere, Nonlinguistic higher educational establishment, German.*

Introduction

---

* Assoc. Prof., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine, boy_ilona@ukr.net.

** PhD., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine, lyudmila.leoni@ukr.net.

*** PhD., Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Ukraine, ivanchuck@meta.ua.

Modern international relations of Ukraine in different spheres of life, globalization, new political and cultural events need essential changes in educational sphere as it is an important state institution. Great changes should be made also in sociolinguistics, especially in the sphere of foreign languages study. The status of the foreign language becomes of extreme importance nowadays. The foreign language study is a demand of the time. Therefore there is a need in specialists, who are fluent in several, at least two foreign languages. As the foreign language becomes a means of intercultural communication, Ukraine needs highly qualified specialists with a good command of the foreign language, who would be able of participation in the international cooperation and formation of new attitude towards Ukraine in the world. That is why there is a necessity to improve methods of the foreign language study, and, in particular, the methods of the second foreign language study by the students of nonlinguistic higher educational establishments.

The issue of the second foreign language study at the nonlinguistic higher educational establishment is quite new in Ukraine. The thing is that the second foreign language was usually taught in Ukrainian higher educational establishment at the departments of the world economy, journalism, the world journalism. Since 2012 the second foreign language study was compulsory at all Ukrainian schools. So, pupils had to choose German, French or Spanish as their second foreign language. Later on, in 2014 this law was cancelled and the second foreign language study became optional at secondary schools. However, it is still compulsory at Ukrainian higher educational establishments. Especially that concerns the specialists in the Tourism sphere.

It should be mentioned that different aspects of the second foreign language methodology have been reviewed by national and foreign scientists. Among them there are A. Anisimov, I. Bim,

M. Baryshnikov, N. Chicherina, I. Dubko, P. Foster, N. Galskova, B. Hufeisen, B. Lapidus, T. Loparivova, G. Neuner, M. Reutov, A. Shchepilova, L. Zviak and others. At the same time, in the pedagogical theory and practice the problem of the second foreign language study by the future specialists of the Tourism sphere remains poorly developed.

The aim of the research

In the present work we pay attention towards the study of German as the second foreign language after English by the Tourism students. Therefore, the aim of our research is to substantiate the necessity of the second foreign language acquisition by the future specialists of the Tourism sphere; to define the valuable methods of teaching; to take into consideration the higher educational establishment specific character due to the Bologna process. The object of the present study is the process of the second foreign language study at the beginner's level, taking into account the experience of the first language study in terms of higher educational establishment.

Language and literacy are embedded within a range of school subjects, along with their specialized knowledge. Content, language, and other multimodal resources are inseparable aspects in teaching and learning (Schlepppegrell, 2016; Unsworth, 2001). Throughout their school years, students encounter increasing focus on specific knowledge and expanding disciplinary language and literacy demands. A school subject can be regarded as a disciplinary discourse, re-contextualized in educational context, with specific ways of reading, writing, speaking, doing, and thinking, which differs from daily perspectives on the world (Halliday & Martin, 1993). To enable more students to reach higher education, it is crucial that boundaries between successive educational levels are reduced. In other words, students should be enabled to develop their knowledge, skills, and competencies, required not only for dealing with present and future professional

core tasks but also for their own personal development from the perspective of further education, lifelong learning, employability, and citizenship (Biemans, 2010; Biemans, 2016). It is widely believed that the command of two and more foreign languages foresees the graduates' career growth. Besides, it allows improving competences in the learnt languages and to learn other foreign languages individually. It is also stated that the knowledge of only English language is not enough for a successful career. The tourism sphere worker should be able to speak the language of the foreign guests, who travel privately or on business. This will enable the efficient tasks fulfilment, achieve mutual understanding and make different situations solution easier (Tsviak, 2015).

The role of German in present society

Due to the fact that German takes the second place in people's communication in Europe, it is worth to study German as the second foreign language in Ukraine. Economic and cultural policy of Germany is aimed at publicity and involvement of the representatives of other nations, social and foreign exchange. Of all countries in Europe Germany proposes the greatest quantity of educational and cultural programs. Those who study and understand German increase their chances at the labor market. Scientists state that the main aim of teaching German as the second foreign language is the students' formation of ability and willingness to participate in intercultural communication and perfect themselves in the sphere of foreign languages study. The aim of the second foreign language study at the nonlinguistic higher educational establishment is to broaden the student's individual picture of the world as well as to teach students to explain their way of life and behavior. Herewith the student's consciousness makes the synthesis of knowledge on the specific character of the mother tongue, the first and the second foreign language and on their similarity. The development of the ability

of intercultural communication, which takes place thanks to study of German, foresees the formation of skills and cultural immersion, which allow using the foreign language in practice. In other words, we emphasize on the development of communicative competence, which gives the opportunity to use German according to real needs and interests at the beginner's level in the most typical social situations of direct and indirect communication (Lobachuk, 2013).

In recent years there has been a significant move from controlled, structured approaches to syllabus and teaching to the use of more communicative materials meant to promote interaction (Foster, 1996). Besides, scientists discussed the three significant stages in foreign language learning: awareness, intention and knowledge (Schmidt, 1990, 1995). It was said that the first step involves the act of noticing. They explain that what learners notice in input is what becomes intake for learning and assert that whether noticing is deliberate or purely unintentionally (that is a learner attends to a linguistic form in the input), if language is noticed it becomes intake; and that noticing is a necessary condition for the second foreign language acquisition. According to Schmidt, a number of factors cause noticing in the input. For example, instruction; formal direction of learners attention to language features; frequency, repeated instruction or frequent use of language items; perceptual salience; prominence or salience of a language item at input; skill level, ability of people to recognize and process previously met language items; task demands; ability of the teacher to structure a teaching in such a way to enable noticing of features necessary to perform the task and comparing; leading the learner to observe the contrasts between the new knowledge and his current interlanguage. This implies a comparison between the observed input and the typical output of the learner and thus focuses on the gap between the two to create insight and eventual intake (Schmidt, 1995). Besides, the process of the foreign language

study should be based on cognitive processes activation – association, comparison, search, contrast, analysis etc. It is necessary to create conditions, which encourage students to thinking, discussion, experimenting. So, the academic materials should give impulses to independent study of the second foreign language, to compare the first and the second foreign languages and reveal regularities. Not only the analysis of results, but also the process of the foreign language study, systematic discussion of the efficiency of the use of the first foreign language knowledge should be of the primary importance (Lobachuk, 2013).

Methodology

Setting and participants

A total of 50 students of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Uman, Ukraine) enrolled in a German Beginners course, which is the equivalent of A1 level according to the Common European Framework, participated in the study. More than half (71%) were women. Also, two thirds of the participants were older than 20 (66%). Other interesting facts about the participants are that half of them (50%), which comprised Group A, started learning German during their compulsory schooling years (12–16 years old) while the other half (50%), that is Group B, started learning German as the second foreign language during their third year at the university. It is worth noticing that Group A consisted mostly from representatives of the rural areas, where teaching of German was at rather low level due to the lack of teachers of German, small quantity of academic hours, insufficient proficiency of German teachers.

Analytical procedure

In order to check the knowledge of German the test has been worked out. In fact its aim was to check students' listening, reading and speaking skills taking into consideration the language

learning experience. The test was specially chosen for the students to approve their A1 level of German. Thus, the test consisted of three parts, merged into a single document, distributed to each student. It was conducted in December, 2017. The first task comprised two parts. In the first part students had to listen to the interviews and decide if the given statements were true or false. In the second half the respondents were proposed to listen to the questions and match them with correct answers. The part “Reading” included the text. Students had to read the text and mark the true and false statements given after the text. In the third part “Speaking” the students were proposed to write questions to the given answers and afterwards have a conversation either with other students of with the teacher. The sample of the test is given below.

Vorname _____		Name _____	
Gruppe _____			
1. Hör das Interview zweimal. Was stimmt?			
		Das stimmt	Das stimmt nicht
1	Er heißt Andreas.		
2	Er kommt aus Deutschland.		
3	Er kommt aus Salzburg.		
4	Seine Mutter wohnt in Wien.		
5	Er hat viele Haustiere.		
6	Er hat nur einen Hund.		
2. Hör das Interview zweimal. Was stimmt?			
		Das stimmt	Das stimmt nicht
1	Die neuen Nachbarn von Steffi heißen Richter.		
2	Die Richters wohnen jetzt in Düsseldorf.		
3	Frau Richter kommt aus England.		

Picture 1. The sample German language knowledge test.

In order to identify the level of motivation towards German language study a questionnaire was prepared for the group B. It consisted of 10 questions revealing students' attitude to German and significance of its study at the higher educational establishment (Table 1).

Table 1. A sample questionnaire for students to determine the level of their motivation towards the study of German

	Question	Possible answers		
		A	B	C
1	Do you suppose that the second foreign language study is important for your future specialty?	Yes	No	Not sure
2	Do you like German as the second foreign language for study?	Yes	No	Not sure
3	Would you like to learn any other second foreign language instead of German?	Yes	No	Not sure
4	Does the knowledge of English help you to study German?	Yes	No	Never
5	Do you agree, that a specialist is more competitive if he knows two or even more foreign languages?	Yes	No	Not always
6	What do you suppose to be the easiest point in learning German?	Grammar	Vocabulary	Spelling and pronunciation of words
7	What do you suppose to be the most difficult point	Grammar	Vocabulary	Spelling and pronunciation of words

	in learning German?			
8	What was the reason of learning German for you?	German is rather popular nowadays	I had practical training in the countries, where it is the main language of communication	It is a compulsory subject of the curriculum
9	Do you consider the level, you acquired (A1) satisfactory?	Yes	No	Not sure
10	Would you like to continue studying German in order to improve your skills?	Yes	No	Not sure

Results

This section reports the results and discussion of the various analyses of this study, organized by research questions. Our aim was to explore the knowledge of German of two groups of students – those who studied German at the secondary school and those, who started learning it at university at the third year as the second foreign language after English. The results have been divided into three levels – high (from 100 % – to 70 %), medium (from 69 % to 40 %) and low (from 39 % to 1 %). They are shown in the table 2.

Table 2. Student Test Results.

Types of activity	Results	
	Group A (%)	Group B (%)
Listening	60	45
Reading	72	42
Speaking	47	38

The level of skills development

Having analyzed this data, we have got to know that students from Group A have better developed listening and reading skills, than speaking skills. In our opinion, such low level of speaking is the result of insufficient attention towards this type of speech activity and little amount of speaking practice at secondary schools. Group B showed medium level of knowledge of listening and reading, while speaking was on rather low level. It is also due to the little amount of speaking practice which depends on the small quantity of academic hours, distributed for the subject “The second foreign language” at the university.

Taking into account the data of the questionnaire (Table 3), we have come to the conclusion that future specialists of Tourism sphere have rather strong motivation towards German as the second foreign language for study.

Table 3. The results of the questionnaire

Questions	Possible answers, %		
	A	B	C
1	87	0	13
2	87	0	13
3	80	0	20
4	77	18	5
5	87	0	13
6	18	30	52
7	63	25	12
8	15	65	20
9	82	0	18
10	87	0	13

So, more than a half of the students agreed that German is an important second foreign language, the knowledge of which

contributes to better competitiveness of the specialist and would not like to learn any other foreign language instead. The half of the students supposes that spelling and pronunciation are the easiest points of learning German, while the other half considers grammar to be the most difficult. The students define that one of the main reasons for them to study German is that they have had training practice in the countries, where German is the main language of communication. At the same time they regret that their level of German knowledge is not high yet and would like to continue studying German as soon as possible. It is worth noticing that the course “The second foreign language” takes only one term (76 academic hours according to the curriculum), which is not enough to learn the language and to be able to use it for communication. Moreover, the students have pointed out that it was really easier to study German as the second foreign language after English.

The principles used during the second foreign language study

During the process of the second foreign language study we have taken into account the number of principles. We consider that it would be impossible to teach the second foreign language without taking into consideration these principles. They are: cognitive principle, principle of study intensification, integrity principle, principle of communicative orientation, principle of intercultural orientation, and principle of cognitive and intellectual orientation, principle of contrastive approach use etc.

Scientists state that ***cognitive principle*** of the second foreign language study is a complete necessity for the academic process intensification in terms of limited quantity of academic hours. While studying the second and other foreign languages the student can use natural cognition (Shchepilova, 2003). According to this principle the study of the second foreign language should not be similar to the study of the first foreign language. The use of this principle contributes to the activation of students’ mental

and cognitive activity creates intellectual difficulties and thus stimulates cognitive activity. So, this principle realization adds a dynamic character to the academic process.

The principle of ***study intensification*** of the second foreign language (Plish, 2012) was realized thanks to taking into consideration similar language phenomena in English and German, vocabulary, as well as experience of study English as the first foreign language. It should be emphasized that this principle is especially actual for languages of one group. Different factors were considered while using this principle:

- affinity of languages;
- the possession of the great number of vocabulary, as well as international, borrowed from English;
- the existence of high level of motivation during the second foreign language acquisition as the means of communication;
- the availability of authentic teaching means, as well as textbooks, in which the laws of mastering the second foreign language were taken into account;
- the duration of the course, the quantity of academic hours.

It is worth mentioning that the ***principle of integrity*** in the process of the second foreign language study is used within the connection of different types of speech activity, which is increasingly applied during lessons. Under the influence of the popular communicative approach, which consists of modeling real life situations and teaching the skills that are necessary for communication, we have started to involve the method of interconnected learning to speaking, writing, reading and listening. Due to this method, students are accustomed to perceive foreign language material, understand it simultaneously and react accordingly. The integrated development of students' skills in four types of speech activity has a logical justification, since reading, speaking, listening and writing are closely

interrelated in the real process of communication. Learning the above mentioned types of speech activity separately from each other may prove to be artificial and ineffective. That is why it is worth to use such tasks, which promote the complex activation of students' skills. Reading, which often forms the basis of classroom activities and independent cognitive activity of students, opens significant perspectives in this regard. The text allows activating various types of work, since it allows reading and listening, reciting orally and in the written form, discussing with others, putting questions and responding to them, performing creative tasks, etc (Lyutaya, 2011).

It should be added that reading and text-based learning also allow developing integrated skills within integration of grammatical, thematic and functional components. That is, students work with the text to perform exercises that can contain tasks of listening, speaking or writing, and in turn, these exercises are united by one theme, demonstrate a certain grammatical material and the possibility of training and practical application of acquired skills in a particular life situation. Apart from traditional exercises for reading teaching (such as answers to questions, determination of right or false statements, search of the necessary information in the text), there are also some interesting and effective tasks (prediction of the plot of the book judging by the cover, title, chapter headings or annotation; comment on certain passages or sentences from the text; creation of posters depicting characters or separate episodes of the work; thoughts about details that are not mentioned in the book; reading a book review, expressing your consent or disagreement in writing; writing a letter on behalf of the hero of the story; suggestions for possible ending of the story, etc.

If the performance of such exercises is substantially limited in connection with the use of specialized texts in certain themes, the use of **project methodology** may help to maintain the interest of

students, and hence provide effective work in the classroom. The project methodology contributes to the integrated development of students' language skills, since it includes the search of information (reading of authentic materials), a presentation in writing (slides, a report, a poster), listening and discussing the results of the activity. Such creative tasks, which involve all kinds of speech activity, improve the process of language study as they develop the skills necessary for communication in life situations; allow demonstrating and consolidating the received language knowledge and knowledge from other subjects and spheres in practice; are interesting and non-standard, therefore they increase the motivation of students; accustom to individual work and educate the desire for self-improvement; improve interpersonal relationships in team; create a favorable atmosphere in the classroom. Summing up, it should be noted that the application of the principles of integration in education is gaining popularity. So, for optimization of the process of the second foreign language study interdisciplinary connections are effectively used as well as the method of integrated training for four types of speech activity, and the combination of the thematic (lexical), grammatical and functional components of the lesson. The use of this principle contributes to quick and effective acquisition of the academic stuff and to generalization, systematization and consolidation of knowledge.

Nowadays ***the principle of communicative orientation*** of the second foreign language study is also very important (Galskova, 2000). In the process of the second foreign language mastering the context of foreign language activities of the students expands. Due to the implementation of this principle, the features of a poly cultural personality are formed by the student, and that gives him the opportunity to participate in intercultural communication (Tsviak, 2015). Today it is undeniable that the development of the ability and readiness of each individual to interact with representatives of other cultures is an obligatory requirement of

modern language education. So, this principle is defined as a communicative principle and has a particular meaning to the teaching methods of foreign languages. The task of this principle is to approximate the learning process to the conditions of real communication, that is, the learning process should have the character of the model of real communication. This idea was expressed by Yu. Passov, who emphasized that the process of communication learning, like any other model, is simplified, but the main parameters of the model should be preserved. These parameters are defined in the following way:

- the activity character of students' speech behavior;
- the objectivity of the communication process, which should be modeled by a limited but accurate set of subjects of discussion;
- situations of communication, which are modeled as the most typical variants of communication between those who communicate;
- speech means that provide the process of communication and learning in such situations; the real system of these means should be simplified, but one, that performs the same functions.

The principle of intercultural orientation of the second foreign language study. Since the main purpose of foreign language study involves the development of the ability to intercultural communication, communication should be a means to achieve this purpose. Students should be involved in active interaction, in individual search for solution of communication problems in the process of communicating with representatives of different linguistic cultures. As we know, during the perception of another culture there is a comparison with the experience in native culture. Thus, students are given an opportunity to participate in intercultural communication, to acquire linguistic and cultural experience thanks to programs of academic mobility, which

function at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine), and practical training in European countries. Such opportunity contributes to the expansion of student perception of the world, the enrichment of the palette of the picture of the world, the awareness of the place of native culture in the multicultural world.

According to ***the principle of social and cultural orientation*** of the second foreign language study we have used different authentic materials, thanks to which students were acquainted with national, cultural traditions of the foreign language speakers, enriched their knowledge with the behavior of representatives of another culture, and received the opportunity to compare features of different cultures (Golub, 2010). Authentic material is represented in the form of an oral or written text that is a real product of the native speakers. This material is characterized by the natural character of lexical content and grammatical forms, the situational adequacy of linguistic means. It reflects national peculiarities and traditional structure and functioning of the text. It gives the possibility to realize the peculiarities of verbal and non-verbal behavior of native speakers, the style of their life and the way of thinking. It should be noted that only with the knowledge of the basic information about the country, its social structure and the realities of everyday life, art, literature a dialogue of cultures becomes possible.

According to the ***principle of cognitive intellectual direction*** of the process of the second foreign language study should not be similar to the first language study. The implementation of this principle promotes the intellectual and cognitive activity of students, creates intellectual difficulties for them, while stimulating their cognitive activity, as it is known that the knowledge and skills which are acquired through solving mental problems are stronger than those obtained in the finished form (Gusak, 2014). As psychologists note, the effectiveness of the

learning process depends on the level of development of cognitive processes. Cognitive processes, in turn, are associated with the active position of the student, transforming learning into a personally meaningful process in which creative thinking occupies the main positions. Only with a constant intellectual pressure we can achieve a high level of development of both thinking and speech activity of students. An important factor in activating cognitive activity of students is the consideration of their interests. So, it is very important for students to have positive motivation for the second foreign language study, to realize its meaning for the further professional and personal life. In such a way, the realization of the principle of cognitive intellectual orientation contributes to the assurance of high productivity of the second foreign language mastering, will provide a dynamic learning process, and activate the cognitive and linguistic aspects of student activity.

The ***principle of interconnected study of types of speech activity***. It should be noted that each type of speech activity has its own characteristics, carried out through special mechanisms. However, in the process of a foreign-language communicative competence forming, skills in listening, reading, speaking and writing are not separated, but integrated and regardless of the taught language. It should be taken into account during organization of the second foreign language teaching. Interrelated study of types of speech activity is based on interaction in the process of classes of speech activities, and this interaction is an internal mechanism of such training (Rogova, 1975). At the same time, we must note that in the process of learning we should take into account the specific character of each type of speech activity and the peculiarities of their implementation at the specified stages. Consequently, in the process of competences forming in all types of speech activity, we have to take into account the specifics of each type of speech activity (for example, teaching to speak through speaking,

teaching to read through reading), the mutual influence of different kinds of speech activity has to be used (for example, to develop the ability to speak on the basis of the read / listened text).

The realization of ***the principle of contrastive approach*** in the second foreign language teaching gives the opportunity to reveal similarities and differences in the studied languages, in the expressions construction at the level of the text. In order to overcome the interference in mastering the second foreign language, we used contrastive exercises that contributed to accelerated skills formation and development. The principle of using a contrastive approach also correlates with the principle of taking into account artificial subordinate trilingualism, which was defined by M. Baryshnikov. It is worth noting that the linguistic situation in Ukraine is different. Historically, practically all residents of our country are bilingual: they speak both Ukrainian and Russian languages. The difference lies only in the level of knowledge of these languages. Institutions give the opportunity to learn two or more foreign languages. Consequently, we can state that the phenomenon of polylinguism or multilingualism is typical for language education in Ukraine (Baryshnikov, 2003). As it is defined in the European Recommendations on Language Education, multilingualism is the knowledge of a certain number of languages or the coexistence of different languages in a particular society. It can be achieved through the diversification of the languages offered for study in a separate educational establishment, or through the encouragement of students to study more than one language.

Contrastive approach takes place in the process of the second foreign language study at such levels as linguistic, socio-cultural, and at the level of educational skills. At the language level, comparison is very productive concerning the languages that belong to one group – in our case the study of German after

English. Socio-cultural information is also compared, as students have to acquire socio-cultural competence in the process of the second foreign language mastering. It is known, that this competence is formed in the process of familiarizing students with the national and cultural specifics of verbal and non-verbal behavior of the native speakers. When mastering the second foreign language there is a comparison of etiquette, norms of behavior of representatives of different nations in certain situations of communication, comparison of country-specific information.

The ***principle of taking into consideration linguistic and academic experience of students***. First of all, it should be mentioned that linguistic experience in the native language has a positive effect on the process of the first foreign language mastering. In the process of the second foreign language mastering, this experience, enriched by the systems of two languages (native and first foreign language), significantly accelerates the study of the next foreign language, despite the presence of an interfering factor. We have made a significant progress in the second foreign language teaching even with a smaller quantity of academic hours thanks to a rational organization of the educational process (Gaponova, 2009). Based on the experience of the future specialists in Tourism sphere in mastering the knowledge, skills and abilities in the process of the native and first foreign language study, we focused their attention on the assimilation of different techniques for understanding the content of texts, memorization of information, work on language material, strategies for language proficiency. These strategies include: metacognitive and cognitive (self-planning, control of speech production, self-esteem, choice of memory of the necessary linguistic material for solving communicative tasks), communication strategies (compensatory, affective, and social).

Conclusion

The present study has examined the study of the second foreign language at Ukrainian higher educational establishments (in particular German as the second foreign language) Specifically, analytical attention was directed at the students of specialty "Tourism" studying at Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

Consequently, the main task of the foreign language study at nonlinguistic higher educational establishment nowadays is not merely to teach future specialists of the Tourism sphere to use German as a means of communication in all kinds of speech activities in various situations, but to use it in situations of professional activity, since effectiveness of learning depends directly on the degree of approaching the transfer of knowledge, the formation of skills and abilities to the real conditions of their practical application. The most important feature that determines the specifics of the second foreign language study is the fact that we are dealing with students who already know one foreign language at a sufficient level. Due to this, there are many factors that facilitate and accelerate the process of the second foreign language assimilating. In particular, students already have methods of working with the language associated with translation, changing syntactic constructions. They know their "weaknesses" - for example, difficulties in mastering the phonetic system of a foreign language - and have the experience of overcoming them. It is also important that students studying the second foreign language already have the skills of individual work; they have sufficiently developed memory, attention, linguistic guess and ability to abstract thinking. Thus, the mastering of one foreign language creates in general favorable conditions for the acquisition of the second foreign language. On the other hand, it is impossible not to mention a number of factors that impede the second foreign language study by the future specialists of the Tourism sphere. Firstly, the second foreign language course has less academic hours comparing with other subjects. In addition,

students often transfer the wrong language skills acquired, perhaps even during school years. In particular, students learn by heart the rules, not realizing their essence; learn texts by heart instead of retelling them; meeting a complex or unusual word in terms of its pronunciation, write it not in transcriptional characters, but in Ukrainian letters, which slightly depict its pronunciation. If during the study of the first foreign language these negative skills are in the “process of formation” and it is quite easy to get rid of them, for many students these habits become an integral part of the work on the educational material. A quite limited number of hours for both classroom and individual work lead to the formation of the goal of the second foreign language study in this way: at the first stage, it is necessary to form a communicative-sufficient level of all types of competences, and at the second stage, to improve the general competence and to form vocational-communicative competence.

Taking into account the results of the questionnaire, which was especially prepared for the students, who studied German as the second foreign language, we may state that these students have strong motivation for German language study. The results of the German knowledge language test, which was conducted among two groups of students, showed that in spite of the fact that the first group studied German at school and the second one started studying German at higher educational establishment, both groups showed almost the same results with slight differences. They mostly lied in the level of listening and speaking skills proficiency. To improve the results we propose to increase the quantity of academic hours for the second foreign language study both at higher educational establishment and secondary school and to enhance the level of the German language teaching.

The prospect of research is seen in the observation of questionnaires among the students as well as conducting efficient practical training of German. This should be implemented in order

to improve students' listening and speaking skills as they need them in their future professional activity.

References

Baryshnikov, N. (2003). Methodology of the second foreign language teaching at school, Moscow: Education, 159 p.

Biemans, H., Mariën, H., Fleur, E., Tobi, H., Nieuwenhuis, L., Runhaar, P. (2016). Students' Learning Performance and Transitions in Different Learning Pathways to Higher Vocational Education, *Vocations and Learning*, 316 p.

Galskova, N. (2000). Modern methods of foreign language teaching: Teacher Guide, Moskow, Russia: ARKTY Ghlossa.

Gaponova, S. (2009). Interrelated studies of types of speech activity in the process of a foreign language teaching, *Foreign languages* 2, pp. 13-16.

Golub, I. (2010). Formation of future translators' socio-cultural competence in the process of studying German language after English: PhD thesis, Kyiv, 373 p.

Gusak, L. (2014). Preparation of Future Teachers for Associative Teaching of Foreign Languages of Primary School Students: Monograph, Lutsk: Vezha-Druk, 364 p.

Foster, P., Skehan, P.(1996). The Influence of Planning and Task Type on Second Language Performance, *Studies in Second Language Acquisition*,18, pp 299-323.

Lobachuk, I. (2013) Principles of teaching German as a second foreign language at the economic university, *Pedagogical sciences*, 114, pp.113-119.

Lyutaya, T. (2011). Reading Logs: Integrating Extensive Reading with Writing Tasks, *English Teaching Forum*, 49 (1), http://americanenglish.state.gov/files/ae/resource_files/49_1_5_lyutaya.pdf

Plish, I. (2012). Using of information and communication technology in education quality managing in comprehensive educational establishments: author's abstract PhD, Institute of information technology and means of education, Kyiv, 20 p.

Rogova, G. (1975). About the principles of foreign languages teaching, *Foreign languages at school*, 3, pp. 91-96.

Shchepilova, A. (2003). Cognitive principle in the second foreign language teaching: the issue of theoretical justification, *Foreign languages*, 2, pp. 4-11.

Schmidt, R. (1990). The role of consciousness in second language learning. *Applied Linguistics*, 11, pp. 129-158.

Schmidt, R. (1995). Consciousness and foreign language learning: A tutorial on the role of attention and awareness. In R. Schmidt (Ed.), *Attention and awareness in foreign language teaching and learning (Technical Report,9)*, pp. 1-64.

Schleppegrell, M. J. (2016). Content-based language teaching with functional grammar in the elementary school. *Language Teaching*, 49(1), 116–128.

Tsviak, L. (2015). Features of the second foreign language teaching at a higher law enforcement educational institution, *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, 22, pp. 185-187.

Unsworth, L. (2001). *Teaching multiliteracies across the curriculum changing contextsof text and image in classroom practice*. Buckingham: Open University Press.

Wesselink, R., Dekker-Groen, A., Biemans, H., Mulder, M. (2010). Using an instrument to analyse competence-based study programmes; Experiences of teachers in Dutch vocational education and training, *Journal of Curriculum Studies*, 42(6), pp. 813–829.

Some Aspects of the Etymology, Ontology and Genesis of the Methodologies of Historical Cognition

Olga Borysova*

(Article sent on: 13.05.2019/ Article Accepted on: 02.07.2019)

Abstract

The problems of the methodology of historic cognition have always been related to the most difficult and simultaneously the most interesting themes for historians and philosophers. The current period of the historic cognition development has been recognized by scholars as the epoch of crisis, the reason of which is the fallibility in the epistemological foundations of the two doctrines, which until now have determined the theoretical understanding of the historical process - positivism and historical materialism. And in order to overcome the crisis the historians need to make the search of new methodologies and methods of historical cognition more actively. In this paper the etymology, ontology and genesis of the main methodological approaches in historical cognition are researched on the basis of the analysis of the work of the historians, philosophers, social anthropologists, and others. Relatively to some important methodological problems, the author describes out her own vision and makes the conclusion that the anthropological approach is the latest methodological approach to the cognition of history. It does not go beyond the outlet of the old scientific paradigm, so it can not provide the principle of historicism of exit out of the state of crisis. And she draws attention to the fact Here is caution required that philosophers and historians focus on the problems of time, including historical, whereas paying little attention to the problems of space. In this plane, basing on interdisciplinism, as the author supposes, there have to appear a new discovery of the world importance, which will change the old paradigm of science in general, and historical in particular. At the same time, the author warns against haste in the matter of changing the world-view principle of anthropocentrism to anthropomorphism, in the way as some modern physicists are appeal to.

Keywords: history, philosophy, methodology, paradigm, historicism, positivism, thinking, historical thinking

---

* Doctor of Science (History), Professor, Head of Department for Historical & Philosophic Subjects at Luhansk National Agrarian university (resettled to Kharkiv),
utraesus@ukr.net.

Actuality of the theme. The problems of the methodology of historical cognition have always been related to the most difficult and simultaneously to the most interesting themes for the historians and philosophers. After all, modern anthropology, by A. Portman's state, that the presence of spatio-temporal representations precisely distinguishes the individual from the world of animals [14, p. 203], historical consciousness is precisely based on the axis of spatio-temporal coordinates, so it is the main thing that distinguishes the man from animals, which have no history, as well as no culture. It is clear that the study of the problems of the methodology of historical cognition has both general scientific and great humanitarian importance.

The state of the scientific development of the theme. M. Block [2], A. J. Toynbee [32], R. J. Collingwood [17], F. Braudel [See. 15], K. Popper [29], M.A. Barg [1], B.M. Kedrov [16], S.M. Krymsky [20], M. Braichevsky [See. 10] and others made their efforts to study the problems of the methodology of historical cognition. V.I. Vernadsky and T. Kuhn's works in the methodology of science did not lose their importance [13; 22]. Nevertheless, the current period of the development of historical cognition is recognized by the scholars as the epoch of crisis [30], the main reason of it was carried the fallibility in the gnosiological foundations of the two doctrines, which until now have determined the theoretical understanding of the historical process – positivism and the historical materialism. So all the works which is written within these doctrines are important, but they bear the crisis footprint, so to find the way out of it the historians need to search for the new methodologies and methods of historical cognition actively.

The purpose of the article: to show the genesis of the main methodological approaches in historical cognition.

What is the methodology in historical cognition? The researchers often correlate to the methodology only the set of

methods of historical cognition. This is not an error, but it is not correct. Approaches and their practical application is a research method. The methodology is a much wider and much more intensional concept. **The methodology of historical cognition** it is the general laws and their demonstration in the historical process, the theory of the historical process, the mainest concepts of history, the principles and methods of historical cognition (as we can see, the methods appear in the definition of the methodology at the very end). The development of cognition lies not only in the construction of a complex system of logical thinking (Analytical Method. Non), but also in the processing and qualitative improvement of the foundations on which this system is based (the Synthetic Method, Sic). And than larger area which the figure of the logical foundation describes, than more perfect the process of cognition itself is. The *paradigms of the historical process* develop particularly in this plane. It is impossible to radically change the methodology without changing the paradigm. The paradigm is based on the following foundations:

1) *latent picture of the world* (disciplinary matrix, by T. Kun, or geshtalt). It has on the base the whole space– it is the time. On the base of the position that spatio-temporal representations are based on the idea of the shape of the planet, we could carried out, that the thought of mankind against the shape of the planet was completely natural. It is corresponding to the genesis of the Platonic bodies in the embryo, and particularly there was alternation of forms of *sphere and cube* in it. This corresponds to the main periods in the history of mankind and its science as follows: Antiquity (sphere) → Middle Ages (cube or square) → New time (sphere - from the time of Copernicus) → Modernity (icododecahedron, with the tendency toward the “star tetrahedron” da Vinci, that is a cube form). Relatively, the latent picture of the world was changing, and with it the paradigm of the historical process did [4, p. 44 - 45];

2) *the principle of cognition*. This position is very important for cognition in general and to historical in particular. Here we have the picture: Antiquity - the struggle of anthropomorphism with anthropocentrism → Middle Ages - the victory and domination of anthropomorphism → New time - the victory of anthropocentrism and its domination until our time.

Nowadays, the modern natural science tries to intervene into the field of humanities in order to change the principle of anthropocentrism to anthropomorphism. Based on the latest Physics achievements, the philosophical theory of eonosophy was created [See: 27]. But it has not come into historical science, The paradigm of the history understanding remains old, although the latent picture of the world is already changing, because in academic anthropology the concept "Space" has come since the 1920's, and the man is increasingly seen as a space phenomenon [35]. However, because of the unchanging principle of cognition, historical science continues to be present in the frame of old paradigm. But the principle and the method are exceptionally important things that can undermine even the picture of the world and with it the whole understanding of the history. In historical science there is own principle of cognition - the principle of historicism. Here we agree with M. A Barg that the type of historicism is as objectively given to the historian as the type of culture is given to the contemporary of this era [1, p. 24]. Historians paid more attention to the changes of historicism in time and developed its time typology. And with the study of the spatio factor in science there is a problem [19], which also affects his study in the genesis of historicism;

3) *in the paradigm of the historical process, the basic idea has the concept about space and time*. In our study [4], we have proved that the "reflectivity" of thought (so to say "mesh" of thought) in ideas about time is the main sign of the birth of a new paradigm of history in the past. Today it is not enough.-

scientists do a lot of work, but this does not give a result (a new paradigm), therefore, logically, *it is necessary to “turn” the idea about space.*

Obviously, the development of historical cognition is closely connected with the development of the man thinking itself. Philosopher. Yu. Rothenfeld states that during the thought evolution, there were three stages. The difference between them lies in the use of different categories of concepts. These are *classification (qualitative), comparative and quantitative (metrological)* concepts [DOC.: 31]. Clarifying Rothenfeld, we propose the following scheme of genesis forms of human thinking: -

philological thinking (with its two kinds / degrees / - mythological and literary). This includes all mythology and religion, as well as ancient philology. The foundation is to operate of classifying (qualitative) concepts. It is, so to say, “love to the word”;

- *philosophical* (emerged as a philological opposition in the Antiquity time). Foundation – using the comparative concepts. This is “love of a wise word” These two types of thinking are the types of thinking of the ancient man. Let's contrast them with the forms of historical cognition. A *pragmatic* historiographic tradition arose (from the Aristotelian mimesis theory) on the basis of the first type in the time of Antiquity; and on the basis of the second - *paradigmatic* type (is stretching from Sokrat and his disciple Ephora). They are existing all the time, only in one or another period, and in one or another culture dominates one or another.

And from the XVIII century has being developed a new type - *scientific* thinking. The foundation is to use of quantitative concepts. This is “love for the exact word”. But today this is applied only to the exact sciences. All other sciences operate with all the set of above-mentioned concepts, in condition of the

predominance of quantitative ones. Consequently, the process of development of scientific thinking of the mankind is still ongoing. From the same XVIII century in the historical science of the genesis of the pragmatic historiographical tradition gave us a *civilizational* model of history (from G. Rickert), and the genesis of the paradigmatic –gave *formational* (from K. Marx and F. Engels). As we can see, new historical thinking corresponds to the new form of thinking, and, consequently the new methodology of historical cognition. But today both the doctrines, which determined the theoretical understanding of historical development - positivism and historical materialism, proved their insufficiency, as we noted above.

In general, in the historical cognition of the mankind is distinguished THREE methodological approaches of the consideration of the historical process: 1) traditional, classical; 2) non-classical, associated with the disclosure of the non-linear course of history; 3) anthropological (modern).

I. Traditional methodological approach, or linear. In it, the history is considered in the traditions of the Enlightenment, and not so much in the traditional educational sense, but in the style of the Frankfurt school T. Adorno and M. Gorkimer. Linear approach to the history also passes through all Middle Ages . In the form of different Theories the progress has come to our day. Another model of history - *cyclic* - arose even in the times of ancient cultivation civilizations, It received a philosophical interpretation in Ancient Greece (Plato, Stoics). The materialist conception of history with its five socio-economic formations became the quintessence of the linear model of history. The cyclical model of history after the collapse of the ancient world goes back to the background, but becomes alive again - in the Arabs at the end of the XIV century. (Ibn Khaldun), among the Europeans there are the Renaissance thinkers and their ideological followers. And later after the crisis of

progressiveness, in M. Danilevsky, K. Leontiev, F. Nietzsche and O. Spengler. Regarding the modern approaches of Western historians, it must be said that the civilization model of history inherent in them is the demonstration of the same ancient pragmatic of historiographical tradition. However, in general, it fits into a linear approach to the study of history [34, p. 25]. The principle of historicism does not stand still, it is developing (M. Barg, I. Boychenko [3] wrote about it). History has already passed two stages of development - practical (from the myth as a type of history to the times of J.Vico, XVI century.) And theoretical (from J.Vico to this day). Each stage was completed by a crisis, and the current state of the crisis in the methodology of the history testifies that historicism is coming into the new stage of its development. It is no coincidence that the so-called "Radicalized historicism", as pointed out by the representatives of historical anthropology. Radicalism is the first sign of crises. And, accordingly, there are objective processes of development of scientific thought and, hopefully, we will see the result soon.

II. Nonlinear approach. This approach is opposed to the traditional, it was emerged as its opposition, so this is still connected with it (the paradigm is the same, and this is its binary oppositions). Origins of it are in romanticism (first of all, in Schelling). This approach proved the inability of the educational interpretation of the laws of the history as the laws of intellect. This is especially noticeable in J. Michelet. K. Marx had the features of nonlinearity - it is his "Asian method of production", which did not fit into any of the five socio-economic formations, testified to the existence of nonlinearity in Marx's History understanding. The modern stage of non-linear comprehension of history is a *synergistic approach*. From the list of philosophers from the past G. Leibniz was the closest to such understanding of the structure of the existence in the aspect of its dynamics. In the recent decades, the synergetic concept of the Brussels School I. Prigogine describes the transformation of systems in

the categories of probability and chance. Synergetics gave the opportunity to see the order in a such complicated macrosystem as a society, however the order is not static, but one which is realized through social fluctuations, points of the spontaneous selection, bifurcation [26, p. 12 -17]. We could notice that this is, in principle, nothing other but a *pulsation* that will bind synergy to the next approach in the development of historical cognition.

III. Anthropological approach. “Anthropologization” is the leading trend in the development of the all world science now. In historical science, this trend is demonstrated as a process of transformation from the historical description of socio-economic or political-state systems into the *history of a man*. Sciences’ attention is attracted more and more the subject of the study of the “School of the Annals”, which gave out of itself to the world “the master of time and space” F. Braudel [11], or “new” school Annals “etc. A.Jacques Le Hoff [23] generally became the founder of socio-historical anthropology. They can say that in the West the history, as history itself, disappears, it is transforming into historical, social, socio-historical anthropology.

The anthropological approach developed in the linear bosom and being genetically linked with it came out of this as its opposition. But the fact, which the anthropological approach is placed on the top of the corner of the history, is also not something new . About human centerism, as the history regularity, wrote Epipurius, stoics, sophists, Socrates, Cicero, Seneca, B. Pascal, G. Skovoroda. And about the important role of self-cognition and self-realization of man in history, wrote Augustine, Pelagius, all Medieval historiosophy, Leibniz, Shaftesbury et al. We also involve the modern “quantum psycho-history” of the Ukrainian historian V.A. Morgun to this methodological approach. He compared the cycles of *pulsation* (see above about synergy) of all individuals of the space and

made an attempt to give the definition of “man” - it is “an individual combination of waves of space-time” [24, p. 204]. Quantum psycho-history itself is based on physical cycles [25], and gives the opportunity to calculate the cycles of global change in human society. Its main cycle is 405 years. We supplemented it with the allocation of the small cycle, where the visible cycle of the science development is- 40 years [4, p. 350]. Dokuchaev, as well as Maximov, Voyloshnikov and others who were criticized in the USSR for "geographic determinism" payed their attention to this. The interest in research of a systemic nature grows in the “hot” 40 years, and in the “cold” periods, the preference is given to applied research. It is the doctrine that emphasizes the dominant role of the man in the biosphere. Consequently, the anthropologization of modern science is the latest flash of the “cold cycle” of the climate, which was ended with the twentieth century.

Therefore, this methodological approach of historical cognition should be recognized as one which is existed within the old paradigm of the historical process. So, it is the time – for emergence of a new methodological approach, because in the yard – it is obvious warming of the climate. In the historical science, such approach, according to our belief, will lie in the plane: 1) the change of the principle; 2) the change of method; 3) the change of the conception about space dimensionality.

As a result, there is the change of the world picture (disciplinary matrix), that is, the *geshtalt* switching. But before all, there have to be a new discovery of the fundamental importance, which is the base of a new scientific paradigm at all the times. Just after that there will appear a new scientific paradigm in general and the historical process in particular. And here we draw our attention to the fact that V. Morgun highlighted the *western type of thinking* - rational-individualistic, visual, cold, violet, based on the effect of compression (Doppler

effect); and eastern - sensory-collectivist, auditory, warm, infrared, based on the effect of expansion (Antidoplestor effect). He is not alone, V. Kudryavtseva is also expressed such views [21], and O. Panarin imposes it on the civilization map of the world [28]. But all this is just a statement of the general characteristics. The spatial division of the types of thinking into “western” and “eastern” is important, but it is not absolute. Scientists have long seen two types of thinking in science – “Aristotelian” and “Platonic”. The first can be compared with the Western type of thinking (left-hemisphere) determined by B. Morgun, and the second one with the “Eastern” (right-hemisphere). Most of the scientists now belong to the “Aristotelian” type of thinking. But for the development of science, both types of thinking are needed. In addition, it should be noted that as Platon as Aristotle belonged to similar spatial and temporal range, and to one culture. Therefore, the concept of “western” and “eastern” types of thinking do not belong to simple geography, but reproduce different, and even opposing trends in the development of a particular culture, as well as the science (which is objective, because the binary characterise the plasma of consciousness [Report: 12]). And here it would be appropriate to tell (using the well-known metaphor , which dating back to Tertullian, and used it by the “Ukrainian Toynbee” Yu Pavlenko,) that two dimensions of the perception of history - one internal, which belongs to “Jerusalem” and the second, external, which belongs to- “Athens” were historically formed. In the first dimension there are people with “Platonic” type of thinking, and in the second one - with “Aristotelian”.

Today, everything in science is spinning around the main ideological principle, therefore, historicism as a principle of historical cognition can not go out of a state of crisis. So far, anthropocentrism is a “sacred cow”, which historians are daring to touch (“meta-history” must be remembered), but very cautious. We will say that if the definition “Space” is already in

science valid for a long time, and, if we say “A”, we must go to “Z”, it means to make it the object of science. It will be necessary to identify its structures, to define them and to establish how it affects humanity. We are convinced that person who does it will become new Copernicus.

And in this connection, (as well as to actualize the problem of space in the methodology not only of historical cognition, but also the science in general,) we draw attention to the fact that in the medieval Muslim world, the theory of “seven climates” (al-akalim, in arab), that goes back to Eratosthenes, became the methodological basis of all cosmographic Arabic works. Arabs do not pay great attention to it. I. Konovalova analyzes the Round Map of al-Idrisi (1154), where clearly see the separation of planet in seven climates: “The separation of maps in climates and sections is done by al-Idrisi only mechanically and has nothing common with definition of geographical latitude and longitude” [18, p. 45]. Modern scholars do not know what al-akalim is. It is believed that those are just the simple geographic zones of the planet, and their free separation, as well as the difference in old maps with modern one in reproduction of the geography of the planet, is the disadvantage of ancient geographic knowledge. However, the Arabs used different terms about the concepts: “the face of the planet” (its own appearance), “the image of the planet” (its representation) and “the picture of the Earth” (map), therefore they believed that this is not the same thing. At the same time, the “picture of the Earth” they described in the space of “seven climates”. And the Byzantine Greeks, in which the Arabs borrowed this methodology, the term “seven climates of the universe” is existed [33, p. 129], however is not investigated at all.

Take the classical definition of the "Iklim" ("climate") by Yakut al-Hamavi: "The I climate was named like this, because it was "cut off" from the land that borders it"[36, I, s. 41].

Consequently, the climate is a portion, and it is from the Earth. So how can this be its simple geographic area? This is something else. We were paying attention to this problem, have expressed our thoughts on it [4, p. 180 - 188; 5; 6; 7; 9]. And for its actualization, we submit Yakuta: "... And this inhabited part [is] between the equator and the North Pole. It is divided into seven climates, about the form definition (opt. qualities, image, nature) of which they argue, as we will talk about it [below]. People argue about the idea whether the seven climates are both in the North and in the South, or only in the North, without the South? Hermes states that there are seven climates in the South as well as in the North. But they say that this statement can not be relied on because of lack of evidence. Most state that seven climates [are] only in the North because of the fact that there are many population, and in the South it is too small [for division into climates], so only to the North is divided into the climate "[36, I, p. 41]. It is evident that to the Earth geography al-akalim has an approximate attitude, because their formation depends on the presence of people in the locality. So today, without proper definition of the concept of "climate" and the study of what we were wanted to be said about it by ancient scientists (and this is the scope of work of historians), this problem can not be solved.

And here we note one remarkable moment: we discovered unique coincidences in describing by Augustine and Ibn Tufayl of one phenomenal event [8]. What's interesting: Augustine described, according to him, "time", and Ibn Tufayl described that can be called "internal space". Modern valeologists call it "light", however optical physics calls it - a holographic paradigm. Perhaps here we come to the topic of "climates"? As you can see, there is already an interesting topic for interdisciplinary research.

Conclusion. We are confident that interdisciplinarity is an urgent need of the present time, because all the most recent significant scientific discoveries have been made precisely at the junction of the sciences. We are convinced that the historic science will not be an exception to this. At the same time, we can not but note, the scientists should not to hurry with the change of the philosophical principle of anthropocentrism to anthropomorphism just in connection with the advent of new discoveries in the field of physics of the latest philosophical theories (the same eonosphere). Here is caution required. Physicists, in our opinion, are too naive both in terms of religious consciousness and in their relation to religion, and they make here many mistakes., It is, of course, necessary to study and use old, but Marx's statement: "The Dead Grabs Alive" it is impossible to ignore too. Until the scientists have developed at least the foundations of science about the "Space" and their effects on humanity (and effects can be both positive and negative), it is impossible to refuse anthropocentrism. There is a risk to get in the no less dependency than it was before and from which humanity was separated 99,000 and 800 years from its 100,000-year-long presence on the planet. This dependence, we emphasize, was overcome only with the beginning of the development in human the scientific thinking. The fact that Teilhard de Chardin called "living Psyche" (and Goethe called das Dāmonische, returning positive, inherent to the times of Antiquity, understanding) –is a very ambiguous phenomenon and very totalitarian. And although this is a separate topic, it is also worth to draw our attention to it.

ЛІТЕРАТУРА

Барг М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма / М. А. Барг. М.: Мысль, 1987. 348 с.

Блок М. Апология истории или Ремесло историка / М. Блок / Пер. Е. М. Лысенко. М.: Наука, 1986. 254 с.

- Бойченко І. Філософія історії: підручник / І. Бойченко. К.: Знання, 2000. 723 с.
- Борисова О. В. Генеза наукової парадигми історичного процесу в середні віки (V – XV ст.) : монографія / О. В. Борисова. Луганськ: Альма-матер, 2005. 456 с.
- Борисова О. В. Земля в просторі «семи кліматів» у ал-Хварізмі (IX ст.) / О. В. Борисова // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип.7. Луганськ: Видавництво СНУ ім. В.Даля, 2005. С. 216 – 222.
- Борисова О. В. К вопросу о синтезе истории и естествознания в генезисе научной мысли (постановка проблемы) / О. В. Борисова // Матеріали III Міжнародної наук.-метод. конференції «Безпека. Здоров'я. Реабілітація». Вип. III. Луганськ: Знання, 2005. С. 27 – 33.
- Борисова О.В. Проблема історіософії та філософії геопростору (геософії) в етногенезі України / О. В. Борисова // Історія української науки на межі тисячоліть: Збірник наукових праць / Відп. ред. О. Я. Пилипчук. Київ, 2005. С. 42 – 48.
- Борисова О. В. Проблема часу і простору у Аврелія Августина й Ібн Туфейля: співпадаючий аспект / О. В. Борисова // Історичні записки. Збірник наукових праць. – Вип. 2. Луганськ: Видавництво СНУ ім. В.Даля, 2004. С. 23 – 29.
- Борисова О. В. Цей дивний феномен ал-акаліму (Klimata) / О. В. Борисова // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, 2005. №.14. С. 139 – 146.
- Брайчевський С. М. Імплікативна філософія Михайла Брайчевського / С. М. Брайчевський // Національний університет «Києво- Могиланська академія». Наукові записки, 2002. Т. 20. С. 71 – 75.
- Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка и капитализм. XV – XVIII вв. (В 3-х тт.) / Ф. Бродель / Пер. с фр. М. Е. Куббеля. М.: Прогресс, 1988.
- Вашкевич Н. Н. Системные языки мозга / Н. Н. Вашкевич. – 2-е изд. М.: Белье альвы, 2002. 400 с.
- Вернадский В. И. Научная мысль как планетарное явление / В. И. Вернадский. М.: Наука, 1991. 271 с.
- Головко Б. А. Філософська антропологія: навч. посібник / Б. А. Головко. К.: ІЗМН, 1997. 240 с..
- Грабски А. Ф. Фернан Бродель, вопросы методологии истории / А. Ф. Грабски // Новая и новейшая история, 1990. № 5. С. 194 – 201.
- Кедров Б. М. Проблемы логики и методологии науки / Б. М. Кедров. М.: Наука, 1990. 352 с.
- Коллингвуд Р. Дж. Идея истории: Автобиография / Р. Дж. Коллингвуд / Пер. и комм. Ю.А.Асеева. М.: Наука, 1980. 485 с.

- Коновалова И. Г. Восточная Европа в сочинении ал-Идриси / И. Г. Коновалова. М.: «Восточная литература» РАН., 1999. 254 с.
- Кононов И. Ф. Проблема пространства в социологии / И. Ф. Кононов // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, 2004. № 621. С. 20 – 26.
- Крымский С. Б. Метаисторические ракурсы философии истории / С. Б. Крымский // Вопросы философии, 2001. № 6. С. 32 – 51.
- Кудрявцева В. И. Начала космономии / В. И. Кудрявцева. Мн.: Бестпринт, 2001. 144 с.
- Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун / Пер с англ. И.Е. Валетова. М.: Прогресс, 1975. 287 с.
- Ле Гофф, Жак. Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф / Пер. с фр., послесл. А. Я. Гуревича. Сретенск: Межконф. центр историко-философ. исследований Толедо, 2000. 370 с.
- Моргун В. А. Громадянське суспільство в контексті типології психоісторії людства / В. А. Моргун // Наука. Релігія. Суспільство. Донецьк, 2003. №1. С. 171 – 212.
- Моргун В. А. Традиційні та сучасні засади космометрії (у контексті відкриття періодичної системи пульсації Космосу – природи, суспільства, людини) / В. А. Моргун // Искусственный интеллект. Донецк, 2003. №4. С. 511 – 569.
- Павленко Ю. В. История мировой цивилизации. Философский анализ / Ю. В. Павленко. – 2-е изд. К.: Феникс, 2004. 760 с.
- Палюшев Б. Физика Бога 2: Пограничные пространства / Б. Палюшев. Пер. с болг. Воздвиженской Т. М.: АСТ, Астрель, 2003. 318 с.
- Панарин А. С. Двуполушарная структура мира: переосмысление дихотомии «Восток – Запад» / А. С. Панарин // Восток, 1998. № 2. С. 26 – 33.
- Поппер К. Р. Ницета историзма / К. Р. Поппер / Пер. с англ. // Философская и социологическая мысль, 1990. № 10. С. 63 – 74.
- Реєнт О. П. Криза сучасної історичної науки: [Методологічний і джерелознавчий аспект] / О. П. Реєнт // Історія України. 1999. № 13. С. 1 – 4.
- Ротенфельд Ю. А. Философия или Тень мудрости. Альтернативное толкование греческой философии / Ю. А. Ротенфельд. М.: Издательские решения, 2017. 184 с.
- Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. – ТТ. I, II / А. Дж. Тойнбі / Пер з англ. М.: Основи, 1995. 613 с.; 400 с.
- Феофилакт Симокатта. История / Симокатта Феофилакт. М.: Изд-во АН СССР, 1957. 222 с.

Феллер В. Введение в историческую антропологию: Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. М.: КНОРУС, 2005. 608 с.

Человек как космический феномен: новые гуманитарные и естественнонаучные подходы / Международный сб. исслед. работ. Вып. IV – V. Ижевск: Изд-во Удмуртского ун-та, 1999. 124 с.

معجم البلدان لياقوت الحموي الجزء الاول-القاهرة- ١٩٩٠- ٣٩٨ص

Bibliography

Barh M. A. Эпоху у удеу. Stanovlenye ystoryzma / M. A. Barh. М.: Мысль, 1987. 348 с.

Blok M. Apolohyya ystorry yly Remeslo ystoryka / M. Blok / Per. E. M. Lysenko. М.: Nauka, 1986. 254 с.

Bojchenko I. Filosofiya istoriyi: pidruchnyk / I. Bojchenko. К.: Znannya, 2000. 723 с.

Borysova O. V. Geneza naukovoyi paradyhmy istorychnoho procesu v seredni viky (V – XV st.) : monohrafiya / O. V. Borysova. Luhans'k: Al'ma-mater, 2005. 456 с.

Borysova O. V. Zemlya v prostori «semy klimativ» u al-Xvarizmi (IX st.) O. V. Borysova // Istorychni zapysky: Zbirnyk naukovyx prac". Vyp.7. Luhans'k: Vydavnyctvo SNU im. V.Dalya, 2005. S. 216 – 222.

Borysova O. V. K voprosu o synteze ystorry y estestvoznannya v henezyse nauchnoj mysly (postanovka problemy) / O. V. Borysova // Materialy III Mizhnarodnoyinauk.-metod. konferenciyi «Bezpeka. Zdorov'ya. Reabilitaciya». Vyp. III. Luhans'k: Znannya, 2005. S. 27 – 33.

7. Borysova O.V. Problema istoriosofiyi ta filosofiyi heoprostoru (heosofiyi) v etnohenezi Ukrayiny / O. V. Borysova // Istoryiya ukrayins'koyi nauky na mezhi tysyacholit": Zbirnyk naukovyx prac" / Vidp. red. O. Ya. Pylypchuk. Kyiv, 2005. S. 42 – 48.

Borysova O. V. Problemachasu i prostoru u Avreliya Avhustyna j Ibn Tufejlya: spivpadayuchyj aspekt / O. V. Borysova // Istorychni zapysky. Zbirnyk naukovyx prac". – Vyp. 2. Luhans'k: Vydavnyctvo SNU im. V.Dalya, 2004. S. 23 – 29.

Borysova O. V. Cej dyvnyj fenomen al-akalimu (Klimata) / O. V. Borysova // Visnyk Luhans'koho nacional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 2005. №.14. S. 139 – 146.

Brajchevs"kyj S. M. Implikatyvna filosofiya Myxajla Brajchevs"kohe / S. M. Brajchevs"kyj // Nacional"nyjuniversytet «Kyvevo-Mohylyans"ka akademiya». Naukovi zapysky, 2002. T. 20. S. 71 – 75.

Brodel" F. Materyal'naya syvlyzacyya, ekonomyka y kapytalyzm. XV – XVIII vv. (V 3-x tt.) / F. Brodel" / Per. s fr. M. E. Kubbelya. M.: Prohress, 1988. – 623 s.

Vashkevych N. N. Systemnye yazyky mozha / N. N. Vashkevych. – 2-e yzd. M.: Belyeal"vy, 2002. 400 s.

Vernadskij V. Y. Nauchnaya mysl" kak planetarnoe yavlenye / V. Y. Vernadskij. M.: Nauka, 1991. 271 s.

Holovko B. A. Filofs"ka antropolohiya: Navch. posibnyk / B. A. Holovko. K.: IZMN, 1997. 240 s..

Hrabsky A. F. Fernan Brodel", voprosy metodolohy ystoryy / A. F. Hrabsky // Novaya y novejshaya ystoryya, 1990. № 5. S. 194 – 201.

Kedrov B. M. Problemy lohyky y metodolohyy nauky / B. M. Kedrov. M.: Nauka, 1990. 352 s.

Kollynhvud R. Dzh. Ydeya ystoryy: Avtobyohrafiya / R. Dzh. Kollynhvud / Per. y komm. Yu.A.Aseeva. M.: Nauka, 1980. 485 s.

Konovalova Y. H. Vostochnaya Evropa v sochynenyy al-Ydrysy / Y. H. Konovalova. M.: «Vostochnyaliteratura» RAN., 1999. 254 s.

Kononov Y. F. Problema prostranstva v socyolohyy / Y. F. Kononov // Visnyk Xarkivs"kohe nacional"noho un-tu im. V. N. Karazina, 2004. № 621. S. 20 – 26.

Krymskyj S. B. Metaystorycheskiye rakursy fylosofyy ystoryy / S. B. Krymskyj // Voprosyfylosofyy, 2001. № 6. S. 32 – 51.

Kudryavceva V. Y. Nachala kosmonomyy / V. Y. Kudryavceva. Mn.: Bestprynt, 2001. 144 s.

Kun T. Struktura nauchnykh revolyucyj / T. Kun / Per s anhl. Y.E. Valetova. M.: Prohress, 1975. 287 s.

LeHoff, Zhak. Syvlyzacyya srednevekovoho Zapada / Zh. LeHoff / Per. s fr., poslesl. A. Ya. Hurevycha. Sretensk: Mezkhkonfess. centrystoryko-fylosof. yssledovanyjToledo, 2000. 370 s.

Morhun V. A. Hromadyans"ke suspil"stvo v konteksti typolohiyi psyxoistoriyi lyudstva / V. A. Morhun // Nauka. Relihiya. Suspil"stvo. Donec"k, 2003. №1. S. 171 – 212.

Morhun V. A. Tradycijni ta suchasni zasady kosmometriyi (u konteksti vidkryttya periodychnoyi systemypul"saciyi Kosmosu – pryrody, suspil"stva, lyudyny) / V. A. Morhun // Yskusstvennyj yntellekt. Doneck, 2003. №4. S. 511 – 569.

PavlenkoYu. V. Ystoryya myrovoj cyvylyzacyy. Fylosofskyj analiz / Yu. V. Pavlenko. – 2-e yzd. K.: Fenyks, 2004. 760 s.

Palyushev B. Fyzyka Boha 2: Pohranychnye prostranstva / B. Palyushev. Per. s bolh. Vozdvyzhenskoj T. M.: AST, Astrel, 2003. 318 s.

Panaryn A. S. Dvupolusharnaya struktura myra: pereosmyslenye dyxotomy «Vostok – Zapad» / A. S. Panaryn // Vostok, 1998. № 2. S. 26 – 33.

Popper K. R. Nyshheta ystoryzma / K. R. Popper / Per. s anhl. // Fylosofskaya y socyolohycheskaya mysl", 1990. № 10. S. 63 – 74.

Reyent O. P. Kryza suchasnoyi istorychnoyi nauky: [Metodolohichnyj i dzhereloznavchyj aspekt] / O. P. Reyent // IstoryiaUkrayiny. 1999. № 13. S. 1 – 4.

Rotenfel"dYu. A. Fylosofyyayly Ten" mudrosty. Al"ternatyvnoe tolkovanye hrecheshko jfylosofyy / Yu. A. Rotenfel"d. M.: Yzdatel"skyereshenyya, 2017. 184 s.

Tojnbi A. Dzh. Doslidzhennya istoriyi. – TT. I, II / A. Dzh. Tojnbi / Per z anhl. M.: Osnovy, 1995. 613 s.; 400 s.

Feofylakt Symokatta. Ystoryya / Symokatta Feofylakt. M.: Yzd-vo AN SSSR, 1957. 222 s.

Feller V. Vvedenye v ystorycheskuyu antropolohyyu: Opyt reshenyya lohycheskoj problemyf ylosofyy ystoryy / V. Feller. M.: KNORUS, 2005. 608 s.

Chelovek kak kosmycheskyj fenomen: novye humanytarnye y estestvennonauchnye podhody / Mezhdunarodnyj sb. yssled. rabot. Vyp. IV – V. Yzhevsk: Yzd-voUdmurtskohoun-ta, 1999. 124 s.

معجم البلدان لياقوت الحموي الجزء الاول-القاهرة- ١٩٩٠- ٣٩٨ص

Omelyan Pritsak: In Taras Shevchenko National University of Kyiv

Yaroslav Kalakura*

(Article Sent on: 10.06.2019/ Article Accepted on: 05.08.2019)

Abstract

It's highlighted the role of Academician Omeljan Pritsak in the revival of historiography and historiosophy at the Taras Shevchenko University of Kyiv, his contribution to the methodological and theoretical reorientation of post-Soviet historians of Ukraine. They considered on the basis of works of predecessors, own studios, observations and personal memories of communication with scientists, his idea and the concept of the founding of the first on the post-Soviet space of the historiosophical chair, formation of its composition, elaboration of the educational-professional program, problems of lectures and seminars.

The unique combination of the scientific work of O. Pritsak and his pedagogical skills is revealed, it was emphasized that the lectures of the scientist were content-rich and methodically perfect, they paid much attention to the works of G. Hegel "Philosophy of History", the views of F. Savigny, Leopold Ranke, leaders of the French school Annals of Mark Blok and Lucien Fever, their follower Fernand Braudel, analysis of the positivist doctrine of Auguste Comte, neo-Kantianism, modernism, instrumentalism, uniqueness of approaches to the history of supporters of the civilizational understanding of history O. Spengler and O. Toynbee. The atmosphere of high activity and recklessness was marked by historiosophical seminars, turning into lively scientific discussions, interesting and sharp polemics on the basis of reports prepared by their participants, abstracts. Lectures and seminars, individual work and personal communication of the professor with students and post-graduate students contributed to the conception of the historiosophical conceptualization of Ukrainian and foreign history.

It is shown that the practical formation of the chair of historiosophy, the organization of its work encountered bureaucracy and was hampered in every way by the post-Soviet conservatism. The leader of the department did not receive proper support and assistance. In spite of this and for a brief period

---

* Doctor of Historical Sciences, Professor, National Taras Shevchenko University of Kyiv, Ukraine, email: kalajar@ukr.net.

of the functioning of the department, the contours of historiosophical preparation of historians, ways of integrating Ukrainian historiography in the world historiographic and historiosophical field were laid.

The expediency of using the experience and work of academician O.Pritsak in theoretical, historiosophical and methodological training of professional historians and the return to his idea of separation in the structure of the University of a Separate Department of historiosophy as a scientific-theoretical and methodological center of the interfacial format is substantiated.

Keywords: Omelyan Pritsak, Taras Shevchenko Kyiv University, Department of Historiosophy, Historical Science, Historiography, Methodology, Oriental Studies.

Omelyan Yosypovych Pritsak – a unique phenomenon in the intellectual history of Ukraine. Though more than half of his life has gone beyond its borders, but he never gave up hope of returning to Ukraine, to the golden-domed Kyiv, which he remembered from years 1940-1941, when he studied orientology at the Institute of Linguistics under the leadership of Agatanhel Krymsky. The scientist liked to emphasize that he was born in an independent Western-Ukrainian People's Republic in the year of the Unification of Ukraine, and the struggle for its independence became for him the highest call. Throughout his life he has always been in a state of intellectual pursuit as a builder and creator, discoverer and inventor, designer and architect of science.

Proposed article, the basis of which is the author's intelligence decade ago [4], aims to highlight the role of Professor Omeljan Pritsak in the methodological and theoretical reorientation of post-Soviet historians, in particular in the restoration of historiography and historiosophy at the Taras Shevchenko University of Kyiv. In the process of writing the author took into account the works of predecessors, in particular prof. V.Potulnitsky - one of the active supporters of the creation of the historiosophical chair [8], who touched on the idea of the

founding of the department, the characteristics of its educational and professional program, problems of lectures and seminars. Continuing these studios, it seems expedient to share some of their own memories and impressions of personal acquaintance and communication with the outstanding person and prominent intellectual scientist - Omelyan Yosypovych, as a witness of his contribution to the creation of the first in the post-Soviet space of the chair of historiosophy.

On the way to high science

Omelyan Pritsak (1918-2006) was fascinated by the history of his native land since childhood. This interest to the past has crystallized during the classroom in classical gymnasium in Ternopil and finally became established at Lviv University dreaming to create "a vision of Ukraine's history from the point of view of world humanitarianism. Since the young years when a future scientist with a world name founded historical and linguistic workshops of high school students in Ternopil and learned the German language and literature from Professor M. Mozlera, he studied the Persian language on his own, when he was trained at Shevchenko Scientific Society in Lviv, working side by side with the students of M. Hrushevsky - I. Krypiakivych, M. Korduba, T. Kostruba, and then laid the foundations of Ukrainian Oriental studies in the diaspora, relying on the support of Professor of the University of Gettogenberg Hans Schöder.

The founder of Ukrainian Studies and Turkology in the United States

Being in the early 1960's in the United States, Omelyan Pritsak continued a high-pioneer mission of orientalist pioneer in world-wide Ukrainian studies, headed the Department of Turkology at Harvard University. Here he created an amazing plan for the creation of the Ukrainian Harvard. He initiated the formation of a fund of Ukrainian studies departments, so he founded and headed the Department of History of Ukraine

named after M. Hrushevsky, finally became director of the Ukrainian Scientific Institute at Harvard University and launched a multi-volume anthology "Harvard Library of Ancient Ukrainian Writing". Thanks to the English edition of his three-volume work, "The Origin of Rus" (1981) Western world has become acquainted with one of the most daring versions of ancient history of Ukraine. Professor was among the first of Ukrainian scholars who became a member of the National Academy of Sciences and Arts of the United States, a member of the Nobel Committee, among those who were the first to return to Ukraine at the turn when it restored state sovereignty and independence.

In 1990 O. Pritsak was elected a foreign member of the Academy of Sciences of Ukraine and a member of its Presidium, appointed as director of the renovated in its composition Institute of Oriental Studies named after. A.Yu. Krymskoho, headed the Academic Archeological Commission and remained indifferent to the transformation of the training of historians at Taras Shevchenko National University of Kyiv, joined, in particular, to the establishment of the Department of Historyosophy and the Department of Oriental Studies, which has already been written in part [2,3,4,7,8].

The author of these lines is happy with the fact that he was able to directly recognize this inconspicuous Man, touching it in the age of radical change, when Ukraine fought state sovereignty and freedom, laid the foundations of independence, when the Soviet historians faced a choice: to remain in captivity of the failed Marxist methodology, to break the dogmatic bundles, to take advantage of the freedom of creativity and to return to the national traditions of Ukrainian historiography. The fact that this second choice won, was possible due to, on the one hand, to the return from special guardians and reprints of works M. Hrushevsky, D. Doroshenko, I. Krypiakevich, V. Lypynsky, I.

Nagaevsky, N. Polonskoy-Vasilenko, I. Ogienko, O. Ogloblyn, etc., and on the other hand, the arrival of leading Ukrainian historians from the Ukrainian diaspora in Ukraine, in particular O. Pritsak, L. Vinar, T. Gunchak, A. Zhukovskii, Z. Kogut, V. Kosik, F. Sysyna, O. Subtilny, R. Shporluk, etc., their speeches, lectures, meetings with teachers and teachers, graduate students and students. It is recalled that, as one of the first reports at a conference in Kyiv, Omelyan Yosypovych noted that Ukrainians can enter the world of culture and civilization only under their own name, knowing above all who they are and from where they originated. This requires a true and not fake story. History pages can be rewritten, he noted, but it can not be changed. History becomes a science when it integrates the achievements of other sciences, relies first and foremost on philosophy and methodology. Then, in fact, for the first time we heard about the historiosophy, which in the communist times was attributed to pseudoscience, and the historical philosophical materialism as a component of Marxism was considered as the philosophical canon of history.

Communicating with O. Pritsak, it was pleasant to realize that he became one of the founders of a phototype reprint of "History of Ukraine-Rus", wrote a thorough article "The History of Michael Hrushevsky", which opened the first volume of fundamental labor. It played an important role in the inclusion of post-Soviet historians in world and national historiography, and made it possible to look at the figures of the Great Ukrainian and Historian not through the points of Soviet myth-creation, but through the prism of national, European and world historiography, to trace the evolution of his historiosophical views. Omelyan Yosypovych tried to convey as much as possible to us - the historians of the Soviet school - historical and sociological vision of M. Hrushevsky, his concept of the isolation and continuity of the Ukrainian historical process, the approaches of the scientist to the key concepts of historical science: people, state and hero in history [10]. Very instructive

and timely for post-Soviet historians who began to resume the study of the history of Ukraine in all branches of education was the intelligence of O. Pritsak «What is the history of Ukraine?»[11], In which it was not for the first time that it was about the need to overcome the provincial limitations of the part of historians, their ideological flutter, and the stereotypes of our neighbors in our history, such as "One people", "general history" It was also spoken about the expediency of deeper immersion in ancient Ukraine, its location at the crossroads of various cultures of the Old World, the influence of the Great Grail and the contribution of nomadic civilizations to the formation of our distinctive mentality.

Already the first meeting with O. Pritsak made a huge impression on me, and his bright image still remains in my memory. Slightly higher than average height, with a round and open face, with a deep hollows, somewhat stubborn, elegantly dressed in a strict suit of dark color, in a white shirt with cufflinks, a burgundy tie with an eastern pattern, the professor at first glance differed little from his appearance from the other intellectuals. For this it was necessary to hear his calm, penetrating voice, his tongue, which poured as a song. Although the scientist was the 72nd year, but he looked surprisingly younger, energetic, cheerful, confident and optimistic. His eyes, despite the glasses in the big plastic frame, emitted light, wisdom, meekness and benevolence, which caused the trust and affection of the reciprocal. It is this man who destined to lay the foundation for the revival of historiosophy at Kyiv University.

In addition, we recall that in the University of St. Vladimir since the time of his first rector, M. Maksymovych paid particular attention to the theoretical, philosophical, historiographical, source-study and methodological preparation of historians. Although there was no independent history of historiosophy, but its thematic presence was felt in lectures M.

Kostomarova, V. Antonovich, V. Ikonnikova, V. Lashnyukova, M. Dashkevich, M. Lunin, M. Bubnov, F. Fortinsky, etc., which, albeit from different ideological approaches, still touched upon the theory and philosophy of history, the current trends in Western European historiography. This tradition was picked up by the new generation of university professors in the first decades of the XX century, especially after the Ukrainian revolution. However, with the escalation of the Bolshevik regime, the struggle against the so-called bourgeois and bourgeois-nationalist methodology and the power plantings of Marxism-Leninism and historical materialism as a monopoly interpretation of the historical process unfolded. The Iron Wall from the Western countries, built by the Stalinists, for seven decades tore off the Soviet historians from the achievements of world historiography, but to destroy the inherent traditions of the professors of the university, the innovations to the end failed. Therefore, as soon as the ideological pressure was restrained in conditions of perestroika, when the monopoly of Marxism was shaken, university historians showed a great interest in the experience of Western historical science and education.

O.Pritsak led historiosophical department at Kyiv University

In the wake of the renewal of the educational process, the idea of introducing new teaching courses in the methodological direction at the university arose, which required a separate historiosophical chair. O. Pritsak argued that it need was convincing, expressing readiness to share it knowledge and experience of reading the course on historiography, philosophy and methodology of history. The idea was supported by the Academic Council of the University, considering the candidacy of Omelyan Yosypovych as a potential head of the Chair of Historyosophy. With his characteristic energy and obsession, he took up the preparatory work. The department appeared to him

in the western format as an inter-faculty institution, as a university-wide research and educational center for conducting research, lecture courses, seminars and individual work with graduate students and students. It was supposed to create a department consisting of 5 people: academician O.O. Pritsak, associate professors V.A.Potulnitsky, T.A. Gryshchenko, assistants M.V.Tomenko and L.V.Dyachuk. The room for the department, laboratory staff rate, two post-graduate students were allocated, and then it was necessary to begin practical work. Here's the Harvard professor and faced the "soviet" realities and the inertia of the administration: there were no regular units, the deans did not apply for the relevant courses and did not hurry to make changes to the curriculum. Instead, the manager was required to submit plans of work, various reports and other bureaucratic documents, visits to diverse meetings and, of course, lectures. All this took a lot of time, which obviously was not enough, because Omelyan Yosypovych worked simultaneously in the Academy of Sciences of Ukraine as a member of its presidium, created the academic Institute of Oriental Studies, joined the revival of the Institute of Ukrainian Archaeography and the Archaeological Commission.

In the work on the creation of the department O.Pritsak relied on the active assistance of associate professor V.T.Potulnitsky, researcher V. Tkachenko, who worked on a voluntary basis, graduate students A. Dotsenko, V. Maievsky, I. Bilenko and others. He read the most basic lecture courses, first of all, historiosophy, history theory, and later foreign historiography of Ukraine, and held seminars on the groups that initially came not only to students, post-graduate students and university lecturers, but also representatives from other universities, in particular the Kyiv Mohyla Academy, polytechnic, construction and food institutes.

Organic unity of scientific and educational activity

Omelyan Yosypovich as a talented scientist and a teacher shared his knowledge and experience with generous transfer of young people. His seminars, which were held on the rating system and were open, turned into a kind of "master class". He paid a lot of attention to training, bringing home-speakers original literature, mostly in the language of originals, clearly set the task before the seminar participants, demanded to formulate their own thoughts, make independent conclusions. Unlike the Soviet methods, designed for conveyor training, large flows and group work, it was activity at the individual-partner level. As some contemporary students, postgraduates and lecturers mention, in particular, I. Verba, T. Gryshchenko, T. Mandibura, A. Pizhik, M. Tomenko, V. Ulyanovsky and others, workshops by O. Pritsak turned into interesting scientific discussions. Their participants prepared independent reports, creative abstracts, in the process of their listening, an acute polemic unfolded. The professor always created an atmosphere of liberation, carefully listened to the speakers, tactfully and respectfully raised the issue, strongly encouraged to participate in the discussion

As to the practical formation of the chair of historiosophy, the organization of its work, it was completely hindered by carriers of post-Soviet conservatism. In addition, in the mid-1990s, when the euphoria of independence passed when insecurity and pessimism fell on the background of the crisis, material difficulties, shortages and unemployment, the indifference of some leaders in the education industry and higher education to the transformation of the system of science and education, infantilism for foreign experience, the life of the Ukrainian diaspora and its achievements. All this was reflected in the formation of the conceived department of historiosophy, which was not properly completed, and therefore its activities as a

separate institution in 1995 began to collapse. The lectures of Omelyan Yosypovych were transferred to the department of source studies (now the department of archival studies and special branches of historical science), which since 1995 began to be the author of this article. Despite poor health, family problems and a great time at the Academy of Sciences, A. Pritsak still continued to give lectures, conducted seminars and do not lose hope that the experts will be able to prepare and give real life department (formal order for its liquidation was not). The situation was also aggravated by the fact that one of the students, and possibly the teachers, provoked the writing of a collective letter addressed to the rector, which stated that students did not understand the lectures of the professor O. Pritsak, they say, he reads them in Galician dialect and in a foreign language. The rector familiarized me with this letter and instructed me to "sort out". After attending several lectures and seminars of the professor, speaking with teachers, postgraduate students and group leaders, I made sure that the information in the letter did not correspond to reality. In fact, the lectures by Omelyan Yosypovych were extremely interesting, meaningful and high-quality, but in their form and technique they differed greatly from the traditional lessons of our teachers. The feature of the lectures of the academician was that they were based on the original texts of the eminent thinkers of the Renaissance, Enlightenment, in particular, on the views of Voltaire as the creator of the very concept of "philosophy of history," which had to establish a critical or scientific history, to build historical knowledge on the foundation of general science theory and methodology. In lectures with academic pedanticism he considered the work of Hegel "The Philosophy of History," its fundamental idea that each nation has its own specific sociocultural identity and its national character, analyzed the theoretical concepts of representatives of various scientific schools, in particular F. Savigny, Leopold Ranke, a French school

Annals, the doctrines of positivism Auguste Comte, neo-Kantianism, modernism, the uniqueness of approaches to the history of supporters of instrumentalism, business and intellectual history. Particular attention was paid to the analysis of the views of the French Annalists Mark Blok and Lucien Fever, their follower Fernand Bradeel, who prioritized a dialogue with sources and overcoming interdisciplinary barriers in the humanities. Omelyan Yosypovich very vividly depicted the biography of Fernand Bradeel as a unique man and scientist as the editor of the journal Annals in the 1950s, and hence the director of the House of Science in Paris, the honorary doctor of Oxford and Cambridge, the author of the fundamental historical and philosophical work "Material civilization, economy and capitalism, XV-XVIII centuries."

An important place was given to the axial concept of the history of K. Jaspers, the civilization interpretation of the historical process, the legacy of O. Spengler, A. Toynbee, the critique of Soviet historiography for its absoluteization of the formative and party-class approach, and the exaggeration of the role of the material factor in history. The favorite subject of the lectures were the questions of the morphology of history as the domination of cultural development, the elucidation of mentality and everyday life.

Much attention in the lectures of O. Pritsak was paid to the intellectual influences of Western concepts on the development of Ukrainian historiography, the creativity of the historians of the Ukrainian diaspora, and the integration processes in historical science as a section of humanitarian. The scholar often turned to personal memories of prominent scholars, in particular about D. Chyzhevsky, who supported creative contacts for almost three decades. The historian himself has repeatedly imagined that he, as a student of I. Krypiakovich, considers himself to be his son and grandson of M Grushevsky, which means that he is the heir

to the scientific traditions of the state direction of Ukrainian historiography and historical documentaries.

Omelyan Yosypovich, as a person with unique memory, encyclopedic knowledge from various branches of humanitarianism, as the owner of a rare books library, almost always brought the works of prominent Western thinkers to works, often used to cite their statements, sometimes in the original in classical or in German, French or in English, since there were no translations in Ukrainian or Russian at that time. Incidentally, he initiated translations and publication in the "Basics" of the Ukrainian heritage of a number of Western intellectuals, wrote a preface to the two-volume A. Toynbee's "Research on History" . It is likely that the professor came from the experience of Harvard, other western universities, where students speak several languages, while not taking into account that most of our audience did not accept this kind of lecture lessons due to lack of knowledge of languages. As for the Ukrainian language, Omelyan Yosypovych was brilliant in it, as he was not only a historian but also a linguist, almost the only researcher of Ukrainian-Turkic linguistic ties. In his comparative source-linguistic studies, the scientist used more than 60 languages of the world. By the way, he joined the establishment of the Department of Oriental Languages at the Faculty of Philology of the University (now the Institute of Philology), lecturing there and consulting the teachers. Speaking about Ukrainian language, that it had been literary, elegant, words flowed without strain, gently, sometimes monotonously as euphonious songs, although there were few archaisms and dialect characteristic for Ukrainian Galicians who have been living in the Diaspora. The professor returned to the university vocabulary such words as "cathedral", "studio", "vision", "opinia", "exposition", etc. I talked to students, many of them said that they did not know the contents of this wicked letter, that they put the signatures on a blank sheet, that the lectures

of the academician were encyclopedically rich, interesting, accessible, and they were quite happy with them. We heard a lot from him, - said the students, - what they did not know and could not read anywhere. Some students expressed regret that they did not have the opportunity to listen to lectures on methodology at junior high schools in order to take advantage of these knowledge while writing thesis work, they mentioned that several lectures ended with the ovations to the professor. Omelyan Yosypovych himself did not attempt to report anything about this incident, although he intuitively felt some kind of lackluster in the relationship that some of us had called him "Harvard Professor" with irony, and this nihilistic syndrome further depressed a truly intelligent scholar with a world name.

Several times Omeljan Yosypovych participated in the meetings of the Department of Archival Studies, was interested in the theoretical preparation of historians-archivists, the organization of archival practice. As a rule, he was accompanied by a staff member of the Institute of Oriental Studies, Larysa Gvozdyk, who, under the direction of F. Shevchenko, completed the work on the candidate's dissertation on the history of the Cossacks and consulted Professor O. Pritsak. By the way, she prepared and successfully defended a rather interesting candidate's dissertation on Moldovan-Ukrainian economic ties in the middle of the XVII century. (I had to defend myself and act as a member of a specialized academic council at the Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies named after M.S.Hrushevsky). O. Pritsak wrote meaningful prefaces to her monographs on issues of economic and political vision of Bogdan Khmelnytsky, his international treaties. Mrs. Larisa was attentive to her scientific mentor, assisted him as an assistant in conducting seminars, organizational and methodical and household matters, and subsequently became his wife. As Larisa Dmitrievna admits, now she continues to work on the creation of a thorough "Intellectual biography of Omelyan Pritsak," in

which he intends to elaborate in detail the scientist's life and creative path with an emphasis on analyzing his legacy, contributing to the development of historiography and historiosophy, to publish unidentified autographs, including "Confession", submit rare letters and photographs.

In the summer of 1998, Omelyan Yosypovych asked that, in connection with the deterioration of his health and the need to be treated abroad, in the future, he should not put him in a schedule of occupations. The course of historiosophy (philosophy of history) was transferred to the department of the history of philosophy of the philosophical faculty of Professor I. Boychenko (alas, now the dead man), the author of a well-known textbook on this topic[1], and I prepared courses from the general (world) and Ukrainian historiographies, which consisted of three blocks, respectively: a) Theoretical, historiosophical and methodological foundations of historiography; b) the history of world historical science; c) the methodology of historiographical research. By the way, Omelyan Yosypovych expressed a number of constructive recommendations and gave me some very good advice on the program of the course of not only foreign but also Ukrainian historiography. I was pleasantly impressed when I received from him in early 2002 a Letter of Inquiry from the United States with his thoughts on including in my program the achievements of historians from the Ukrainian diaspora and about the structure of my course of lectures [5]. Under the beneficial influence of the professor and communication with him, he subsequently began to prepare a scientific and methodological manual on the methodology of historiographical research [6].

Noble affair O.Pritsak lives

Thus, one of the merits of Omeljan Yosypovych Pritsak before Ukrainian historiography is that thanks to him he managed not only to return to the Taras Shevchenko University of Kyiv

historiosophy and the theory of historical science, but also to initiate the creation of the first post-Soviet space of the corresponding department, to launch in Ukraine a scientific Wakivska specialty "historiosophy". Although the department was not able to fully expand its work, the curricula of university bachelor's studies in history, specialists and masters were supplemented with a whole series of training courses in philosophy and theory of historical science, its methodology and historiography. This cycle includes the basic course of philosophy with career orientation on history, read by the current rector of the university academician L. Gubersky. From the easy hand of Academician O. Pritsak to a number of historians and methodologists, a number of younger generation historians, in particular V.Verba, V.Kapelyushny, V.Kolesnik, B.Korotkij, A.Katsur, O.Lyapina, T.Orlova, M.Palienko, I.Patrylyak, A.Pihik, V.Ulyanovsky, and later N.Kont, T. Pshenychnyi and et.

Thus, the idea of Omeljan Yosypovych to improve the historiosophical preparation of Ukrainian historians is materialized, although not in its entirety. The lectures of the outstanding scientist left a good mark and contributed to the historiosophical conceptualization of Ukrainian and foreign history, and the functioning of the department even during such a short period laid the outlines of the integration of Ukrainian historiography in the world historiographical and historiosophical field. I would like to believe that in the course of time the activity of the chair of historiosophy created at Taras Shevchenko National University under the initiative of O.Prytsak will be resuscitated and continued, which, perhaps, will bear the high name of its founder.

Sources and Literature

- Бойченко І.* Філософія історії. Підручник. К.:Знання, 2000.723 с.
- 2.Гирич І. Пріцак Омелян Осипович (1919–2006) // Український археографічний щорічник. К., 2007. Вип. 12. С. 845–848.
- Дашкевич Я.* Омелян Пріцак: життя і творчість – творчість і життя [Доповідь, виголошена на II-й Міжнародній науковій конференції, присвяченій пам'яті Омеляна Пріцака, 21–22 травня 2009 р., Національний університет “Кієво-Могилянська академія”] // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: pritsak-center.com/book/Issue_4-5/3_Dashkevych.
- Калакура Я.С.* Професор Омелян Пріцак віродив історіософію в Київському університеті / Українська орієнталістика: Зб. наук. праць викл. та студ. Нац. Університету «Кієво-Могилянська академія» і Київ. нац. лінгв. ун-ту до 90-річчя професора Омеляна Йосиповича Пріцака / К., 2009–2010. Вип. 4–5. С.38–44.
- Калакура Я.* Українська історіографія. Курс лекцій. Вид.друге. доп. К.: Генеза. 2012. 512 с.
- Калакура Я.* Методологія історіографічного дослідження. К.:ВПЦ «Київський університет», 2016. 319 с.
7. Портнов А. Омелян Пріцак – історик модерної України //Україна модерна, 2007. Ч.12. с.137-147;
- Потульніцький В. А.* Створення Омеляном Пріцаком кафедри історіософії у Київському університеті у 1992–1994 роках та її значення // Український археографічний щорічник. Нова серія. 2016. Вип. 19–20, т. 22–23. С.362–379.
- Пріцак О.* Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Київ; Кембридж, 1991. 80 с.
- Пріцак О.* Історіософія Михайла Грушевського // Грушевський М. Історія України-Руси. Т.1. К., 1991. С. XL – LXXIII.
- Пріцак О.* Що таке історія України // Вісник Міжнародної асоціації українців. К., №1. С.44–54.

References

1. Boichenko I. Filosofiia istorii. Pidruchnyk. Kyiv: Znannia, 2000. 723 s.
2. Hyrych I. Pritsak Omelian Osypovych (1919–2006) // Ukrainskyi arkhеоhrafichnyi shchorichnyk. Kyiv, 2007. Vyp. 12. S. 845-848.
3. Dashkevych Ya. Omelian Pritsak: zhyttia i tvorchist – tvorchist i zhyttia [Dopovid, vyholoshena na II-y Mizhnarodnii naukovii konferentsii, prysviachenii pamiaty Omeliana Pritsaka, 21–22 travnia 2009 r., Natsionalnyi universytet

“Kyievo-Mohylianska akademiia”] // Elektronnyi resurs. – [Rezhym dostupu]: pritsak-center.com/book/Issue_4-5/3_Dashkevych.

4. Kalakura Ya.S. Profesor Omelian Pritsak vidrodyv istoriosofiiu v Kyivskomu universyteti / Ukrainska oriientalistyka: Zb. nauk. prats. do 90-richchia profesora Omeliana Yosypovycha Pritsaka / Kyiv, 2009-2010. Vyp. 4-5. S.38-44.

5. Kalakura Ya. Ukrainska istoriohrafii. Kurs lektsii. Vyd.druhe. dop. Kyiv: Heneza. 2012. 512 s.

6. Kalakura Ya. Metodolohiia istoriohrafichnoho doslidzhennia. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichniy tsentr «Kyivskiy universytet», 2016. 319 s.

7. Portnov A. Omelian Pritsak – istoryk modernoi Ukrainy // Ukraina moderna, 2007. Ch.12. s.137-147.

8. Potulnytskyi V. A. Stvorennia Omelianom Pritsakom kafedry istoriosofii u Kyivskomu universyteti u 1992–1994 rokakh ta yii znachennia // Ukrainskyi arkhiohrafichniy shchorichnyk. Nova seriia. 2016. Vyp. 19–20, t. 22–23. S.362-379.

9. Pritsak O. Istoriosofiiia Mykhaila Hrushevskoho // Hrushevskiy M. Istoriia Ukrainy-Rusy. T.1. Kyiv, 1991. S. XL – LXXIII.

10. Pritsak O. Shcho take istoriia Ukrainy // Visnyk Mizhnarodnoi asotsiatsii ukrainistiv. Kyiv, №1. S.44-54.

11. *Pritsak O. Shcho take istoriya Ukrayiny // Visnyk Mizhnarodnoyi asotsiatsiyi ukrajinistiv. K., №1. S.44–54.*

Slavery and Slave Prices in the Crimean Khanate (According to Islamic Court Registers)

Nuri Kavak*

(Article Sent on: 12.05.2019 / Article Accepted on: 18.08.2019)

Abstract

Before the appearance of the Crimean Khanate, the Latin Kingdoms, the Byzantine Empire and the Russians as well had slave markets on the Black Sea shores and in the north of the Black Sea for a long time. In other words, when the Crimean Khanate became a major actor in the aforementioned part of the world, it came into possession of the slave markets which preceding civilizations had already created. Therefore, the Crimean Tatars made use of economic benefits of slave markets and the high profit of slave trade attracted the khanate. Especially, the difficulty of the Ottomans in obtaining slaves due to the end of the Ottoman frontier raids encouraged the Crimean Tatars. Thereafter, they became a major actor of slave trade.

The inheritance (*tereke*) records and some tittle deeds (*hüccets*) of the Islamic court registers (*şer'iye sicilleri*) of the Crimean Khanate speak of slaves and concubines. The records about the need for and use of slave labor, commercial relations and disputes due to buying and selling of slaves, and emancipation of slaves show the significance of slavery in social and economic life of the Crimean Khanate. This study aims to shed light on slave prices and the place of slavery in the economic structure of the Crimean Khanate.

Keywords: Crimean Khanate, Ottoman Empire, Crimean Peninsula, Slave

Introduction

It is possible to state that just as other pre-modern states, the khanate was largely depended on farming, animal husbandry and some manufacturing and services. However, in addition to these economic activities, the Crimean Tatars had important financial

---

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, nkavak1453@hotmail.com.

resources from plundering and slave-capturing raids.¹ Therefore, it should be accepted that never-ending raids of the Crimean Khanate had also economic motives given that slaves captured in the raids were economically much valuable than other spoils. For example, a young and beautiful maiden was as valuable as a real estate, or a physically strong male slave could be sold at a very high price.

Therefore, the increasing need of the Mamluk Sultanate of Egypt and then the Ottoman Empire for slave labor led the Crimean Tatars to organize plunder raids into the Polish-Lithuanian Commonwealth, Muscovy, Ukraine and the Caucasus. The Crimean Tatars took their captives to slave markets. In 1649, the Muscovite ruler Aleksei collected tax from his subjects in order to ransom captives from the Crimean Khanate.² As raids had a very devastating effect on Poland-Lithuania and Muscovy, they complained to the Ottoman sultans about the Crimean Khanate and even paid regular taxes to the khans in order to convince them to stop the raids.

There are also records in the Crimean court registers that the Tatars borrowed or rented horses in order to bring much spoils from raids. It was important for the khanate and the troops to return from raids with a large amount of spoils. If the booty was plenty, the demand for another raid was also high. In relation to this, when the Ottoman Empire requested the Crimean Khanate to participate in the Iranian campaign, some Crimean Tatar tribes refused to join the campaign allegedly because of distance and a possible failure to extract adequate booty.

---

¹ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Translate: Halil Bertkay, I, İstanbul 2001, p. 341.

² Alan Fisher, *The Crimean Tatars*, Hoover Institution Press, California 1978, p. 28.

Slavery and the Status of Slaves

The terms for slaves recorded in the Crimean court registers were “cariye”, “kalmuk cariye”, “cariye çocuğu”, “erkek köle”, “Çerkes kızı”, “Çengi kızı”, “Kazak” (for a male slave), “cura” (for an old Cossack slave), “düke³” ve “gulam” (for a little female slave).

As many pre-modern states, both the Crimean Khanate and the Ottoman Empire were largely dependent on slave labor in order to meet the need for workforce and increase the profits of enterprises.⁴ Therefore, for Crimea and all urban centers belonged to Crimea, slavery is a means of great monetary gain and an element of important economic activity.⁵ The slave is a kind of asset, which is bought and sold like goods. At the same time, slaves are primarily obtained by maintaining children born to slaves continue their life as slaves, seizing captives during a war, and purchasing captives from their owners.⁶ In his accounts, the seventeenth century Ottoman traveler Evliya Chelebi speaks of slaves and their families in Crimea. In his words, there were sixteen hundred villages and six thousand farms in the Crimean peninsula, whose circumference is seven hundred seventy miles. Of all these villages, a total of one hundred thousand troops and of the farms twenty-six thousand troops could be collected, whereas forty thousand troops were mobilized at the time of campaign. However, if the khan ordered, sixty thousand Tatars

³ Bahçesaray Şeriye Sicilleri (Thereafter B.Ş.S.), 34/97a-1.

⁴ V. E. Sroëçkovskiy, Muhammed Geray Han ve Vasalları “Kırım Tarihi”, Translated by Kemal Ortaylı, Su Yayınları, İstanbul 1979, p. 27, 45.

⁵ Sroëçkovskiy, op. cit., pp. 45-47 emphasizes that the economic wealth of the Crimean nobles was primarily based on the slave labor and everyone had more than one slave. In addition, it was pointed out that not only the slave merchants but also the khanate extracted significant income in the slave market of Kefe.

⁶ Karasu Şeriye Sicilleri (Thereafter K.Ş.S) 25-39a-396 recounts a dispute that a slave was bought at 55 golden coin (*altun*), but after the sale, his or her abdomen was bled. There are many court records speaking of disputes about problems emerged during or after the sale of slaves.

went to war and the rest stayed in Crimea because there were certainly four hundred thousand Cossack captives in the peninsula. The Cossack captives also had their four hundred thousand wives and their three thousand boys called “*kopna*” and daughters. Besides, there were twenty thousand Greek, Armenian and Jewish infidels, however the khanate did not have European or Hungarian subjects. Evliya Chelebi continues that since there were so many Cossack captives in Crimea, the khanate did not mobilize all military units, only the khans took eighty thousand troops to the campaign and revenged upon all infidel lands and drew their people to Crimea from where they were taken away to other countries.⁷

Slaves did not have any property rights. All of their gaining or earning belonged to their owners. They did not have the right to inheritance but could only receive loans at a certain percent. All responsibility because of the debt or any damage belonged to the owner of the slave.⁸ The slave could be liable for the debt or the damage only when he or she was emancipated. According to Islamic law, a person could sell and rent his or her slave or even give him or her as a gift to any person. A man had the right to have sexual relationship with his concubine without marriage and even have children from the concubine. However, if the man had a child from his concubine, then the child and the concubine would become free.⁹

In addition, the court registers of the khanate had several rulings about slaves and concubines. The campaign booty was one of the most profitable sources of income for both the khanate and

---

⁷ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ed. Yücel Dalı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, VII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003, p. 229.

⁸ Mehmet Akif Aydın-Muhammed Hamidullah, Köle, Volume 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002, pp. 232-233.

⁹ Aydın, op. cit., pp. 237-246.

the Crimean people.¹⁰ Accordingly, one of the most valuable items of the booty were captives. The Tatars spared some of the captives for their own needs and sold others in slave markets in order to earn cash. The Crimean armies carried out raids on Circassia, Ukraine, Muscovy, the Polish-Lithuanian lands, Iran, Wallachia and Moldavia and thus encountered people of different ethnic origins. Therefore, the court registers of the khanate had many records about slaves from the aforesaid countries.

Moreover, during or after the purchase and sale of a slave, if the slave was diseased or injured or a part of his or her body was damaged,¹¹ or even the slave appeared to be not virgin,¹² the trade failed. These problems could lead bargaining to fail, disagreements occasionally happened and were brought to the court.¹³ The purchased slave was usually returned because of his or her defects, as long as the witnesses could state that the defects had already existed, could not be seen or the seller did not speak of the defects.¹⁴ In his travel accounts, Evliya Chelebi

---

¹⁰ Sroječkovskiy, op. cit , p. 43; As Saadet Geray wrote to Vasiliy III “our land, our crop and our plow is battle. My brother, you know our works. Our country lives by war,” he pointed to the importance of the booty.

¹¹ According to K.Ş.S., 25-69b-746, Murteza Molla came to the court to argue that the slave who he bought at 50 golden coin (*altun*) did not have two teeth and his or her leg was wailing for one year. Therefore, Murteza Molla wanted to return the slave. Upon the testimony of witnesses, the court agreed with Murteza Molla’s request.

say that the slave he bought to 50 golden have two less teeth, and his leg was wailing since last year, and demanded from the court that he return the slave. In court, he decide to return the slave to the old owner.

¹² K.Ş.S., 33-75a-670 recounts that a man named Osman came to the court to ask that he paid 65 esedi to buy a supposedly virgin concubine from Abdulfettah, but then it appeared that the cuncubine was not virgin. The court agreed with Osman’s claim.

¹³ B.Ş.S., 38-24a-1 states that a person who claimed the concubine had a dislocated shoulder appealed to the court to return the slave since she was a defective commodity. The court agreed with the person and ruled that the concubine should be returned to her former owner.

¹⁴ K.Ş.S., 25-62b-667 relates that a person paid 63 gold coins (*altun*) to buy a boy of Hungarian origin. However, the owner then wanted to return his or her slave because the slave had a nodule below his or her throat. The owner claimed that the slave previously had that defect. The court agreed the owner’s request to return the slave.

recounts how the slaves were sold by glossing over their defects: Firstly, the forty-fifty years old captive Cossacks, whose heads were shaven, were taken to the bath (*hammam*) and rubbed with bath-gloves. After the Cossacks went out of the bath, their beard and moustache was fully shaved, so their face became as bright as the sun. As they were turned into lovely slaves, experienced merchants fooled by the appearance of the slaves sold them to the customers. One or two months later, however, as his white beard and moustache grew, the Cossack slave would not be worthier than one asper (*akçe*). And women, who gave birth to child seven or eight times having droopy breasts, were taken to the bath. Besides, after the bath, their hair was cut, their face and eyes, and the lower parts of their bodies were treated with quince seed, alum and gallnut. Hence, they [merchants] turned them [women slaves] into girls with ruddy cheeks and orange breasts and dressed with luxurious kaftans and put them [women slaves] on the captive boards for sale. Then, when that aged and feeble slave was presented with her fake beauty, a customer surely bought her and thus fell into trap. When the concubine menstruated, the customer complained “Oh my dear, my property was gone.” However, it was too late that he already bought the slave with all flaws. There were cunning slave merchants in the city of Karasu. However, they were not Tatar but were the people of Kayseri from Anatolia. There were also midwives called *ehl-i kible*. When they said “that girl is virgin,” they should not be believed, because all these procuress midwives were damned liars and did business with the negligent.¹⁵

Emancipation of Slaves

Emancipation of slaves had many economic and sociological consequences. The role and place of the freed slaves and

---

¹⁵ Evliya Çelebi, op. cit., p. 241.

concubines in the society is one of the most appealing subjects.¹⁶ It is particularly necessary to show specific examples from daily life of the slaves. In this respect, the court records of the khanate as the primary source of our research help shed light on that subject by recounting unique events.

In addition, there were several conditions that would lead to the emancipation of a slave. The most important condition was the conversion of a slave to Islam.¹⁷ There were also records that when the purchased slave appeared to be a tax-paying subject, he was released. It would be enough for the person to get rid of such an unfair situation by proving that he was a tax-paying subject through the testament of the witnesses.¹⁸ Such a case happened in Bahchesaray.¹⁹

Moreover, the slave was promised to have his or her freedom in return for paying a certain sum of money or performing a service. It was a kind of conditional emancipation. In fact, there is a record that the owner promised to free his or her slave if the slave would pay three hundred twenty *esedi* (the seventeenth century Dutch silver coin).²⁰ According to another case, the slave of a non-Muslim person who resided in the Karağaç neighborhood claimed that the owner promised to free him or her

---

¹⁶ Kemal Çiçek, Abdullah Saydam, Kıbristan Kafkasyaya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Trabzon, Derya Kitapevi, 1998, p. 116.

¹⁷ K.Ş.S., 25-91a-933; Hasan who was of Russian origin converted to Islam, he was emancipated by his owner Ali Beşe ibn-i Ahmed who was the resident of Şor neighborhood. In addition, Karasu court register 25-64b-694 and 25-65a-700 recounts that as a non-Muslim of Moldovia converted to Islam and changed his name to Hüseyin, he was freed. 33-88b-792.

¹⁸ K.Ş.S., 25-52b-527 ve 25-75b-804; Slaves were released on the ground that they might be tax-paying subjects because it was seen that they had difficulty in adapting to the slavery and thus did not work well.

Besides, a person who legally was not a captive or slave could not be turned forcibly into a slave. In the aftermath of a judicial process, as a slave can recover his or her former rights, it means that the slave was taken away.

¹⁹ B.Ş.S., 38-18a-5.

²⁰ K.Ş.S., 25-22b-234.

in return for serving eight years. Since the slave had been serving ten years, he or she asked the court to give his or her freedom. As the witnesses confirmed the aforesaid words, the court agreed to free the slave.²¹ It should be underlined that a slave had the right to seek justice at the court because everyone could appeal to the courts and nobody would be wronged. Again, in the Hoca Salası village of Bahcesaray, a person came to the court to record his agreement with his slave concerning the emancipation of the slave.²²

In addition, if the slave was diseased or disabled, he or she could be emancipated. It was related that a slave girl of Hungarian origin was freed because her left foot was disabled, and the owner went to the court to register that incidence of emancipation.²³ The slaves were also freed purely for the sake of Allah.²⁴ The slave could be freed even without an apparent reason²⁵ or under special circumstances. For example, according to one of the court records, a person promised that if his son Abdullah recovered from illness, he would free his slave of Russian origin.²⁶

As an example for other cases of emancipation, there are two interesting records. The first one recounts that a person bought his wife's concubine at one hundred fifty coins (*guruş*) and made the concubine his wife.²⁷ According to the second record, a slave complained to the court that while his owner supported his education to become a kind of priest and accordingly granted his freedom, however after the death of the owner, the son of the

---

²¹ K.Ş.S., 25-86a-888 ve 25-70b-760, the concubine was emancipated in return for her service.

²² K.Ş.S., 20-78b-2.

²³ K.Ş.S., 25-74a-792, 25-67a-723, 25-67a-724.

²⁴ K.Ş.S., 25-67a-722.

²⁵ K.Ş.S., 25-75b-807.

²⁶ K.Ş.S., 25-29b-301.

²⁷ K.Ş.S., 47-12b-91.

owner disagreed with the release of the slave. Upon the testimony of the witnesses in favor of the slave, the court confirmed the freedom of the slave.²⁸

There is no record that the Crimean Tatars had a custom of demanding bride price called başlık or kalın for their girls who were reached to the age of marriage. However, it is interesting to note that a woman was brought to the court because of selling her daughter to a man. The judge (*kadı*) ordered the woman to take her daughter back and return the money to the man.²⁹

Evliya Chelebi also recounts that lovely slaves and girls were given to Canbek Giray as gifts.³⁰

Slave prices recorded in various registers

Slaves and captives in the 25th volume (1095 / 1683-84)

gulam (slave)	30 esedi
düke	57 altun
Cossack named Ivan	16 altun
cariye (concubine)	125 esedi guruş

Slaves and captives in the 33rd volume (1110/1698)

gulam (slave)	60 esedi guruş
cariye (concubine)	1000 Guruş
cariye (concubine) 2 pieces	1000 guruş
Cossack	400 guruş

²⁸ K.Ş.S., 25-19b-203.

²⁹ B.Ş.S., 37-54b-2.

³⁰ Evliya Çelebi, op. cit., p. 273.

cariye (concubine)	120 guruş
Cossack	72 esedi guruş
cariye (concubine)	134 esedi
cariye (concubine)	150 esedi
cariye (concubine)	9600
cariye (concubine)	180 esedi
gulam (slave)	55 esedi
düke	93 esedi
düke	65 esedi
Kalmyk cariye (concubine)	120 esedi guruş
Circassian girl:	13600 akçe
cariye (concubine)	120 guruş
Çengi (Gipsy) girl	5 guruş

Slaves and captives in the 47th volume (1129/1717)

cariye (concubine)	150 guruş
Kalmyk cariye (concubine)	120 guruş
erkek köle (male slave)	260 guruş
cariye (concubine)	140 guruş
cariye (concubine)	180 guruş
cariye (concubine)	150 guruş = 22 kazan + 31 guruş

Slaves and captives in the 51st volume (1135-1136/1723-1724)

gulam (slave)	11500 akçe
cariye (concubine)	11000 akçe

Slaves and captives in the 53rd volume (1130-1140/1726-1728)

Cossack	16000 akçe
kart cariye (old concubine)	5000 akçe
Old Cossack	6000 akçe
sagire cariye (young concubine)	8000 akçe
Cossack	17000 akçe

Slaves and captives in the 72nd volume (1163-1164/1750-1751)

Cossack	120000 akçe
sagire cariye (young concubine)	30000 akçe
cariye (concubine)	160000 akçe

Some real estate prices recorded in the volume 25th-33rd-47th**When we analyze the cheapest and most expensive house prices in the 25th volume;**

Ali Efendi neighborhood:	80-90 esedi,
El-hac Şaban neighborhood:	3009 akçe - 65,3 esedi,
Çorum neighborhood:	800 akçe - 60 esedi,
Sadık Efendi neighborhood:	20 altun - 110 esedi,
Receb Efendi neighborhood:	8 altun - 70 guruş,
Çingene neighborhood:	5 altun 100 akçe - 25 altun,
Şor neighborhood:	2000 akça - 50 altun,
Acem neighborhood:	10 guruş - 60 altun,
Cami'î Kebir neighborhood:	4000 akçe - 40 esedi,
Tarhanlar neighborhood:	5,5 altun-7 altun,

When we analyze the cheapest and most expensive house prices in the 33rd volume;

El-hac Şaban neighborhood:	1800 akçe - 5000 akçe,
Şor neighborhood:	1800 akçe - 7000 akçe,
Ali Efendi neighborhood:	8450 akçe - 1000 vakıyyeduhan ³¹
Kıbtıyan neighborhood:	8000 akçe - 105 guruş,
Çorum neighborhood:	2000 akçe - 50 guruş.

Sold shops recorded in the 47th Volume (1129/1717)³²

a shop	80 guruş
a mill	1875 guruş
two shops and a cellar in Sheep bazaar	195 guruş
a shop in the Kalpakçılar çarşusu	45 guruş

When the abovementioned prices of slaves and real estates are compared, it can be stated that a slave could be much expensive than many houses and shops, and also the price of the slave could be equal to the price of more than one house. Therefore, the captives held at raids provided considerable economic wealth to those who captured them and to the treasury of the khanate.

Conclusion

The Crimean Khanate had a vivid and strategic location where a large-scale of slave trade was carried out. Throughout the

---

³¹ If we calculate that 1 vakıyyeduhan is nearly equal to 16 akçe, its total value is 16000 akçe.

³² The sales records of the shop in the 47th volume are ordered as follows: 1) 47-3b-25, 2) 47-41a-276, 3) 47-45b-307, 4) 47-22b-146.

history, Crimea became a region where slave markets yielded great profit. For this reason, the khanate could not keep itself away from such profitable business. In addition, the end of the Ottoman frontier raids made the slave trade much profitable. In fact, as far as all profitable economic activities were concerned, the spoils from campaigns was of great importance for both the troops and the khanate.

Since a slave was both a cheap labor force and valuable, he or she was a good commodity. At the same time, in addition to their material value, legal arrangements and sociological issues about slaves have drawn the attention of domestic and foreign researchers because the status of slaves in the society, their relations with other people and their rights and responsibilities are very interesting topics. Besides, as slaves became a party of the Crimean society in the aftermath of their emancipation, the nature of their new status presents a new sociological issue.

Bibliography

Archive Sources

Bahçesaray Şeriye Sicilleri (Bahçesaray Islamic Court Registers), 20th, 34th, 37th, 38th, 51st, 53rd and 72nd volumes.

Karasu Şeriye Sicilleri (Karasu Islamic Court Registers), Sharia Registry, 25th, 33rd, 47th and 65th volumes.

Other Sources

Aydın, Mehmet Akif-Muhammed Hamidullah, Köle, Volume 26, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara 2002.

Çiçek, Kemal, Saydam, Abdullah, Kıbrıs'tan Kafkasya'ya Osmanlı Dünyasında Siyaset, Adalet ve Raiyyet, Trabzon, Derya Kitapevi, 1998.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zilli, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Yücel Dalı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff, VII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2003.

Fisher, Alan, The Crimean Tatars, Hoover Institution Press, California 1978.

İnalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Translated by Halil Berktaş, Volume I, İstanbul 2001.

Sroëçkovskiy, V. E., Muhammed Geray Han ve Vasalları "Kırım Tarihi", Translated by Kemal Ortaylı, Su Yayınları, İstanbul 1979.

1533 Tarihli İcmâl Defterine Göre Rumeli Vilayeti'nde Zaimler ve Sipahiler

Orhan Kılıç*

(Makale Gönderim Tarihi: 16.04.2019/ Makale Kabul Tarihi: 07.06.2019)

zet

Osmanlı taşra askeri sisteminin ana unsuru, *dirlik* sahibi atlı zümrelerdir. Bu zümreler *zaim* ve *sipahi* denilen iki temel gruba ayrılırlar. Zaimler zeamet, sipahiler ise timar tasarruf ederlerdi. Bu askeri zümrelerin gelirlerinin belli kısımları için tam teçhizatlı asker çıkarma mükellefiyetleri de vardı.

İncelenen defter, Osmanlı Devleti'nin taşra idari sistemi içerisinde hiyerarşik bakımdan ilk sırada yer alan Rumeli Vilayeti'ndeki zaim ve sipahiler hakkında kategorize edilmiş zet bilgiler içermektedir. Bu defter, alışık olduğumuz *timar tevcih*, *timar yoklama* veya *timar icmal* defterlerinden farklı bir karakterde hazırlanmıştır.

1533 yılına ait bilgileri içeren defterdeki bilgilere göre, Rumeli Vilayeti'nde 384 zaim, 11.203 adet sipahi bulunmaktadır. Bu zaim ve sipahilerin hangi gelir dilimi içerisinde dirlik tasarruf ettikleri ve dirlik bölgeleri defterde yer almaktadır. Defterdeki zengin içerikli bilgiler sistematik hale getirilerek, daha net tespitlerin sağlanmasıya yönelik bir tarzda sunulmuştur. Bu yönüyle, devletin coğrafi bakımdan en geniş ve dirlik sayısı bakımından en kalabalık vilayetinin zaim ve sipahi profili olarak ortaya koyulmuştur. Bu bilgiler kısmen diğer vilayetlerle mukayese edilerek verilmeye çalışılsa da ana temadan uzaklaşılmamıştır. Diğer vilayetlere ait eř zamanlı benzer çalışmaların yapılması ile bu bilgilerin genele yönelik daha anlamlı ve kıymetli hale geleceği şüphesizdir.

Anahtar Kelimeler: Rumeli, zaim, sipahi, timar, zeamet, Osmanlı

---

* Prof. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, okilic@firat.edu.tr.

Zaims and Sipahis in Rumelia Province According to an İcmâl Book Dated 1533

Abstract

The main element of the Ottoman provincial military system is the *dirlik* owner equestrian groups. These groups are divided into two basic groups: *zaim* and *sipahi*. Zaims hold *zeamet* and sipahis hold *timar*. These military units also had the obligation to provide fully-equipped soldiers for certain parts of their income.

The examined notebook contains brief and categorized information about the zaims and sipahis in Rumelia province, which is the first hierarchical place within the provincial administrative system of the Ottoman Empire. This book is prepared in a different character from we are accustomed to the *timar tevcih*, *timar yoklama* or *timar icmal* books.

According to the book containing information for the year 1533, in Rumelia province there are 384 zaim and 11.203 sipahis. The income and durability zones in which income categories are saved and the dirlik regions are included in the book. The content in the book is presented in a systematic way to provide clearer information.

In this respect, the most geographically broadest and the most resistant number of the state in terms of number of zaim and sipahi of the province has been put forward. Although this information is tried to be given in comparison with other provinces, the main theme has not been removed. It is doubtless that this information will become more meaningful and valuable to the general public by conducting similar studies of other provinces.

Keywords: Rumelia, zaim, sipahi, timar, zeamet, Ottoman, fief

Giriş

Osmanlı Devleti ele geçirdiği yerlerde mîrî rejimi uygulayacaksa mutlaka tahrir yapar ve bu tahrir sonuçlarına göre bazı defterler tertip ederdi. Bunlar mufassal, icmâl ve evkaf defterleridir. Mufassal defterler; tahriri yapılan sancağın devlete ait olan bütün gelir kalemlerini, icmâl defterler bu gelirlerin has, ze'amet ve timar olarak kimlere hangi miktarlarda verileceğini, evkaf defterler ise ilgili sancaktaki vakıf kurumları ile bunların gelir ve giderlerini ihtiva ediyordu.

Tahrir verileri, bazen daha özet bilgiler edinmek maksadıyla ayrıntılardan arındırılarak daha icmâl hâle getirilebiliyordu. Kanuni devrinin başlarından itibaren tutulan ve mufassal defterlerin icmâli diyebileceğimiz bazı defterlere rastlamak mümkündür. Feridun Emecen, *mufassal-icmâller* adını verdiği bu defterleri; sadece reaya isimleri ve vergi cins ve dökümü ihmal edilerek, evkaf ve yörük tahrirleri de ilave edilerek hepsinin toplam sayıya müteallik neticelerinin hesaplanıp kendi mantığı çerçevesinde hazırlanmış icmâller olarak tanımlar¹. Bu defterlere örnek olarak Arşiv idaresince yayımlanan Muhasebe İcmâl defterleri verilebilir².

Dirlikleri konu alan icmâl defterlerinin de bu yönde daha özet bilgiler içeren değişik versiyonlarına rastlamak mümkündür. Mesela, *sipahi yoklama/müfredât defterleri* bu bağlamda değerlendirilebilir. Bu defterlerde ilgili sancaktaki bütün timarlı sipahilerin isimleri, tahsis edilen gelirin miktarı ve timarın toplam hâsılı yer almaktadır³. Bunun dışında belki icmâlin icmâli diyebileceğimiz ve bu çalışmamıza konu olan bazı defterlere de tesadüf edilmektedir. İncelememize esas olan ve 11 Kasım 1533 tarihinde tanzim edilen *Defter-i İcmâl Ze'âmet ve Sipâhiyân-ı*

¹ Feridun M. Emecen, "Mufassaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları XVI*, Enderun Kitabevi, İstanbul, s. 40.

² Bu defterlerden bazıları için bkz. *438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Karahisâr-i Sâhip, Sultanönü, Hamîd ve Ankara Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 13, Ankara 1993; *166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Menteşe, Teke, Alâiye livâları: Dizin ve Tıpkıbasım*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 27, Ankara 1995; *998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zü'l-kadriyye Defteri (937/1530) I: Âmid, Mardin, Sincar, Musul, Arapkir, Ergani, Çirmük, Siverek, Kiği, Çemişkezek, Harput, Ruha, Ana-Hit ve Deyr-Rahbe Livâları ile Hısn-ı Keyf ve Siird Kazaları: Dizin ve Tıpkıbasım*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 40, Ankara 1998.

³ Bir sipahi müfredat defteri örneği için bkz. Van livâsı sipahileri müfredât defteri BOA, *Kâmil Kepeci No: 297*.

Vilâyet-i Rum-ili adıyla tertip edilen defter de bu minval üzere değerlendirilecek bir defterdir⁴.

1- Defterin Tertibi ve Evsafı

İncelediğimiz defter, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi kataloğunda TS.MA, D. 00734 numarada kayıtlıdır. 23 Rebiü'l-ahir 940/11 Kasım 1533 tarihinde tertip edilmiştir. Toplam 10 varaktır. 1/a numaralı varak defterin ismini içermektedir. 10. varakın ise sadece ön yüzü kullanılmış ve defterdeki bilgiler burada nihayetlenmiştir. Dolayısıyla defterin 19 sayfadan müteşekkil olduğunu ve 18 sayfasının sipahi kayıtlarını içerdiğini söyleyebiliriz.

Yukarıda kısmen dikkat çektiğimiz üzere, bahse konu defter icmâlin icmâli diyebileceğimiz bir anlayışla hazırlanmıştır. Bu ve benzer defterlerin sadrazam veya padişaha bilgi notu şeklinde hazırlandığını düşünüyoruz. Zira bu defterde sayıları verilen sipahilerin isimleri ve tasarruf ettikleri gelirlerin net hâsılları yoktur. Sadece hangi sancak dahilinde belli gelir dilimlerinde ne kadar zaim ve sipahinin olduğu kayıtlıdır.

Defterdeki hesaplamalar tarafımızdan tekrar yapılmış ve bazı hataların olduğu tespit edilmiştir. Mesela, defterde timar ve zeamet tasarruf edenlerin sayısı 11.591 olarak yazılmasına rağmen tek tek hesaplandığında bu rakamın 11.587 yani 4 eksik olduğu görülmüştür. Buna benzer birtakım yanlışlıklar düzeltilmiş ancak metnin transkripsiyonunda defterdeki rakamlara sadık kalınmıştır.

Rumeli Vilayeti'ne⁵ bağlı bütün sancaklardaki timar ve zeamet sahiplerinin sayıları belli gelir dilimleri esas alınarak verilmiştir. Bu

⁴ BOA, TS.MA, D. 734.

⁵ Defterde bahse konu vilayet "Rûm-ili" şeklinde yazılmıştır. Doğrudan belgenin dili ile verilen ve transkripsiyonda bu kullanım tercih edilmiş, metin kısımlarında yaygın kullanımı olan Rumeli tercih edilmiştir.

gelir dilimleri aşağıdaki değerlendirme kısmında detaylı olarak verilmiştir. Paşa Sancağı ile ilgili veriler, sancağa bağlı nahiyeler baz alınarak verilmiş diğer sancaklar için nahiyeler düzeyine inilmemiştir. Bu yönüyle defter 1533 yılında Rumeli Vilayeti'nin sancak bazındaki idari taksimatını sadece timar ve zeamet tasarruf edilenler bakımından tam olarak yansıtmaktadır.

2- Rumeli Vilayeti'nde Timar ve Zeamet Bulunan Sancaklar

İncelenen defterdeki bilgilere göre Rumeli Vilayeti'nde dirlik sistemine dahil olan sancaklar şunlardır:

Tablo 1: Rumeli Vilayeti'nde Dirlik Sisteminin Uygulandığı Sancaklar (1533)

1- Paşa Sancağı	14- Avlonya
2- Vize	15- Ohri
3- Gelibolu	16- Prizrin
4- Çirmen	17- Alacahisar
5- Silistre	18- Hersek
6- Niğbolu	19- İlbasan
7- Vidin	20- Bosna
8- Köstendil	21- Müselleman-ı Kırk Kilise
9- Tırhala	22- Semendire
10- İskenderiye	23- Mora
11- Yanya	24- İzvornik
12- Vulçitrin	25- Karlı
13- Eğriboz	26- Çingene

1533 yılında Rumeli Vilayeti'nde dirlik sisteminin uygulandığı 26 sancak bulunmaktadır. Ancak vilayetin tamamı sadece bu sancaklardan ibaret değildir. Nitekim bu deftere en yakın tarihli olarak bilinen ve 1527-1530 tarihli olduğu tahmin edilen bir sancak defterindeki bilgilere göre, Rumeli Vilayeti şu sancaklardan müteşekkildir: Semendire, Bosna, Gelibolu, Niğbolu, Mora, Hersek, Ohri, İskenderiye, Silistre, Avlonya, Vulçitrin, Alacahisar, Vidin,

Yanine, Tırhala, Prizrin, Eğriboz, İlbasan, Köstendil, İzvornik, Karlı-ili, Midillü (Rodos ile birlikte), Çirmen, Vize, Çingene, Karadağ, Kızılca Müsellem, Voynuk ve Kefe⁶. Defterde yer almamakla birlikte bu sancaklara Paşa Sancağı'nı da ilave etmek gerekir.

Görüldüğü üzere, içerisinde dirlik bulunan sancakların dışında Midillü (Rodos ile birlikte), Karadağ, Voynuk ve Kefe sancakları da Rumeli Vilayeti'nde bulunmaktadır. Defterin tanzim edildiği tarihlerde söz konusu bu dört sancakta dirlik bulunmadığı için kayda girmedikleri akla gelmektedir. 1514-1530 yıllarına tarihlenen bir muhasebe icmâl defterinde Rodos Sancağı'nda 67 sipahi'nin bulunduğu tespit edilmektedir⁷. Midilli'de tahrir yapıldığı ve mîrî sistem içerisinde olduğu fethedildikten sonra tahrire tabi tutulduğu bilinmektedir⁸. Ancak bu yıllarda Midilli ve Rodos adasında dirlik uygulamalarının tam olarak yerleşmiş olmadığı anlaşılmaktadır.

Voynukların dirlik sistemi ile statü farklılığı nedeniyle Voynuk Sancağı'nın defterde yer almaması doğaldır. Çünkü voynuklar nadiren timar tasarruf ederlerdi. Ancak bunların beyleri ve çeribaşları zeamet tasarruf ediyorlardı⁹. Kefe'de ise II. Bayezid'in şehzadesi Mehmed Bey'in zamanında çok kısıtlı ve kısa süreli olarak timar sisteminin uygulandığı ve bunların daha sonra mukataaya dahil edildiği anlaşılmış, tahrir defterlerinde ise timar ve zeamet erbabına rastlanmamıştır¹⁰. Bu gerekçelerle söz konusu dört sancağın defterde zikredilmediğini ancak defterin tanzim edildiği tarihte Rumeli Vilayeti'ne bağlı sancaklar olduğunu söylemek mümkündür.

⁶ BOA, TS.MA, D. 8303, vr. 1/b-2/a.

⁷ 367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile 101, 114, ve 390 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530) I Karlı-ili, Agraboz, Mora, Rodos ve Tırhala Livâları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay. Defter-i Hakanî Dizisi: XI, Ankara, 2007, s. 6-7.

⁸ Machiel Kiel, "Midilli, TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 30, İstanbul, 2005, s. 12.

⁹ Ayşe Kayapınar, "Voynuk", TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 43, İstanbul, 2013, s. 127.

¹⁰ Yücel Öztürk, Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600, T.C. Kültür Bakanlığı, Osmanlı Eserleri Dizisi/18, Ankara, 2000, s. 48-49, 130

Bu değerlendirmeler ışığında, defterin tanzim edildiği 1533 yılında Rumeli Vilayeti'nin paşa sancağı dahil 30 sancaktan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır.

3- Timar ve Ze'ametlerin Sancaklara Dağılımı

1533 yılında Rumeli Vilayeti'ne bağlı 26 sancakta toplam 384 zaim, 11.203 timarlı sipahi bulunmaktadır. Zeamet ve timarlar en fazla Paşa Sancağı'ndadır. Diğer sancaklara nazaran daha geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Paşa Sancağı'ndaki zeamet ve timar sayısının fazla olması doğaldır. Nitekim bu sancağa bağlı olarak 35 nahiyeye kaydedilmiştir. Defterde, Paşa Sancağı'nın dışındaki diğer sancaklarda nahiyeye ölçekli bir değerlendirme yapılmamıştır.

Aşağıdaki tabloda Rumeli Vilayeti'ne bağlı sancaklarda mevcut olan zeamet ve timar sahiplerinin sayıları verilmiştir.

Tablo 2: Zeamet ve Timarların Sancaklara Dağılımı

LİVA	Nahiyesi	Zü'emâ	Sipahiyân	
PAŞA	<i>Yenice-i Vardar, Karaferye, Serfice, İştib, Kestorya, Valikasin (?), Görice</i>	25	552	577
	<i>Üsküb, Kalkandelen, Kırçova, Köprülü, Pirlepe, Manastır</i>	25	442*	467
	<i>Gümülcine, Yenice-i Karasu, Drama, Zihne, Siroz, Nevrekob, Timurhisar, Avrethisarı, Selânik</i>	37	384	421
	<i>Sofya, Şehirköy, Berkofça</i>	8	260	268
	<i>Florina</i>	16	183	199
	<i>Edirne, Dimetoka, Ferecik, İpsala, Keşân, Eskihisar-ı Zağra, Kızılağaç, Filibe, Tatarbazârı</i>	6	186	192
Paşa Sancağı Yekûn		117	2007	2124
KÖSTENDİL		32	959	991
TIRHALA		36	876	912
MORA		26	816	842

* Defterde sehven 384 olarak yazılmıştır.

BOSNA	17	711	728
ALACAHİSAR	15	676	691
AVLONYA	19	667	686
SEMENDİRE	25	655	680
YANYA	11	450	461
HERSEK ve Hersek Livası'ndaki Eflâkân	6	440 ¹¹	446
OHRİ	9	404	413
VİDİN	9	355	364
NİĞBOLİ	19	300	319
VULÇİTRİN	4	294	298
PRİZRİN	3	278 ¹²	281
EĞRİBOZ	7	201 ¹³	208
SİLİSTRE	7	193	200
İSKENDERİYE	7	191	198
İZVORNİK	-	151	151
KARLI	6	123 ¹⁴	129
İLBASAN	1	123	124
ÇİRMEN	4	110	114
VİZE	1	84	85
İSKENDERİYE, VULÇİTRİN VE PRİZRİN EFLÂKÂNİ TIMARLARI	3	74	77
GELİBOLİ	-	27	27
MÜSELLEMAN-I KIRK KİLİSE	-	23	23
ÇİNGENE	-	15 ¹⁵	15
YEKÛN	384	11.203¹⁶	11.587

Görüleceği üzere, dirliklerin %18.33'ü Paşa Sancağı'nda bulunmaktadır. Toplam 26 sancaktan müteşekkil bir vilayet üzerinde değerlendirme yapıldığı dikkate alınır, bir sancağın, vilayetteki dirliklerin neredeyse 1/5'ini bünyesinde

¹¹ Defterde sehven 439 olarak yazılmıştır.

¹² Defterde sehven 281 olarak yazılmıştır.

¹³ Defterde sehven 202 olarak yazılmış ve bu sebeple toplam sayı da 209 olarak verilmiştir.

¹⁴ Defterde sehven 124 olarak yazılmıştır.

¹⁵ Defterde sehven 12 olarak yazılmıştır.

¹⁶ Defterde sehven 11207 olarak yazılmış ve bu sebeple genel toplam nefer sayısı da 4 nefer fazla yazılmak suretiyle 11591 olarak bağlanmıştır.

bulundurmasının Paşa Sancağı'nın Rumeli Vilayeti için önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Sadece zeamet sayıları bağlamında bu durum değerlendirdiğinde, Paşa Sancağı lehine daha yüksek bir oranla karşılaşılmaktadır. Bu sayılara bakıldığında toplam ze'ametlerin %30,46'sının Paşa Sancağı bünyesinde olduğu görülmektedir. Vilayetteki toplam timarların ise %17,91'i Paşa Sancağı'nda bulunmaktaydı.

Zeametler, vilayet içindeki has hariç toplam dirliklerin ancak % 3,31'ine tekabül etmektedir. Buna karşılık timarların oranı % 96,68'dir.

Ze'met ve timârların sancaklardaki oransal dağılımının daha net anlaşılması için aşağıdaki tablo daha açıklayıcı olacaktır.

Tablo 3: Zeamet ve Timarların Oransal Dağılımı

LİVÂ	Toplam Zeamet içindeki Oranı %	Toplam Timar içindeki Oranı %	Toplam Ze'amet ve Timar içindeki Oranı %
PAŞA	30,46	17,91	18,33
KÖSTENDİL	8,33	8,56	8,55
TIRHALA	9,37	7,81	7,87
MORA	6,77	7,28	7,26
BOSNA	4,42	6,34	6,28
ALACAHİSAR	3,90	6,03	5,96
AVLONYA	4,94	5,95	5,92
SEMENDİRE	6,51	5,84	5,86
YANYA	2,86	4,01	3,97
HERSEK ve Hersek Livası'ndaki Eflâkân	1,56	3,92	3,84
OHRİ	2,34	3,60	3,56
VİDİN	2,34	3,16	3,14
NİĞBOLİ	4,94	2,67	2,75
VULÇİTRİN	1,04	2,62	2,57
PRİZRİN	0,78	2,48	2,42
EĞRİBOZ	1,82	1,79	1,79
SİLİSTRE	1,82	1,72	1,72

İSKENDERİYE	1,82	1,70	1,70
İZVORNİK	-	1,34	1,30
KARLI	1,56	1,09	1,11
İLBASAN	0,26	1,09	1,07
ÇİRMEN	1,04	0,98	0,99
VİZE	0,26	0,74	0,73
İSKENDERİYE, VULÇİTRİN VE PRİZRİN EFLÂKÂNI TIMARLARI	0,78	0,66	0,66
GELİBOLİ	-	0,24	0,23
MÜSELLEMAN-I KIRK KİLİSE	-	0,20	0,19
ÇİNGENE	-	0,13	0,12
TOPLAM ORAN	3,31	96,68	99,99

Paşa Sancağı'ndan sonra en çok zeamet ve timar görülen sancak Köstendil'dir. Köstendil Sancağı, vilayeteki toplam zeamet ve timarların % 8,55'ini bünyesinde bulundurmaktadır. Bu iki sancağı takiben Tırhala, Mora, Bosna, Alacahisar, Avlonya, ve Semendire sancaklarının önemli sayıda zeamet ve timar barındıran sancaklar olduğunu söylemek mümkündür.

Belirtilmesi gereken hususlardan birisi İskenderiye, Vulçitrin ve Prizrın sancaklarındaki eflâkân¹⁷ zümresinin ayrı bir ünite olarak yazılmasıdır. Bu üç sancakta eflâkân zümresine ait 3 zeamet, 34 timar bulunmaktadır. Hersek Sancağı'ndaki eflâkân zümresi ise doğrudan bu sancağın bünyesinde diğer zeamet ve timarlarla birlikte yazılmıştır.

¹⁷ Eflâklar; Voynuk ve Martoloslar gibi Hristiyan olan askeri zümrelerdir. Eflâklar; akınlara katılmak, köprü ve gemilerin tamiri ile emniyet ve asayişin temin etme görevli idiler. Bkz. Doğan Yörük, "16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Konya, 2007, s. 631. Eflâklar on evden bir eşkinici verirdi. Eşkinici ise sipahilerin sefere katılanları manasındadır. Bkz. Abdulkadir Özcan, "Eşkinici", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 469-470.

Kırk Kilise Sancağı'nda ise sadece müsellemlerin bulunduğu vurgulanmıştır. Bu sancakta 23 sipahi kayıtlı olup zaim kaydı mevcut değildir. Aynı şekilde Çingene, İzvornik ve Gelibolu sancaklarında da zaim bulunmamaktadır.

4- Timarların Gelir Düzeylerine Göre Dağılımı

İncelenen defterde zeametlerin gelirleri 20.000 ve üzeri olarak kaydedilmiş ancak bunların tam olarak ne kadar akçe olduğu belirtilmemiştir. Dolayısıyla zeametleri gelir düzeyleri bakımından bir tasnife tabi tutmak ve bunlar üzerinde bir değerlendirme yapmak mümkün olmamıştır.

Ancak timarlar aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere 7 ayrı kategori ile sınıflandırılmıştır.

Tablo 4: Timarların Gelir Düzeyine Göre Dağılımı

LİVA	...-1.999	2.000- 2.999	3.000- 3.999	4.000- 4.999	5.000- 5.999	6.000- 9.999	10.000- 19.999	Yekûn
PAŞA	209	471	385	201	156	375	210	2007
VİZE	15	14	15	10	14	13	3	84
GELİBOLİ	2	1	6	5	5	8	-	27
ÇİRMEN	19	24	13	15	13	16	10	110
SİLİSTRE	36	54	39	18	16	21	9	303
NİĞBOLİ	45	78	66	36	20	38	17	300
VİDİN	61	116	70	38	28	26	16	355
KÖSTENDİL	98	301	193	121	54	140	52	959
TIRHALA	90	288	190	91	48	123	46	876
İSKENDERİYE	20	41	42	31	19	22	16	1067
YANYA	45	155	95	43	32	60	20	450
VULÇİTRİN	23	84	71	40	26	28	22	744
EĞRİBOZ	26	50	38	23	19	29	16	201
AVLONYA	108	185	135	51	49	90	49	667
OHRİ	67	141	82	29	24	46	15	404
PRİZRİN	53	79	49	26	24	34	13	278
ALACAHIŞAR	94	207	119	65	54	87	50	676
HERSEK ve Hersek Eflâkânı	29	128	105	58	47	49	24	440
İLBASAN	17	33	23	13	8	19	10	123
BOSNA	147	174	166	68	53	76	27	711

MÜSELLEMÂN -I KIRKİLİSE	2	3	8	2	2	3	3	23
SEMENDİRE	131	149	115	73	86	73	28	655
MORA	156	103	298	66	49	86	58	816
İZVORNİK	45	33	24	16	19	10	4	151
KARLI	12	28	28	14	15	18	8	123
İSKENDERİYE, VULÇİTRİN VE PRİZRİN EFLÂKÂN-I TİMARLARI	18	17	14	7	10	3	5	74
ÇİNGENE	8	2	1	3	-	-	1	15
YEKÜN	1.576	2.959	2.390	1.163	890	1.493	732	11.203
%	14,06	26,41	21,33	10,38	7,94	13,32	6,53	99,97

11.203 adet timarın neredeyse yarısı 2.000-3.999 akçe arasında toplanmıştır. 5.349 timarın yani toplam timarların %47,75'i, 2.000-3.999 akçe arasında bir hâsılatla sahiptir. Geliri 1.999'a kadar olan timarları da bunlara eklersek toplam timarların %61.81'inin 4.000 akçenin altında olduğu görülecektir. Dolayısıyla timar hasılatlarının büyük bir kısmının düşük olduğu yolunda bir tespitte bulunmak yanlış olmasa gerek. Bu timar sahiplerinin sadece "kılıç hakkı" karşılığında kendilerine verilen timarları tasarruf ettiği, ayrıca bir terakki, terfi veya iltihak alma hususunda çok da karşılı bulmadıkları anlaşılmaktadır. Timarlarda kılıç hakkı vilayetten vilayete değişebilirdi. Bu oranın ne kadar olduğu elbette kanunnâmelerde yer alıyordu. Bu başlangıç miktarına yani en az kısmına *ibtida* da deniliyordu. Bu *ibtida* veya kılıç hakkı miktarının Rumeli Eyaleti'nde 6.000, Anadolu, Kıbrıs ve Cezayir eyaletlerinde 5.000, Karaman, Zülkadriye ve Sivas eyaletlerinde ise 3.000 akçe olduğu ileri sürülmektedir¹⁸. Ancak bu miktarların her devir için sabit ve standart olmadığını belirtmek lazımdır. Rumeli Vilayeti için 1533 yılında *ibtida* timarın 6000 akçe olduğunu varsayarsak timarların % 80.12'sinin *ibtida* veya çekirdek timar miktarının altında olduğu görülecektir. Bu

¹⁸ Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961 Bildiriler, TTK yay., Ankara, 1967, s. 283.

durumda timar sahiplerinin çoğunun sefere gitme dışında bir başka yükümlülük¹⁹ altına girmedikleri söylenebilir.

Timarlara yapılan terakkiler bir gerekçeye bağlanarak verilirdi. Mesela, Kanuni Sultan Süleyman, Şark seferleri bittikten sonra 1554'de zeamet sahiplerine binde ikişer yüz, timar sahiplerine ise binde yüzer akçe terakki vermiştir. 1565 yılında Malta kuşatması sırasında Malta'daki St. Elmo Kalesi'nin düşmesinden hemen sonra yapılan tek bir oturumda, terfileri, nakilleri ve timarlarla ilgili ön tahsisleri ele alan 80 dilekçe bir anda karara bağlanmıştı²⁰.

Bir timarlı sipahiye “terakki” verilmesi onun savaşa katılması ve katıldığı savaştaki olumlu performansı ile doğrudan ilgili idi. Koçi Bey, risâlesinde, timar sahiplerinden *yararlığı zâhir olmayana ve sefer-i hümâyûnda baş ve dil getürmeyene terakkî ihsân olunmazdı. Temâm mertebe yararlığı zâhir olub, baş ve dil getürdikde ön akçada bir akça terakkî in'âm olunurdu. Ve bir ehl-i tîmâr sefer-i hümâyûnda hadden ziyâde yararlık ve bahadırılık idüp, ön ön beş mikdâr-ı baş ve dil getürse ze'âmete müstehak olup, devlet-i pâdişâhîde zaîm olurdu* demektedir²¹.

Bu arada geliri 6.000-9.999 akçe arasında değişen 1.493, 10.000-19.999 akçe arasında değişen 732 timarın ise yaklaşık % 20'ye yakın bir oranı kapsaması da dikkate değerdir. Timar miktarlarının bu denli az olması, timar sahipleri yani sipahilerin çoğunun genç olduğunu da akla getirmektedir. Nitekim ilk timar tevcihlerinde sadece kılıç hakkından başlanmakta sonra duruma göre terakki ve terfiler gelmekteydi. Ölen sipahilerin oğullarına verilen timarlarda da babasının aldığı terakkiler geri alınarak

¹⁹ Timarlıların gelir düzeyine göre yükümlükleri hakkında bkz. Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Teori yay., Mayıs 1985, s. 77-102.

²⁰ Emine Erdoğan Özünü, “Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: “Terakki” Tevcihi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/11, Spring 2010, s. 242.

²¹Göriceli Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, Hazırlayan: Musa Şimşekçakan, Yeni Zamanlar yay., İstanbul, Mayıs 1997, s. 27-28.

çekirdek kısımdan ilk tevcih yapıldı²². Dolayısıyla Rumeli Vilayeti'ndeki timarlı sipahilerin büyük bir kısmının genç ve yeni timar almış sipahilerden oluştuğunu yaklaşık %10-15'lik bir kısmının ise daha tecrübeli ve orta yaş grubundaki sipahiler olabileceği düşünülmektedir.

Bir mukayese yapmak maksadıyla 16. yüzyılın son çeyreğinde Rumeli Eyaleti'ndeki timar ve zeamet sayılarını vermek uygun olacaktır.

1609-1610 (H. 1018) yılında tertip edilen ancak Ömer Lütfi Barkan'ın tespitlerine göre 1560-1580 tarihli kaynaklardan derlenen²³ Ayn Ali Efendi'nin kanunnâmesi veya risalesindeki bilgilere göre; Rumeli Eyaleti'ndeki 24 sancakta 914 zeamet, 9.274 timar bulunmaktadır²⁴. Dolayısıyla toplam zeamet ve timar sayısı 10.188'dir. Bu sayı 1533 yılındaki toplam zeamet ve timar sayısından 1.399 eksiktir. Bu durum bir azalmayı işaret etmektedir. Bunun sebeplerini Rumeli Eyaleti bünyesinden çıkan Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti ve timar sistemindeki bozukluklar içerisinde aramak gerekir²⁵.

Bu risaledeki bilgilere göre, Anadolu Eyaleti'nde 195 zeamet, 7.116 timar, Karaman Eyaleti'nde 116 zeamet, 1.504 timar, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde 126 zeamet, 1.492 timar, Erzurum Eyaleti'nde 120 zeamet 5.159 timar bulunmaktaydı. Yani Rumeli Vilayeti timar ve zeamet sayısı bakımından her zaman bütün eyaletlerden daha fazla olmuştur.

²² Çiğdem Kavak Çeken, "Osmanlı Timar Sistemi ve Uygulamada Ortaya Çıkan Uyuşmazlıklar (İstanbul Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Kayıtlar Doğrultusunda)", *Asos Journal*, S. 51, Ağustos, 2017, s. 292.

²³ Ömer Lütfi Barkan, "Timar", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yay., C. 12/1, İstanbul, 1979, s. 290.

²⁴ *Ayn Ali Efendi'nin Kavânin Risâlesi*, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi No: 4616, sene 1018, s. 40-41.

²⁵ Timar sisteminin bozulması ve ıslahı teşebbüsleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ö. L. Barkan, "Timar", s. 319-332.

Ayn Ali Efendi'nin verdiği bilgilere göre; Rumeli Eyaleti'ndeki zü'emâya 5.000'de bir, timar sahibine ise 3.000'de 1 cebelü çıkarma mükellefiyeti vardır. Timarı 10.000'den fazla olanlar ze'amet sınırına varıncaya kadar 3 cebelü verirlerdi. Bu minvâl üzere bütün Rumeli Eyaleti'nde olan zü'ema ve erbâb-ı timarın kanun gereğince cebelüleri 20.200 nefere tekabül ediyordu. Beylerbeyi, sancakbeyleri, defter kethüdası ve timar defterdarının 5.000'de 1 cebelü verdiği, bunların da toplam 1.500 cebelü çıkardıkları hesaplanmaktadır. Buna göre kanun gereği Rumeli askerinin toplam 33.000 olduğu sonucuna varılmaktadır²⁶.

Sonuç

İncelediğimiz defter, timar ve zeamet sahiplerini isim ve tek tek hâsılatlarını belirtmeyen ancak sistematik ve istatistiksel zengin veriler içeren önemli bir arşiv kaynağıdır. Bu yönüyle ve özelliğiyle tertip şekli bakımından timar icmâl ve sipahi yoklama defterlerinden ayrılmaktadır. Dirlik sahiplerinin isimlerinin yazılmaması ve her bir dirlik ünitesinin tek tek hâsıllarının verilmeyip, bunun yerine kategorize edilmiş bilgilerin kullanılması, bu defterin devrin üst düzey yöneticilerine teferruata girilmeden, mevcut zaim ve sipahi potansiyelini sunmaya yönelik bir bilgi notu olduğunu düşündürmektedir. Nitekim Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde farklı alanlarda ancak benzer nitelikte özet bilgiler içeren defterlerin varlığından haberdarız.

Bu defterden anlaşıldığı kadarıyla, Rumeli Vilayeti'nde 26 sancakta mîrî rejimin uygulandığı ve bu sancaklarda timar ve zeamet ünitelerinin olduğu görülmüştür. Bu 26 sancakta 384 zaim, 11.203 sipahiye ait dirlik üniteleri bulunmaktadır. Bu dirlik sahiplerinin bir kısmının gulâm, cebelü veya oğlan diye nitelendirilen teçhizatlı asker götürme mükellefiyeti içerisinde bulunabileceği hesaba katılırsa 1533 yılında Rumeli Vilayeti'nde yaklaşık 35.000 kişilik bir taşra askeri potansiyeli olduğunu

²⁶ Ayn Ali Efendi'nin *Kavânin Risâlesi*, s. 39-40.

söylemek mümkündür. Vilayetin coğrafi bakımdan genişliği ve bu geniş toprakların büyük oranda timar sistemi içerisine dahil edilmesi sebebiyle, en kalabalık atlı taşra gücünün Rumeli Vilayeti'nde bulunduğunu söylemek mümkündür.

Dirlik gelirleri genellikle 6.000 akçeye kadarki kısımda yoğunlaşmış bu da cebelü çıkarma yükümlülüğünün daha az bir zümreyi ilgilendirmesi sonucunu doğurmuştur. Bütün bunlara rağmen Rumeli Vilayeti'ndeki za'im ve sipahilerin 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı askeri gücünün en önemli ve büyük kısmını oluşturduğu söylenebilir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları/Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA)

Kâmil Kepeci No: 297.

TS.MA, D. 8303.

TS.MA, D. 734.

Yayımlanmış Arşiv Kaynakları

438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) I Kütahya, Karahisâr-i Sâhip, Sultanönü, Hamîd ve Ankara Livâları: Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 13, Ankara 1993.

166 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530) Hüdâvendigâr, Biga, Karesi, Saruhân, Aydın, Mentеше, Teke, Alâiye livâları: Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu. 27, Ankara 1995.

998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyar-i Bekr ve Arab ve Zü'l-kadriyye Defteri (937/1530) I: Âmid, Mardin, Sincar, Musul, Arapkir, Ergani, Çirmük, Siverek, Kiğı, Çemişkezek, Harput, Ruha, Ana-Hit ve Deyr-Rahbe Livâları ile Hısn-ı Keyf ve Siird Kazaları: Dizin ve Tıpkıbasım, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 40, Ankara 1998.

367 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rûm-ili Defteri ile 101, 114, ve 390 Numaralı İcmâl Defterleri (920-937/1514-1530) I Karlı-ili, Agraboz, Mora, Rodos ve Tirhala Livâları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay. Defter-i Hakanî Dizisi: XI, Ankara, 2007.

Kaynak Eserler

GÖRİCELİ KOÇI BEY, *Koçi Bey Risalesi*, Hazırlayan: Musa Şimşekçakan, Yeni Zamanlar yay., İstanbul, Mayıs 1997.

Ayn Ali Efendi'nin Kavânîn Risâlesi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi No: 4616, sene 1018.

Araştırma/İnceleme Eserler

BARKAN, Ömer Lütfi; "Timar", *İslâm Ansiklopedisi*, MEB yay., C. 12/1, İstanbul, 1979, s. 286-333.

BELDİCEANU, Nicoara; *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devleti'nde Timar*, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, Teori yay., Ankara, Mayıs 1985.

EMECEN, Feridun M.; "Mufassaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları XVI*, Enderun Kitabevi, İstanbul, s. 37-44.

ERDOĞAN ÖZÜNLÜ, Emine; "Osmanlı Ordusunda Bir Motivasyon ve Terfi Kaynağı: "Terakki" Tevcihi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/11, Spring 2010, s. 238-244.

KAVAK ÇEKEN, Çiğdem; "Osmanlı Timar Sistemi ve Uygulamada Ortaya Çıkan Uyuşmazlıklar (İstanbul Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Kayıtlar Doğrultusunda)", *Asos Journal*, S. 51, Ağustos, 2017, s. 285-310.

KAYAPINAR, Ayşe; "Voynuk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 43, İstanbul, 2013, s. 126-127.

KIEL, Machiel; "Midilli", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, 2005, s. 11-14.

ÖZCAN, Abdulkadir; "Eşkinci", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul, 1995, s. 469-471.

ÖZTÜRK, Yücel; *Osmanlı Hakimiyetinde Keefe 1475-1600*, T.C. Kültür Bakanlığı Osmanlı Eserleri Dizisi/18, Ankara, 2000.

SERTOĞLU, Mithat; "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", *VI. Türk Tarih Kongresi 20-26 Ekim 1961 Bildiriler*, Ankara, 1967, s. 281-293.

YÖRÜK, Doğan; “16. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İmparatorluğunda Yaşayan Gayrimüslimlerin Nüfusu”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, Konya, 2007, s. 625-652.

EK-I**Metnin Transkripsiyonu***Vrk. 1/a***DEFTER-İ İCMÂL ZÜ'EMÂ VE SİPÂHIYÂN-I VİLÂYET-İ RÛM-İLİ***Vrk. 1/b***DEFTER-İ ZÜ'EMÂ VE SİPÂHIYÂN-I VİLÂYET-İ RÛM-İLİ EL-VÂKİ'
ŞEHR-İ REBÎ'Ü'L-ÂHİR SENE 940****LİVÂ-İ PÂŞÂ****Sipâhiyân-ı Nâhiye-i Edirne ve Dimetoka ve Ferecik ve İpsâla ve
Keşân ve Eskihisâr-ı Zağra ve Kızılağaç ve Filibe ve Tatarbâzârı**

Neferâ: Yüz doksan iki

Zü'emâ neferâ: altı

Sipâhiyân neferâ: yüz seksen altı

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

yigirmi beş

İki binden üç bine varınca neferâ:

kırk üç

Üç binden dört bine varınca neferâ:

otuz beş

Dört binden beş bine varınca neferâ:

on sekiz

Beş binden altı bine varınca neferâ:

on altı

Altı binden on bine varınca neferâ:

otuz sekiz

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

on bir

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

altı

**Sipâhiyân-ı Nâhiye-i Üsküb ve Kalkandelen ve Kırçova ve Köprülü
ve Pirlepe ve Manastır**

Neferâ: dört yüz altmış yedi

Zü'emâ neferâ: yigirmi beş   Sipâhiyân neferâ: üçyüz seksen dört

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:

otuz

İki binden üç bine varınca neferâ:

doksan bir

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yetmiş beş

Dört binden beş bine varınca neferâ:

kırk dokuz

Beş binden altı bine varınca neferâ:

kırk iki

Altı binden on bine varınca neferâ:

doksan altı

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

elli dokuz

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

yigirmi beş

Vrk. 2/a

**Sipâhiyân-ı Nâhiye-i Gümülcine ve Yenice-i Karasu ve Drama ve
Zihne ve Siroz ve Nevrekob ve Timûrhisâr ve Avrethisârı ve Selânîk**

Neferâ: dört yüz yigirmi bir

Zü'emâ neferâ: otuz yedi   Sipâhiyân neferâ: Üçyüz seksen dört

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:

otuz bir

İki binden üç bine varınca neferâ:

yetmiş sekiz

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yetmiş iki

Dört binden beş bine varınca neferâ:

kırk bir

Beş binden altı bine varınca neferâ:

yigirmi altı

Altı binden on bine varınca neferâ:

yetmiş yedi

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

elli dokuz

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

otuz yedi

**Sipâhiyân-ı Nâhiye-i Yenice-i Vardar ve Karaferye ve Serfice ve
İştib ve Kestorya ve Valikâ-i Seyl (?) ve Görice**

Neferâ: beş yüz yetmiş yedi

Zü'emâ neferâ: yigirmi beş

Sipâhiyân neferâ: beş yüz elli iki

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

altmış sekiz

İki binden üç bine varınca neferâ:

yüz otuz yedi

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yüz on altı

Dört binden beş bine varınca neferâ:

elli bir

Beş binden altı bine varınca neferâ:

otuz altı

Altı binden on bine varınca neferâ:

yüz iki

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

kırk iki

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
yigirmi beş

Vrk. 2/b

Sipâhiyân-ı Nâhiye-i Sofya ve Şehirköy ve Berkofça

Neferâ: iki yüz altmış sekiz

Zü'emâ neferâ: sekiz   Sipâhiyân neferâ: iki yüz altmış

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

yigirmi altı

İki binden üç bine varınca neferâ:

yetmiş beş

Üç binden dört bine varınca neferâ:

kırk dört

Dört binden beş bine varınca neferâ:

yigirmi yedi

Beş binden altı bine varınca neferâ:

yigirmi dört

Altı binden on bine varınca neferâ:

kırk

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

yigirmi dört

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

sekiz

Sipâhiyân-ı Nâhiye-i Florina

Neferâ: yüz doksan dokuz

Zü'emâ neferâ: on altı   Sipâhiyân neferâ: yüz seksen üç

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:
 yigirmi dokuz
 İki binden üç bine varınca neferâ:
 kırk yedi
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 kırk üç
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 on beş
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 on iki
 Altı binden on bine varınca neferâ:
 yigirmi iki
 On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
 on beş
 Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
 on altı

Vrk. 3/a

Tetimme-i Nâhiye-i Florina

Yekûn zü'emâ ve sipâhiyân-ı Livâ-i Pâşâ

Neferâ: İki bin yüz yigirmi dört

Zü'emâ neferâ: yüz on yedi

Sipâhiyân neferâ: iki bin yedi

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:
 iki yüz yedi
 İki binden üç bine varınca neferâ:
 dört yüz yetmiş bir
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 üç yüz seksen beş
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 iki yüz bir

Beş binden altı bine varınca neferâ:

yüz elli altı

Altı binden on bine varınca neferâ:

üç yüz yetmiş beş

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

iki yüz on

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

yüz on yedi

Vrk. 3/b

LİVÂ-İ VİZE

Neferâ: seksen beş

Za'im: bir

Sipâhiyân neferâ: seksen dört

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:

on beş

İki binden üç bine varınca neferâ:

on dört

Üç binden dört bine varınca neferâ:

on beş

Dört binden beş bine varınca neferâ:

on

Beş binden altı bine varınca neferâ:

on dört

Altı binden on bine varınca neferâ:

on üç

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

üç

Yigirmi binden ziyâde olan za'im:

bir

LİVÂ-İ GELİBOLİ

Sipâhiyân neferâ: yigirmi yedi

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

iki

İki binden üç bine varınca neferâ:

bir

Üç binden dört bine varınca neferâ:

altı

Dört binden beş bine varınca neferâ:

beş

Beş binden altı bine varınca neferâ:

beş

Altı binden on bine varınca neferâ:

sekiz

*Vrk. 4/a***LİVÂ-İ ÇİRMEN**

Neferâ: yüz on dört

Zü'emâ neferâ: dört

Sipâhiyân neferâ: yüz on

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

on dokuz

İki binden üç bine varınca neferâ:

yigirmi dört

Üç binden dört bine varınca neferâ:

on üç

Dört binden beş bine varınca neferâ:

on beş

Beş binden altı bine varınca neferâ:

on üç

Altı binden on bine varınca neferâ:
on altı

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
on

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
dört

LİVÂ-İ SİLİSTRE

Sipâhiyan Neferâ: iki yüz

Zü'emâ neferâ: yedi

Sipâhiyân neferâ: yüz doksan üç

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:

otuz altı

İki binden üç bine varınca neferâ:

elli dört

Üç binden dört bine varınca neferâ:

otuz dokuz

Dört binden beş bine varınca neferâ:

on sekiz

Beş binden altı bine varınca neferâ:

on altı

Altı binden on bine varınca neferâ:

yigirmi bir

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

dokuz

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

yedi

Vrk. 4/b

LİVÂ-İ NİĞBOLİ

Neferâ: üç yüz on dokuz

Zü'emâ neferâ: on dokuz

Sipâhiyân neferâ: üç yüz

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

kırk beş

İki binden üç bine varınca neferâ:

yetmiş sekiz

Üç binden dört bine varınca neferâ:

altmış altı

Dört binden beş bine varınca neferâ:

otuz altı

Beş binden altı bine varınca neferâ:

yigirmi

Altı binden on bine varınca neferâ:

otuz sekiz

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

on yedi

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

on dokuz

LİVÂ-İ VİDİN

Neferâ: üç yüz altmış dört

Zü'emâ neferâ: dokuz Sipâhiyân neferâ: üç yüz elli beş

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

altmış bir

İki binden üç bine varınca neferâ:

yüz on altı

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yetmiş

Dört binden beş bine varınca neferâ:

otuz sekiz

Beş binden altı bine varınca neferâ:

yigirmi sekiz

Altı binden on bine varınca neferâ:
yigirmi altı

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
on altı

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
dokuz

Vrk. 5/a

LİVÂ-İ KÖSTENDİL

Neferâ: dokuz yüz doksan bir

Zü'emâ neferâ: otuz iki   Sipâhiyân neferâ: dokuz yüz elli dokuz
MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:
doksan sekiz

İki binden üç bine varınca neferâ:
üç yüz bir

Üç binden dört bine varınca neferâ:
yüz doksan üç

Dört binden beş bine varınca neferâ:
yüz yigirmi bir

Beş binden altı bine varınca neferâ:
elli dört

Altı binden on bine varınca neferâ:
yüz kırk

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
elli iki

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
otuz iki

LİVÂ-İ TIRHALA

Neferâ: dokuz yüz on iki

Zü'emâ neferâ: otuz altı Sipâhiyân neferâ: sekiz yüz yetmiş altı

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

doksan

İki binden üç bine varınca neferâ:

iki yüz seksen sekiz

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yüz doksan

Dört binden beş bine varınca neferâ:

doksan bir

Beş binden altı bine varınca neferâ:

kırk sekiz

Altı binden on bine varınca neferâ:

yüz yigirmi üç

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

kırk altı

Yigirmi bin ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

otuz altı

*Vrk. 5/b***LİVÂ-İ İSKENDERİYE**

Neferâ: yüz doksan sekiz

Zü'emâ neferâ: yedi Sipâhiyân neferâ: yüz doksan bir

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

yigirmi

İki binden üç bine varınca neferâ:
 kırk bir
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 kırk iki
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 otuz bir
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 on dokuz
 Altı binden on bine varınca neferâ:
 yigirmi iki
 On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
 on altı
 Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
 yedi

LİVÂ-İ YANYA

Neferâ: dört yüz altmış bir
 Zü'emâ neferâ: on bir   Sipâhiyân neferâ: dört yüz elli
 MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:
 kırk beş
 İki binden üç bine varınca neferâ:
 yüz elli beş
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 doksan beş
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 kırk üç
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 otuz iki
 Altı binden on bine varınca neferâ:
 altmış

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
yigirmi

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
on bir

Vrk. 6/a

LİVÂ-İ VULÇİTRİN

Neferâ: iki yüz doksan sekiz

Zü'emâ neferâ: dört Sipâhiyân neferâ: iki yüz doksan dört

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:

yigirmi üç

İki binden üç bine varınca neferâ:

seksen dört

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yetmiş bir

Dört binden beş bine varınca neferâ:

kırk

Beş binden altı bine varınca neferâ:

yigirmi altı

Altı binden on bine varınca neferâ:

yigirmi sekiz

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

yigirmi iki

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

dört

LİVÂ-İ EĞRİBOZ

Neferâ: iki yüz dokuz

Zü'emâ neferâ: yedi

Sipâhiyân neferâ: iki yüz iki

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

yigirmi altı

İki binden üç bine varınca neferâ:

elli

Üç binden dört bine varınca neferâ:

otuz sekiz

Dört binden beş bine varınca neferâ:

yigirmi üç

Beş binden altı bine varınca neferâ:

on dokuz

Altı binden on bine varınca neferâ:

yigirmi dokuz

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

on altı

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

yedi

Vrk. 6/b

LİVÂ-İ AVLONYA

Neferâ: altı yüz seksen altı

Zü'emâ neferâ: on dokuz Sipâhiyân neferâ: altı yüz altmış yedi

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

yüz sekiz

İki binden üç bine varınca neferâ:

yüz seksen beş

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yüz otuz beş

Dört binden beş bine varınca neferâ:

elli bir

Beş binden altı bine varınca neferâ:

kırk dokuz

Altı binden on bine varınca neferâ:

doksan

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

kırk dokuz

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

on dokuz

LİVÂ-İ OHRİ

Neferâ: altı yüz seksen altı

Zü'emâ neferâ: on dokuz Sipâhiyân neferâ: altı yüz altmış yedi

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

yüz sekiz

İki binden üç bine varınca neferâ:

yüz seksen beş

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yüz otuz beş

Dört binden beş bine varınca neferâ:

elli bir

Beş binden altı bine varınca neferâ:

kırk dokuz

Altı binden on bine varınca neferâ:

doksan

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

kırk dokuz

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

on dokuz

Vrk. 7/a

LİVÂ-i PRİZRİN

Neferâ: iki yüz seksen dört

Zü'emâ neferâ: üç Sipâhiyân neferâ: iki yüz seksen bir

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

elli üç

İki binden üç bine varınca neferâ:

yetmiş dokuz

Üç binden dört bine varınca neferâ:

kırk dokuz

Dört binden beş bine varınca neferâ:

yigirmi altı

Beş binden altı bine varınca neferâ:

yigirmi dört

Altı binden on bine varınca neferâ:

otuz dört

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

on üç

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

üç

LİVÂ-i ALACAHİSÂR

Neferâ: altı yüz doksan bir

Zü'emâ neferâ: on beş Sipâhiyân neferâ: altı yüz yetmiş altı

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

doksan dört

İki binden üç bine varınca neferâ:
 iki yüz yedi
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 yüz on dokuz
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 altmış beş
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 elli dört
 Altı binden on bine varınca neferâ:
 seksen yedi
 On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
 elli
 Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
 on beş

Vrk. 7/b

LİVÂ-İ HERSEK VE EFLÂKÂN-I LİVÂ-İ MEZBÛR

Neferâ: dört yüz kırk beş

Zü'emâ neferâ: altı

Sipâhiyân neferâ: dörtyüz kırk

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:
 yigirmi dokuz
 İki binden üç bine varınca neferâ:
 yüz yigirmi sekiz
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 yüz beş
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 elli sekiz
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 kırk yedi
 Altı binden on bine varınca neferâ:

kırk dokuz
 On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
 yigirmi dört
 Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
 altı

LİVÂ-İ İLBASAN

Neferâ: yüz yirmi dört
 Zü'emâ neferâ: bir   Sipâhiyân neferâ: yüz yigirmi üç

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:
 on yedi
 İki binden üç bine varınca neferâ:
 otuz üç
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 yigirmi üç
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 on üç
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 sekiz
 Altı binden on bine varınca neferâ:
 on dokuz
 On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
 on
 Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
 bir

Vrk. 8/a

LİVÂ-İ BOSNA

Neferâ: yediyüz yigirmi sekiz

Zü'emâ neferâ: on yedi Sipâhiyân neferâ: yediyüz on bir

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:

yüz kırk yedi

İki binden üç bine varınca neferâ:

yüz yetmiş dört

Üç binden dört bine varınca neferâ:

yüz altmış altı

Dört binden beş bine varınca neferâ:

altmış sekiz

Beş binden altı bine varınca neferâ:

elli üç

Altı binden on bine varınca neferâ:

yetmiş altı

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

yigirmi yedi

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

on yedi

LİVÂ-İ MÜSELLEMÂN-I KIRK KİLİSÂ

Sipâhiyân neferâ: yigirmi üç

MİNHÂ

İki bine varınca neferâ:

iki

İki binden üç bine varınca neferâ:

üç

Üç binden dört bine varınca neferâ:

sekiz
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 iki
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 iki
 Altı binden on bine varınca neferâ:
 üç
 On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
 üç

Vrk. 8/b

LİVÂ-İ SEMENDİRE

Neferâ: altıyüz seksen

Zü'emâ neferâ: yigirmi beş Sipâhiyân neferâ: altıyüz elli beş

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:
 yüz otuz bir
 İki binden üç bine varınca neferâ:
 yüz kırk dokuz
 Üç binden dört bine varınca neferâ:
 yüz on beş
 Dört binden beş bine varınca neferâ:
 yetmiş üç
 Beş binden altı bine varınca neferâ:
 seksen altı
 Altı binden on bine varınca neferâ:
 yetmiş üç
 On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
 yigirmi sekiz
 Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
 yigirmi beş

LİVÂ-İ MORA

Neferâ: sekizyüz kırk iki

Zü'emâ neferâ: yigirmi altı Sipâhiyân neferâ: sekizyüz on altı

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

yüz elli altı

İki binden üç bine varınca neferâ:

yüz üç

Üç binden dört bine varınca neferâ:

ikiyüz doksan sekiz

Dört binden beş bine varınca neferâ:

altmış altı

Beş binden altı bine varınca neferâ:

kırk dokuz

Altı binden on bine varınca neferâ:

seksen altı

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

elli sekiz

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

yigirmi altı

Vrk. 9/a

LİVÂ-İ İZVORNİK

Neferâ sipâhiyân: yüz elli bir

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

kırk beş

İki binden üç bine varınca neferâ:

otuz üç

Üç binden dört bine varınca neferâ:
yigirmi dört

Dört binden beş bine varınca neferâ:
on altı

Beş binden altı bine varınca neferâ:
on dokuz

Altı binden on bine varınca neferâ:
on

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
dört

LİVÂ-İ KARLI

Neferâ: yüz otuz

Zü'emâ neferâ: altı   Sipâhiyân neferâ: yüz yigirmi dört

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:
on iki

İki binden üç bine varınca neferâ:
yigirmi sekiz

Üç binden dört bine varınca neferâ:
yigirmi sekiz

Dört binden beş bine varınca neferâ:
on dört

Beş binden altı bine varınca neferâ:
on beş

Altı binden on bine varınca neferâ:
on sekiz

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:
sekiz

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
altı

Vrk. 9/b

'AN TİMÂR-I EFLÂKÂN-I LİVÂ-İ İSKENDERİYE VE VULÇİTRİN VE PRİZRİN

Neferâ: yetmiş yedi

Zü'emâ neferâ: üç

Sipâhiyân neferâ: yetmiş dört

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

on sekiz

İki binden üç bine varınca neferâ:

on yedi

Üç binden dört bine varınca neferâ:

on dört

Dört binden beş bine varınca neferâ:

yedi

Beş binden altı bine varınca neferâ:

on

Altı binden on bine varınca neferâ:

üç

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

beş

Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:

üç

LİVÂ-İ ÇİNGENE

Neferâ sipâhiyân: on iki

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

sekiz

İki binden üç bine varınca neferâ:

iki

Üç binden dört bine varınca neferâ:

bir

Dört binden beş bine varınca neferâ:

üç

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

bir

Vrk. 10/a

CEM'Â ZÜ'EMÂ VE SİPÂHIYÂN-I VİLÂYET-İ RUM-İLİ

Neferâ: on bir bin beşyüz doksan bir

Zü'emâ neferâ: üçyüz seksen dört Sipâhiyân neferâ: on bir bin
ikiyüz yedi

MİN HÂ

İki bine varınca neferâ:

bin beşyüz yetmiş beş

İki binden üç bine varınca neferâ:

iki bin dokuzyüz elli dokuz

Üç binden dört bine varınca neferâ:

iki bin üçyüz doksan

Dört binden beş bine varınca neferâ:

bin yüz altmış üç

Beş binden altı bine varınca neferâ:

sekizyüz doksan

Altı binden on bine varınca neferâ:

bin dörtyüz doksan üç

On binden on dokuz bin dokuz yüz doksan dokuza varınca neferâ:

yediyüz otuz iki

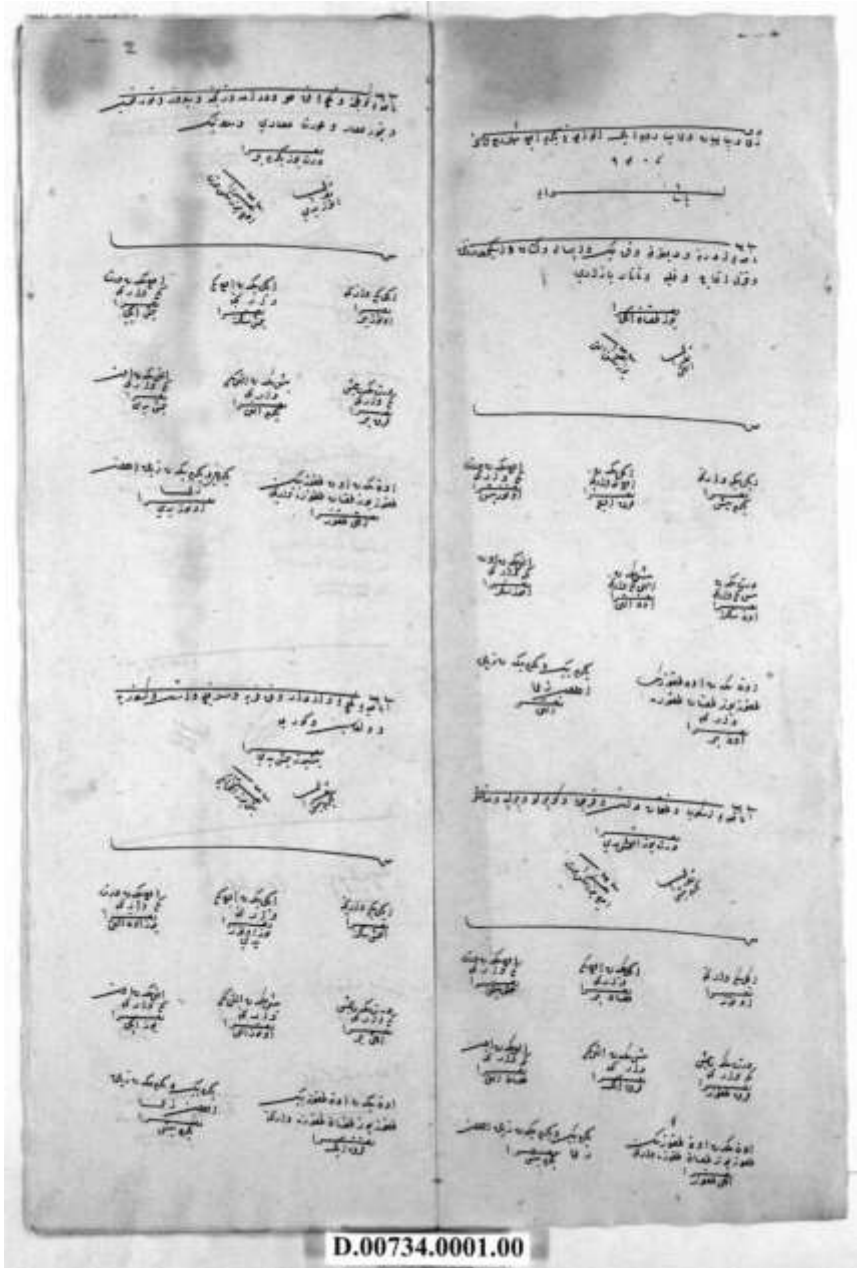
Yigirmi ve yigirmi binden ziyâde olan zü'emâ neferâ:
üçyüz seksen dört

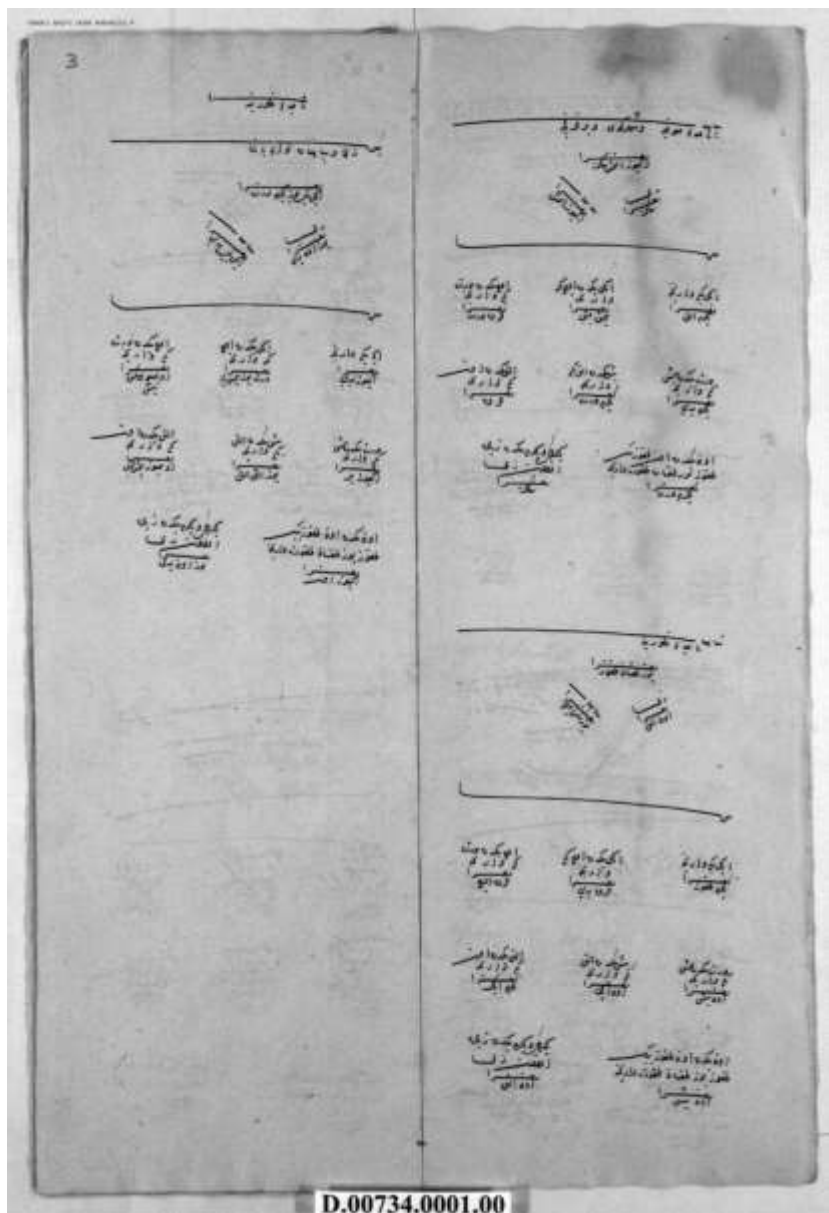
EK-II
TIPKIBASIM METİN

BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 1/a

BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 1/b-2/a

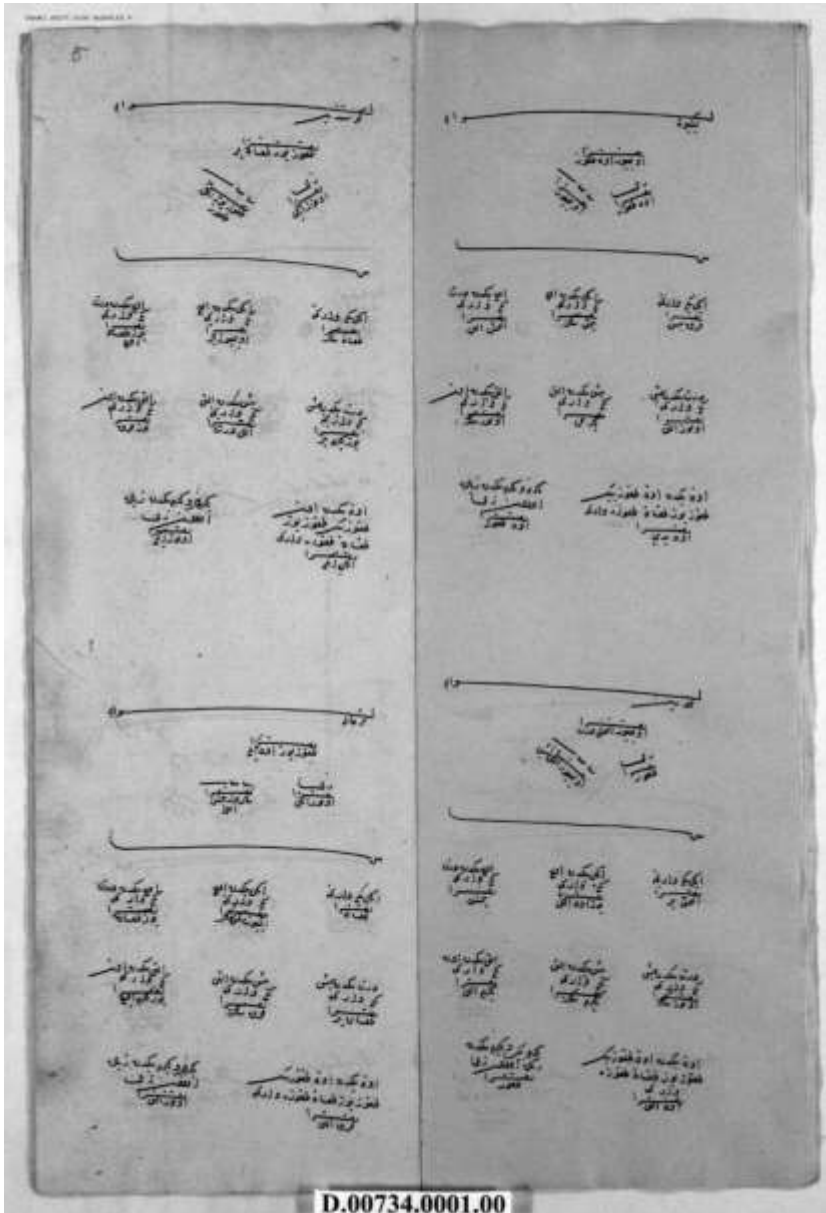

BOA; TS.MA, D. 00734, vrk. 2/b-3/a

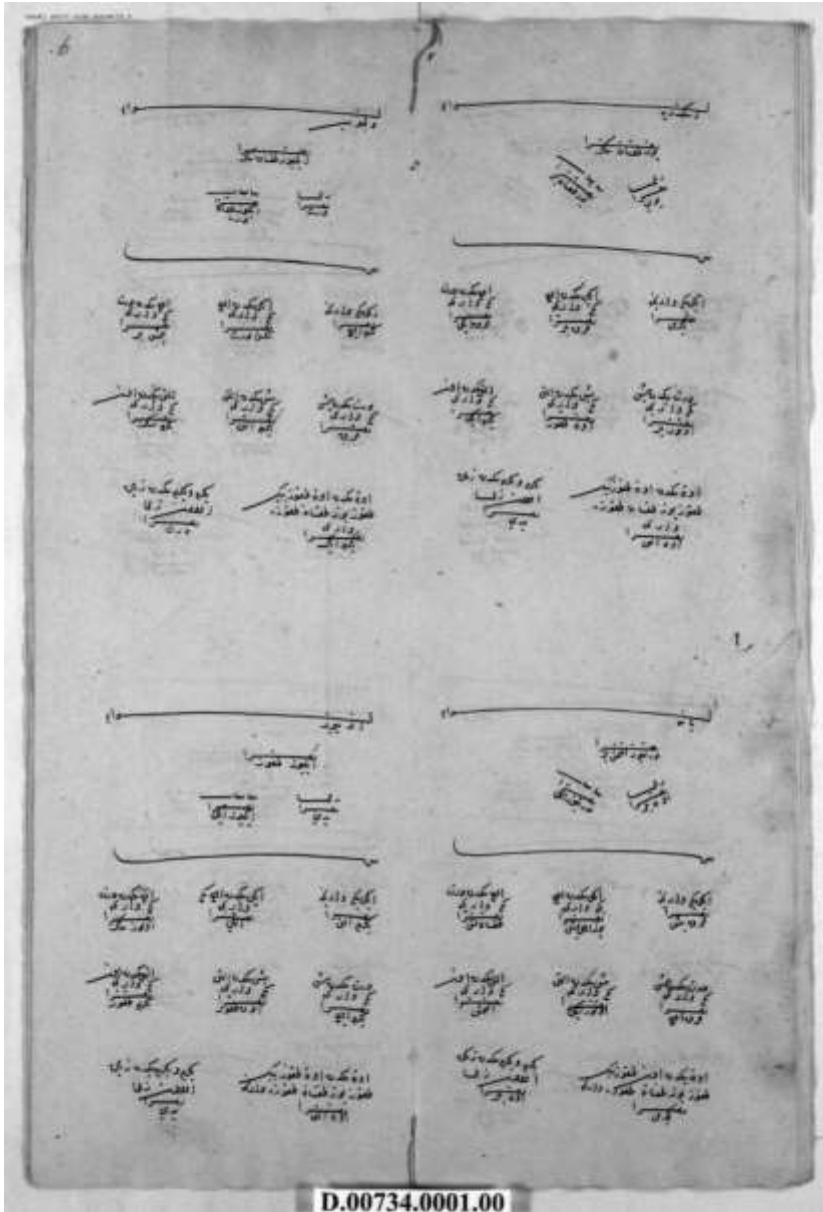
4

D.00734.0001.00

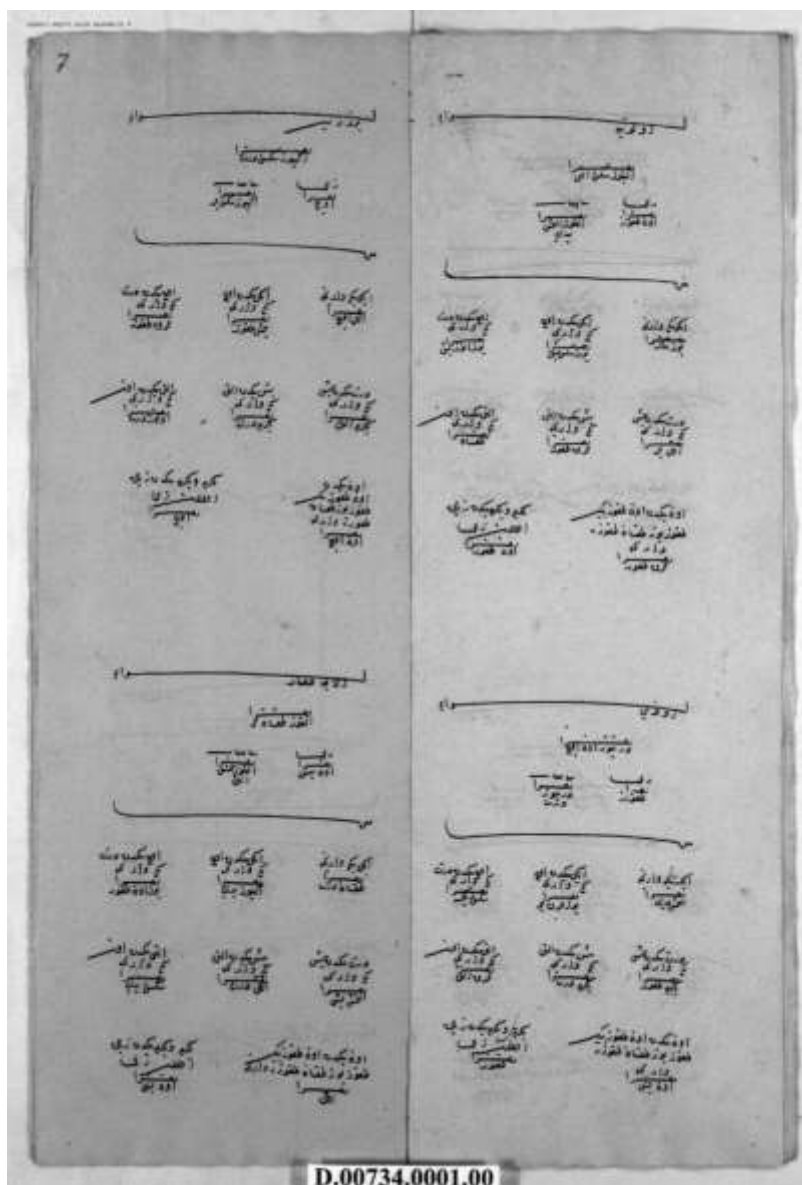
BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 3/b-4/a

BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 4/b-5/a

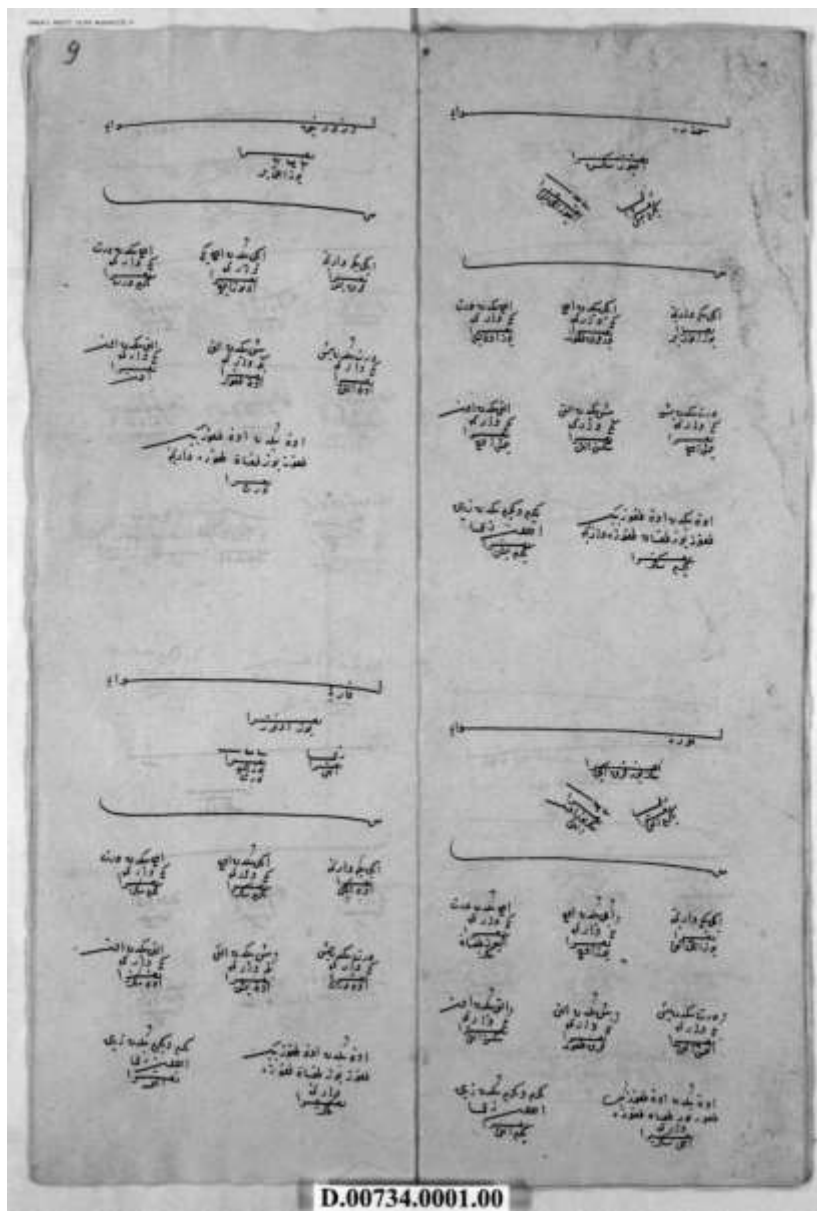
BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 5/b-6/a

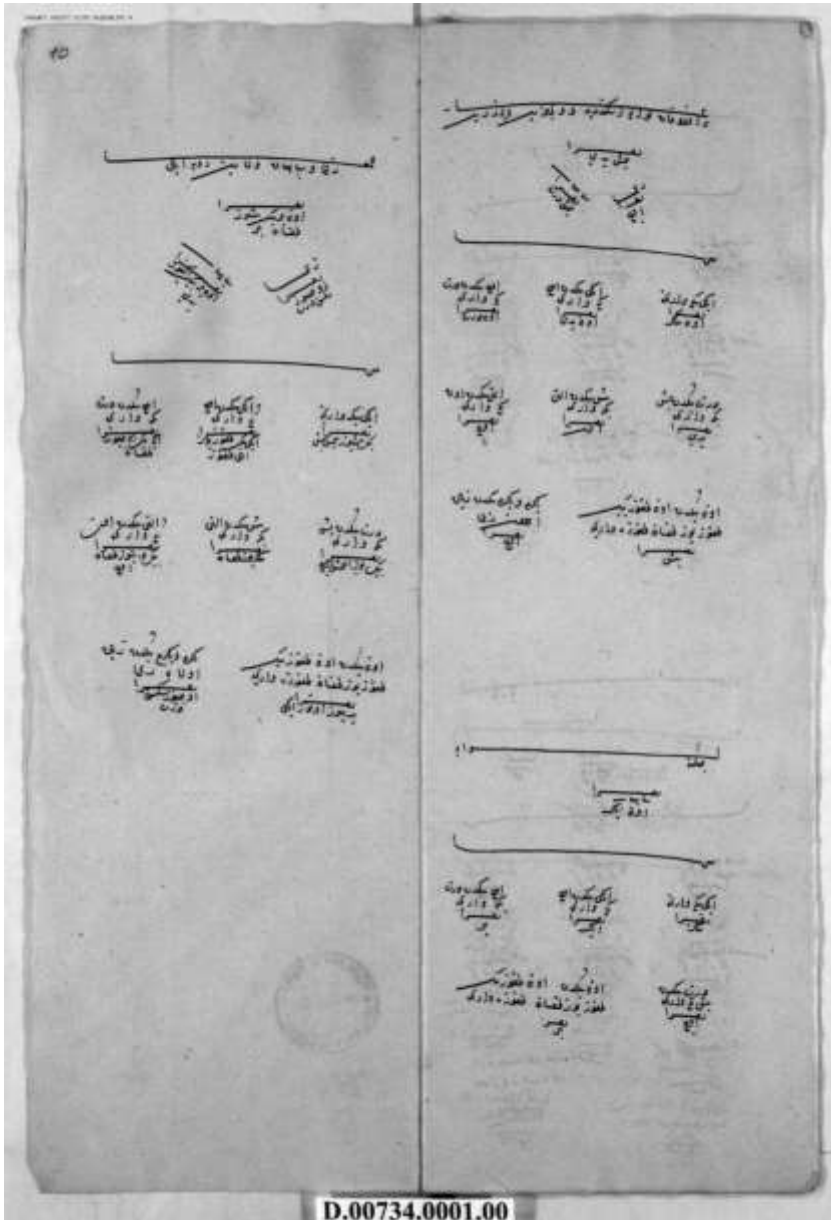
BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 6/b-7/a

BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 8/b-9/a

BOA, TS.MA, D. 00734, vrk. 9/b-10/a

Russia's Information Warfare and the Security of Europe

Muhammet Koçak*

(Article Sent on: 21.11.2018/ Article Accepted on: 01.07.2019)

Abstract

Russia's interference to Ukraine in 2014 and the ensuing tensions between the Europe and Russia afterwards have demonstrated the gravity of the geopolitical competition in the region. In this article, I examine the interaction between the Europe and Russia from the perspective of information warfare. Two of the most important components of Russia's information warfare are cyber-attacks and propaganda measures. I analyze these two components of Russian foreign policy strategy, demonstrate their impact in Russia's foreign policy actions and evaluate Europe's ability to counter the threat.

Keywords: Russia, Warfare, Europe, Ukraine.

Introduction

Russia's revisionist foreign policy actions significantly threaten the security of Europe. During the last two decades, Russia employed a combined effort of disinformation and cyberwarfare in Eastern Europe and post-Soviet space on multiple occasions. This paper problematizes Russia's usage of such non-material means that are used in order to advance its foreign policy agenda in Europe.

Russia has inherited a way of approaching to information and battling at information sphere through propaganda and technology from the Soviet Union. Propaganda played a significant role in the survival of Soviet state. Domestically, propaganda is used to "educate" public. In foreign policy, the

---

* PhD Candidate, Florida International University, mkocak@yandex.ru.

Soviet state aimed to disseminate communist propaganda and subvert Western societies.

After the demise of the USSR, Russia adapted Soviet information warfare to the conditions of the post-Cold War international relations. After the Cold War, the Russian sphere of influence reduced in the Eastern Europe but Russia's capacity to be effective in information warfare increased. Within the framework of the efforts to reclaim its sphere of influence, Russia has developed a full-fledged strategy in order to combine its approach towards information security with its military strategy.

Russia has demonstrated its skills on various occasions during the last decade across the Eastern Europe. Cyberattacks to Estonia, Georgian War and Russia's interference to Ukraine were instances where Russia effectively employed battle in information sphere. One of the most interesting features of these instances was that Russia could deny involvement in information warfare.

Russia's Approach to Information Warfare

Historical Background

Propaganda has been a central instrument of foreign and domestic policy making starting from the early years of the Soviet Union. Earlier indications of the importance of propaganda can be found within the original writings of Lenin. In his essay *No Compromises?* Lenin argues that the Soviet Union was trying to defeat the international bourgeoisie, which is 'stronger enemy,' and to do that, unusual methods such as utilization of conflict of interests or compromise to unstable allies can be used.¹ The Soviet administration aimed to control the flow of information inside the country through censorship and public diplomacy. The institution that was responsible for this task was *Agitprop* (agitation and propaganda). The agitation part was towards the

---

¹ Vladimir Lenin, *'Left Wing' Communism: An Infantile Disorder* (Moscow: Progress Publishers, 1981), 62.

emotions of the receiver, while the propaganda was for the mind. Using theater, silent cinema and colorful picture posters; *Agitprop* successfully reached to largely illiterate Soviet citizens.² Under Stalin, the censorship mechanism went as far into the period of Great Terror, which involved the purge in the Communist Party.

While initially the propaganda machinery was directed towards the population of Soviet Union, it gradually developed to extend Soviet influence abroad, becoming one of the cornerstone dimensions of its foreign policy. Soviet Union funded initiatives that would criticize Western democracies and advertise Soviet Union. Within the framework of this policy, Soviet Union supported the peace movements in Europe that target the US nuclear program and utilized famous Western thinkers and artists. For example, Bernard Shaw, who visited the Soviet Union in the 1930s at the height of Stalin's massacres advertised that the Soviet Union was misrepresented in the West.³

Russia's Adaptation of Soviet-era Propaganda to Information Warfare

Within the framework of Cold War's bipolar international system, the USSR could provide security umbrella as well as economic assistance to several nations around the world and lead a pole in the bipolar structure with the help of its nuclear arsenal. Today's Russia, however, faces a different international political environment. It must deal with a relatively stronger opponent in an international system moving towards multipolarity. Therefore, Russia now considers the post-Soviet region as its sphere of

---

² Vladimir Brovkin, *Russia After Lenin: Politics Culture and Society, 1921-1929* (London: Routledge, 1998), 81.

³ Victoria Drey, "Bernard Shaw: I can't die without having seen the USSR," *Russia Beyond the Headlines*, July 26, 2016, Accessed on August 1, 2019. https://www.rbth.com/arts/literature/2016/07/26/bernard-shaw-i-cant-die-without-having-seen-the-ussr_615147.

influence and the destabilization of the US hegemony on the rest of the world benefits Russia.

Russia's understanding of information space is inherited from the Soviet Union, which considered the information as a domain to be conquered. In contrast to the US, which sees cyberspace as a separate domain, for Russia it is the extension of real battleground. Thus, war at cyber sphere is about dominating information sphere for Russia.⁴ Although cyber is an essential part of this war, it is considered within the framework of information warfare.

The Color Revolutions could be considered as a turning point for Russia's increasing its propaganda efforts and putting special emphasis on information warfare. From the point Kremlin observed the impact of NGO's in harming friendly regimes, Russia has increased its efforts in information sphere. Russia has considered soft-power and its organs as a western-centric attempt to meddle in the domestic affairs of Russia and reduce Russia's influence in the Eastern Europe.⁵ Putin stated that the activities of pseudo-NGO's are often employed under the name of soft power to create instabilities within the sovereign states.⁶

Today's Russia have a number of advantages in waging an information warfare compared to its predecessor Soviet Union. Russia's natural resources come in handy when financing a foreign policy adventure or resisting to sanctions. Today's communication technology provides opportunities for extensive surveillance and data collection. The post-Cold War liberal environment facilitates the infiltration of Russian propaganda to

---

⁴ Michael Connell and Sarah Vogler, *Russia's Approach to Cyber Warfare* (Arlington, VA: Center for Naval Analyses), 5.

⁵ Jeanne L. Wilson, "Russia and China Respond to Soft Power: Interpretation and Readaptation of a Western Construct," *Politics* 35, no. 3-4 (2015): 291.

⁶ Vladimir Putin, "Rossiya i Menyayushchiysya Mir," *Moskovskie Novosti*, February 27, 2011.

the world and makes societies and governments more vulnerable.⁷ Finally, Russia inherited a free and relatively quality education system from the Soviet Union. Yet, the corrupt economy and inefficient bureaucracy resulted in many people with decent computer and math skills looking for jobs. These people are suspected to be employed by Russia's relevant security organizations to be utilized in cyber operations.⁸

As explained by Herpen, there are three components of the process of how Russia employs propaganda: *Mimesis*, *Rollback* and *Invention*. *Mimesis* refers to the way Russia faces the threats of western soft power organs. Institute for Cooperation and Democracy, that copies the Goethe Institut could be considered an example to that. *Rollback* refers to the ban of western soft power organs. The arbitrary measures on civil society organization could be considered in that perspective. Lastly, *Invention* refers to putting forward of Russian made soft power machinery.⁹ Hiring Western PR firms and feeding thousands of Internet trolls on social media could be considered examples for *Inventions*.¹⁰

Russia adopts a holistic approach, officially uses the term *informationization*, hence considering information as a domain.¹¹ In an essay published in a military journal, Russia's Chief of Staff Valeriy Gerasimov suggests that the regime collapses in Middle East and North Africa happened as a result of information

---

⁷ Marcel H. Van Herpen, *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy* (New York: Rowman And Littlefield, 2015), 3.

⁸ David Smith, "How Russia Harnesses Cyber Warfare." Defense Dossier American Foreign Policy Council, Issue 4 (August 2017).

⁹ Herpen, 33.

¹⁰ Simon Shuster And Sandra Ifraimova, "A Former Russian Troll Explains How to Spread Fake News" *TIME*, March 14, 2018, Accessed on August 2, 2019.

¹¹ Timothy L. Thomas, "Nation-State Cyber Strategies: Examples from China and Russia" *US Department of Defense*, June 16, 2017, Accessed on March, 25 2019. <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/Books/CTBSP-Exports/Cyberpower/Cyberpower-I-Chap-20.pdf?ver=2017-06-16-115054-850>.

warfare.¹² On December 5, 2016, Russian Defense Ministry promulgated the latest “Doctrine of Information Security of the Russian Federation.” It also defines information sphere as a platform, which involves information, the Internet, entities generating information and set of mechanisms regulating public relations in this sphere. The document suggests that it is in the national interest of Russian state to protect its information infrastructure, develop the sector of information technologies and revitalize its national interests in the information security. It also points out that certain states as well as non-state actors use information sphere for military purposes by destabilizing internal political and social situation in various regions across the world. The most important part of the doctrine is the legitimization of Russian security forces to countering these threats by improving Russia’s technological capability and countering information threats.¹³ Therefore, it can be suggested that Russia sees information as a platform, which can be operationalized to disorganize enemy’s governance, shape public opinion in an adversary country and organize protests against the incumbent government.¹⁴

During the past decade, there has been multiple instances where cyber operations (or information warfare) played a significant role in Russia’s entanglements with other states. The investigations could not tie the involvement of Russian hackers or Kremlin-led operative forces to the operations as a result of cyber

---

¹² Valery Gerasimov, “Tsennost’ Nauki v Predvidenii.” *Voenna Promishlenniy Kur’er* no. 476, 8 (2013).

¹³ Vladimir Putin, “Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii Ob Utverzhdenii Doktriny Informatsionnoy Bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii,” *Prezident Rossii*, December 5, 2016, Accessed on August 1, 2019. <http://kremlin.ru/acts/bank/41460>.

¹⁴ Mark Galeotti, “The ‘Gerasimov Doctrine’ and Russian Non-Linear War,” *In Moscow’s Shadows*, Accessed on August 1, 2019. <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>.

proxies.¹⁵ In the next section, I examine multiple instances where Russia was suspected to employ information warfare.

Russia's Interference to Europe

Estonia

One of the first manifestations of Russia's information warfare was the DDoS attacks on websites of Estonian government and banks in 2007. As a result of this, a number of Estonian websites could not be reached for a period of time. When the attack happened, the Estonian government was in the process of relocating a Soviet WWII memorial.¹⁶ The second wave of attacks has happened on May 8, 2007 when the victory of Soviet armies over the Nazis was commemorated. During the cyberattacks, Russian Federation Council called for economic sanctions against Estonia and the Estonian Embassy in Moscow was raided.¹⁷ Kremlin denied responsibility but the timing of the attack and concurrent events that happened during the cyberattacks point to Russia.

Georgia

Similar course of events has taken place during Russia's Five-Days War with Georgia in 2008. Georgia's intervention to South Ossetia brought about Russian military intervention to Georgia. During the short war, Georgia was targeted by cyberattacks. The attacks were coordinated with Russian army's advances. As Russian army advanced inside Georgian territory, the website of the then Georgian President Saakashvili was rendered inoperable

---

¹⁵ Connell and Vogler, 12.

¹⁶ "Behind the Estonia Cyberattacks," *Radio Free Liberty*, March 6, 2009, Accessed on November 25, 2017. https://www.rferl.org/a/Behind_The_Estonia_Cyberattacks/1505613.html.

¹⁷ Connell and Vogler, 15.

for a day.¹⁸ Just before the air attacks to the city of Gori, the websites of the government and media of the city were targeted.¹⁹ As usual, Kremlin denied responsibility, even though the sources of the computers were traced to Russia.²⁰

Ukraine

From the initiation of the crisis between Russia and the Ukraine following the departure of Russian-backed Ukrainian President Yanukovich, Ukraine has been targeted by cyberattacks of various nature. Russia has annexed Crimea and demonstrated military presence in Eastern Ukraine. Amid the conflict, the Ukrainian telecommunication infrastructure was intercepted preventing effective communication within the Ukrainian military.²¹ During anti-government protests in Ukraine, a malware named 'Snake' harmed the computer network in Ukrainian government.²² As the conflict between two countries went on, the attacks continued too. As late as Spring 2016, the Ukraine's power grid was targeted by hackers, which caused blackouts.²³

---

¹⁸ Jeffrey Markoff, "Before the Gunfire, Cyberattacks," *NY Times*, August 12, 2008. <https://www.nytimes.com/2008/08/13/technology/13cyber.html>, (Date of accession: November 26, 2018).

¹⁹ Daniel Connolly, "Georgian Cyber Attack (2008)," in Paul Springer. (Ed.), *Encyclopedia of Cyber Warfare*. (Santa Barbara: ABC-Clio, 2017).

²⁰ Connell and Vogler, 17.

²¹ Azhar Unwala and Shaheen Ghori, "Brandishing the Cybered Bear: Information War and the Russia-Ukraine Conflict," *Military Cyber Affairs* 1, 1 (2015).

²² David Sanger and Steven Erlanger, "Suspicion Falls on Russia as 'Snake' Cyberattacks Target Ukraine's Government." *New York Times* March 8, 2014, Accessed on August 1, 2019. <https://www.nytimes.com/2014/03/09/world/europe/suspicion-falls-on-russia-as-snake-cyberattacks-target-ukraines-government.html>.

²³ Kim Zetter, "Inside the Cunning, Unprecedented Hack of Ukraine's Power Grid," *Wired*, March 3, 2016, Accessed on December 20, 2018. <https://www.wired.com/2016/03/inside-cunning-unprecedented-hack-ukraines-power-grid/>.

Conclusion

The developments in communication technology have revolutionized international politics, security and strategy. Today, the foundations of our security are undermined because of our reliance of cyber networks. The convenience of the delivery of information through cyberspace worries governments.

Russia is one of the countries that are committed to protecting their cyberspace as well as using cyberspace for military purposes. Approaching cyberspace from a perspective of information security, Russia finds free flow of information very dangerous for the sovereignty of the Russian state as well as its influence in Eastern Europe. Besides controlling its information space, Russia is also utilizing cyberspace in order to forward the Russian state interests.

The power vacuum that emerged after the collapse of the Soviet Union have motivated the EU to include the whole Eastern Europe under the EU umbrella. While the political logic of such move is a matter of another discussion, the harm of enlargement to the coherence of the EU has proved to be very immense. Today, the EU member countries include both Bulgaria and Germany, two countries that are economically and politically very different. This creates a structural heterogeneity, which makes it hard for EU to respond to the current threats.

Bibliography

“Behind the Estonia Cyberattacks,” *Radio Free Liberty*, March 6, 2009, Accessed on November 25, 2017. https://www.rferl.org/a/Behind_The_Estonia_Cyberattacks/1505613.html.

Brovkin, Vladimir, *Russia After Lenin: Politics Culture and Society, 1921-1929* (London: Routledge, 1998).

Connell, Michael and Sarah Vogler, *Russia's Approach to Cyber Warfare* (Arlington, VA: Center for Naval Analyses).

Connelly, Daniel, "Georgian Cyber Attack (2008)," in Paul Springer. (Ed.), *Encyclopedia of Cyber Warfare*. (Santa Barbara: ABC-CLIO, 2017).

Drey, Victoria, "Bernard Shaw: I can't die without having seen the USSR," *Russia Beyond the Headlines*, July 26, 2016, Accessed on August 1, 2019. https://www.rbth.com/arts/literature/2016/07/26/bernard-shaw-i-cant-die-without-having-seen-the-ussr_615147.

Galeotti, Mark, "The 'Gerasimov Doctrine' and Russian Non-Linear War," *In Moscow's Shadows*, Accessed on August 1, 2019. <https://inmoscowsshadows.wordpress.com/2014/07/06/the-gerasimov-doctrine-and-russian-non-linear-war/>.

Gerasimov, Valery, "Tsennost' Nauki v Predvidenii." *Voenna Promishlenniy Kur'er* no. 476, 8 (2013).

Lenin, Vladimir, *'Left Wing' Communism: An Infantile Disorder* (Moscow: Progress Publishers, 1981).

Markoff, Jeffrey, "Before the Gunfire, Cyberattacks," *NY Times*, August 12, 2008. <https://www.nytimes.com/2008/08/13/technology/13cyber.html>, (Date of accession: November 26, 2018).

Putin, Vladimir, "Rossiya i Menyayushchiysya Mir," *Moskovskie Novosti*, February 27, 2011.

Putin, Vladimir, "Ukaz Prezidenta Rossiyskoy Federatsii Ob Utverzhenii Doktriny Informatsionnoy Bezopasnosti Rossiyskoy Federatsii," *Prezident Rossii*, December 5, 2016, Accessed on August 1, 2019. <http://kremlin.ru/acts/bank/41460>.

Sanger, David, and Steven Erlanger, "Suspicion Falls on Russia as 'Snake' Cyberattacks Target Ukraine's Government." *New York Times* March 8, 2014, Accessed on August 1, 2019. <https://www.nytimes.com/2014/03/09/world/europe/suspicion-falls-on-russia-as-snake-cyberattacks-target-ukraines-government.html>.

Shuster, Simon and Sandra Ibraimova, "A Former Russian Troll Explains How to Spread Fake News" *TIME*, March 14, 2018, Accessed on August 2, 2019.

Smith, David, "How Russia Harnesses Cyber Warfare." *Defense Dossier American Foreign Policy Council*, Issue 4 (August 2017).

Thomas, Timothy L., "Nation-State Cyber Strategies: Examples from China and Russia" *US Department of Defense*, June 16, 2017, Accessed on March, 25 2019. <https://ndupress.ndu.edu/Portals/68/Documents/Books/CTBSP-Exports/Cyberpower/Cyberpower-I-Chap-20.pdf?ver=2017-06-16-115054-850>.

Unwala, Azhar, and Shaheen Ghori, "Brandishing the Cybered Bear: Information War and the Russia-Ukraine Conflict," *Military Cyber Affairs* no.1, 1 (2015).

Van Herpen, Marcel H., *Putin's Propaganda Machine: Soft Power and Russian Foreign Policy* (New York: Rowman And Littlefield, 2015) 33.

Wilson, Jeanne L., "Russia and China Respond to Soft Power: Interpretation and Readaptation of a Western Construct," *Politics* no. 35, 3-4 (2015).

Zetter, Kim, "Inside the Cunning, Unprecedented Hack of Ukraine's Power Grid," *Wired*, March 3, 2016, Accessed on December 20, 2018. <https://www.wired.com/2016/03/inside-cunning-unprecedented-hack-ukraines-power-grid/>.

Osmanlı'da İktidar İnşa Aracı Olarak Ulema ve Seyfiye Eksenli Darbeler (XVI – XVIII. Yüzyıl)

Yücel Öztürk*

(Makale Gönderim Tarihi: 02.05.2019/ Makale Kabul Tarihi: 09.08.2019)

Özet

Mevcut makalede, Osmanlı İmparatorluğu'nda Sokullu'nun öldürülmesinden Lale Devri'nin sonuna kadar uzanan süre içinde gerçekleşen iktidar değişimleri ele alınmış, söz konusu dönemde (1579-1730) iktidar inşasının süreklilik gösteren ortak dinamiklere sahip olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Siyasetin temel aktörlerinin padişah ve vezir gibi meşru güçlerden ibaretmiş gibi görünmesine rağmen, alt katmanda bu resmi güçleri aşabilen, onları istediği gibi yönlendirebilen, yetkileri tanımlanmamış güçlerin var olduğu gözlenmiştir. Meşru olmayan bu siyaset aktörleri, kendilerine verilen görevleri aşarak darbeler planlamakta, padişah ve sadrazamları düşürmekte, onların yerine yenilerini getirebilmektedirler. Osmanlı'da Sadaret kaymakamı, valide sultan, şeyhülislam ve onlara bağlı kurumsal güçlerin uhdesinde olan iktidar inşası, hemen hemen istisnasız şekilde darbeler vasıtasıyla yürütülmüştür. Osmanlı tarihinin en kanlı iki isyanı arasında yaşanan ve Lale Devri olarak nitelendirilen dönemin dinamikleri, 12 yıllık kısa bir zaman dilimine rağmen kendisinden önce ve sonra meydana gelen olayların dinamikleriyle büyük ölçüde aynıdır.

Osmanlı'da gayrı meşru iktidar inşa yöntemlerini bertaraf ederek meşru siyasete imkân verecek yapılanmaları oluşturma teşebbüslerine her dönemde tesadüf edilebilir. Ancak, bu yenilik teşebbüsleri bahis konusu derin güçlerin köklü entrikalarıyla ya etkisiz hale getirilmiş, ya da bütünüyle imha edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmalarının ardından, zevk ve sanat sembolizmiyle özdeşleşen farklı bir döneme girdi. Lale Devri, bu yönüyle, kendisini yaratan sürecin bağlamından kopukmuş gibi görünmektedir.

Lale Devri'nin lüks ve eğlenceyi çağrıştıran sembolizmle özdeş kılınması aslında yüzeysellik içermektedir. Matbaanın açılması, tercüme faaliyetleri,

---

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yozturk@sakarya.edu.tr.

sanat ve edebiyatta görülen dünyevi zevk ve haz unsurları, esasında yeni bir dünya görüşünün belirtileri olarak algılanmalıdır. Lale Devri'nin aşırı zevk unsurları ve sosyal normları aşan davranış biçimleriyle özdeş kılınmasının kanlı Patrona Halil Ayaklanması'nı meşru göstermeye çalışan literatürün propagandalarına mı yoksa gerçek sosyal dinamiklere mi işaret ettiği aydınlatılması gereken bir husustur.

Anahtar Kelimeler: Sultan, Sadrazam, İktidar, Babıali, Şeyhülislam, Karlofça, Edirne, Lale Devri, Yenileşme.

Coup d'Etats Oriented by Ulama and Military in the Ottoman Empire as a Medium of Constructing Power (XVI – XVIII. Centuries)

Abstract

At the present article the changes in power that took place in the Ottoman Empire from the killing of Sokullu to the end of the Tulip Era were discussed, and the question of whether the construction of power in that period (1579-1730) had a continuing common dynamism was evaluated. Although the main actors of politics seem to have consisted of legitimate forces such as the sultan and the grand vizier, it was observed that there were powers whose authorities weren't defined by the law, and that could transcend these official powers and guide them as they should. These political actors who were not legitimate were planning to overcome the limits assigned to them, to overthrow the sultan and the Grand viziers, and to bring the new ones instead. The construction of power in the Ottoman Empire under the grandvisier's deputy (Sadaret Kaymakamı), the padisah's mother (valide sultan), the shaykh al-Islam and the institutional forces attached to them was carried out almost without exception by means of coup d'états. The dynamics of the period, which lasted for among the two bloodiest rebellions of Ottoman history, and were described as the Tulip Revolution, are largely the same with the dynamics of the events that took place before and after itself, despite a short period of 12 years.

In the Ottoman Empire, attempts to create legitimate political structures by eliminating illegitimate methods of building power that could facilitate the legitimate power, can be found at any time. However, those attempts of innovation were either blocked or totally destroyed, by the deep-rooted intrigues of the deeper forces. Ottoman Empire went into a different period identified with the symbolism of pleasure and art following the treaties of Korboltz (1699) and Passarowitz (1718). In this way, the Tulip Revolution seems to be disconnected from the context of the process that created it.

The fact that the Tulip Age is identical to symbolism, which is associated with luxury and entertainment, is actually superficial. The opening of the printing press, translational activities, artistic and literary elements of pleasure and desire must be perceived as an indication of a new world view.

Whether the identification of the Tulip Era with extreme forms of enjoyment and behavior that transcends social norms refers the real social dynamics or to the propaganda of the literature that try to legitimize the bloody Patrona Halil Uprising is a matter to be clarified.

Keywords: Tulip Era, Sultan, Grand Vizier, Governor of Sadaret, Shaykhulislam, Valide Sultan, Power, Karlowitz, Edirne Event, Rebellion, Renovation.

Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidar mekanizması, diğer devletlerde olduğu gibi, toplumun üst elit kesimlerinin dâhil olmak için büyük çaba gösterdikleri bir alan idi. Toplumu yönetmeye aday elit kadrolar kendi konumlarını ve fikirlerini genellikle iktidar yarışına göre belirleyecekler, iktidara sahip olmak uğruna gerekirse zaman ve şartlara göre değişime uğrayacaklardır.

İktidar ve güç mücadeleleri her toplumda olduğu gibi Osmanlılarda da toplumsal değişimin en önemli dinamiğini teşkil ediyordu. İktidara sahip olma dinamiklerinde elit kesimin kendi içinde bir yarışa girdiği gözlenirken, toplumun alt kesimlerinde böyle bir anlayış ve çabaya rastlanmamaktadır. Bunun anlamı, toplumun büyük kesiminin iktidar savaşlarının dışında tutulmuş olmasıdır. Böylece, devlet, aşağıdan yukarıya doğru değişim ve dönüşümü zorlayacak dinamiklere önemli ölçüde kapalı bulunmakta idi.

Osmanlı toplumu kuruluş safhalarında belki daha dinamik ve hareketli idi; zira "devletli" denilen yönetici elitlerle toplumun çoğunluğunu teşkil eden reaya arasında hayat anlayışı, tahsil durumu ve ekonomik refah açılarından büyük fark bulunmuyordu. Kuruluş döneminin hâkim sınıfları olarak bilinen ahiler ve akıncı alpler esasında aristokratik sınıf idiler. Ancak, bu aristokrasinin

hâkim olduğu yönetim mekanizması, yani devlet, yönetilen halka tam anlamıyla kapalı değildi.

Osmanlılar devlet merkezli iktidar bağlamında başından itibaren üç ayak üzerinde yürüdüler. Bunlardan birisi hanedan, birisi akıncı beylerinden oluşan seyfiye, diğeri ise ilmi, hukuki ve iktisadi hayatın hâkim sınıfı olan ahiler idi. Devlet yapısal değişimlere uğradıkça, hâkimiyet mücadelesi içinde yer alan sınıfların yapısal karakterleri de değişecektir.

Osmanlı siyasi yapısı beylikten devlet aşamasına dönüştükçe, devletli sınıf ile halk arasındaki farklılaşmanın arttığı gerçektir. Ayrışmalar her alanda cereyan etti. Osmanlı yönetim elitini teşkil eden en önemli sınıf olan ahiler kendi aralarında iktidar yarışına girdiler. Ahi ailelerinin en önde geleni Çandarlılar, devlet içindeki hâkim konumlarını korumak için devşirme sistemini uygulamaya koydular. Devşirme sistemi, daha başından itibaren tıpkı kendileri gibi iktidara ortak olmaya çalışan Türk soylu aristokrasiyi saf dışı etmek amacıyla Çandarlılar tarafından inşa edildi.

Çandarlıların kendilerini korumak ve toplumdaki yalıtılmak için tesis ettiği devşirme sistemi Çandarlı ailesinin sonunu hazırlayan temel bir mekanizma olarak gelişecek, hanedanın yükselişini ve merkezi karakter kazanmasını sağlayacaktır.¹ Enderun merkezinde inşa edilen devşirmenin askeri, ilmi, bürokratik kolları geliştikçe Osmanlı İmparatorluğu bu kolların yapısal karakterlerine göre biçimlenecektir. Fatih'in kurduğu merkezi imparatorluk, tüm kurumların iktidar odağında belirlenmesi

¹ Çandarlı ailesinin Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesini sağlamak bakımından büyük önem taşıyan hamleleri, yerli aristokrasinin tepkisini çekmiş ve zamanın literatürüne bu tepkiler yansımıştır. Anonim Osmanlı tarihinde Çandarlı ailesinden Hayrettin Paşa hakkında şu yorumlar yapılır: "...Padişahlar tama'kâr degüllerdî. Her ne ellerine girürse yiğide yiğile virürlerdi. Hazîne nedür bilmezlerdi. Heman kim Hayreddin Paşa kapuya geldi, pâdişahlar ile tama'kâr dânişmendler musâhib olup takvâyı koyup fetvaya yürüdiler, "hazine dahi pâdişah olana gerekdür" didiler, ol zamân da pâdişahları kendülere döndürdiler." *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese neşri, Haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s. 27.

anlayışına dayanıyordu. Halil İnalçık'ın "Âşıkpaşazade'yi nasıl okumalı" makalesinde çarpıcı bir şekilde belirttiği üzere Osmanlı merkezileşmesi hızlandıkça merkezden dışlananlarla merkezi sahiplenenler arasındaki mücadele de hızlandı.² Enderun, askeri bakımdan yeniçeri ve sipahiye merkeze alırken, akıncıyı; ilmiyeyi ve kalemiyeyi merkeze alırken medreseyi merkezin dışına itti. Medrese, kendi geleneğini terk ederek hanedana uyum sağlayabildiği ölçüde merkezde tutunabildi.³ Medrese, iktidar odaklı bir kurum haline geldiğini ispat ettiği dönemlerde merkez Enderunlu ve medreseli elitlerin çarpıştığı bir arenayı andıracaktır.⁴

Osmanlı merkezileşmesi en yoğun etkisini tekke-medrese alanında yaptı. Kuruluş devrinin tekke-hankâh merkezli dini hayatı, merkezileşme hızlandıkça medrese ağırlıklı olmaya yöneldi. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul ekseninde inşa ettiği yeni ilmi gelenek artık Enderun ve medrese uhdesinde yürüyecekti. Bu yeni anlayışta tekkeler ancak medrese geleneğine adapte oldukları ölçüde ayakta kalabilir veya merkezde kendine yer bulabilirdi. Böylece, kuruluş döneminin Şeyh Edebali, Geyikli Baba, Hacı Bayram Veli, Hacı Bektaş Veli ve daha pek çok tekke-tarikat eksenli dini liderlerinin yerini Molla Fenari, Hocazade bin

² Halil İnalçık, "Âşık Paşazade Tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Ankara 2005, s.119-145.

³ Fatih Sultan Mehmet'in merkezileşme siyasetinin temel aracı Enderunlu ilmiye olmasına rağmen, Enderun'un inşası medresesiz olamazdı. Medrese, İslam tarihinde olduğu gibi Osmanlı'da da yegâne bilgi üretim merkeziydi. Enderun'un inşa edilmesi aşamasında merkezin ihtiyaçlarına cevap vermek zorunda kalan medreseli ulema, Kanuni zamanında merkeze iyice yerleşecek, sonraki aşamalarda siyasetin ve hukukun yegâne patronu haline gelecektir.

⁴ Osmanlı'daki iktidar mücadelelerini yalnız Enderun – medrese rekabetine bağlamak mümkün değildir. Bu iki kurumu zorunlu olarak karşı karşıya getiren temel faktör, medresenin yalnız Müslümanlara, Enderun'un ise yalnız gayri Müslimlerden oluşan devşirmelere açık olmasıydı. Devlet bürokrasisinin, kalemiyenin bütünüyle devşirmelere hasredilmiş olması, medrese mezunlarının dini alan haricinde tüm devlet hayatının dışında bırakılıyordu. Medrese, Enderun'u inşa etmekle adeta, tarihsel fonksiyonlarının büyük kısmını söz konusu kuruma devretmiş oluyordu.

Müslihuddin, Kemal Paşazade ve Ebusuud gibi medreseliler olacaktır.

Merkezileşme aşamasında tekke-tarikat eksenli dünya görüşü ile medresenin inşa ettiği yeni elitist gelenek süreklilik gösteren bir rekabet yaşadı. Bu rekabette medrese devletin öne aldığı kurum olarak tekke erbabının kıskandığı iktidar odağı idi. Bu kıskançlık kendisini anonim tevarihlerde açıkça belli eder. Anonim Tevarih-i Ali-i Osman'da geçen bir ibare, Yıldırım Bayezid dönemini, "takva toplumundan fetva toplumuna geçmekle" itham ediyordu.⁵ Bu, medrese ile kurulmak istenen yeni elit sınıfına duyulan tepkiden başka bir şey değildi.

Yıldırım Bayezid'in erken denebilecek dönemde tasfiye edilme teşebbüsüne uğrayan kadim yerli askeri aristokrasi, tekke merkezli eski müttefiki ile kararlı bir var oluş hamlesi gösterdi. Ankara Savaşı ve akabinde yaşanan iç savaş, zannedildiği gibi hanedan merkezli bir iktidar mücadelesi değildi. Ankara Savaşı, yerli aristokrasinin Osmanlı Hanedanı'na verdiği en üst düzeyde karşılık olarak ortaya çıktı. Timur'u davet eden tüm beyler savaşın ilk aşamasında Osmanlı'yı terk ederek Timur'un yanında yer alacaklar, tabiri caizse Yıldırım Bayezid'i Timur'a teslim edeceklerdi.⁶ Osmanlı siyasi ve toplumsal yapısı bu hadiseden sonra daha şiddetli bir ayrışmaya uğrayacak, bu ayrışmalar yeni tarihsel yapılanmalara sebebiyet verecektir.

Fatih Sultan Mehmet'in iktidarı Enderun merkezli bir iktidar inşası olarak ortaya çıktı ve eski sistemi ya tümünden tasfiye etti, ya da önemli ölçüde değişikliğe uğrattı.⁷ Kanunname geleneği, yeni

⁵ Orijinal ifade için bkz. Yuk, 1 no'lu dipnot.

⁶Anadolu beylerinin Timur'a başvurarak davet etmeleri ve aralarındaki ittifak için bkz. Aşık Paşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, Ali Bey neşri, İstanbul, Matbaa-ı Amire, 1332, s. 66.

⁷ Yıldırım Bayezid zamanında uygulanan merkezileşme politikasına duyulan tepkilerin aynı karakterde Fatih zamanındaki merkezileşme uygulamalarına da duyulduğu görülüyor. Fatih'in kanuncusu Karamani Mehmet Paşa'ya Aşık Paşazade'nin yaptığı ağır eleştiriden bir alıntı: "Nişancı Paşa kim ol nesl - i bühtandır. Allah'un kullarının malına ve kanına ve ırzına tama' etmiş idi. Ve her ne kadar kim padişahun vilâyetinde şer'i

rejimin en dikkate şayan gelişmesidir. Eskiden devlet hukukunda adeta anonim töre hukukunu ifade eden kanun-i kadim anlayışı hâkim iken, şimdi yazılı hakani hukuka geçiş yapılıyor, anayasal sistemin temeli hakan kanunnamelerine bağlanıyordu. Enderunlu bürokrasi de bu hukuk ve idari rejim içinde merkezi rolünü oynamaya başlıyordu. Kanunnameler, arazi hukukundan şehir hukukuna, bireysel hayattan toplum hayatına uzanan çizgide farklı bir hukuk anlayışını yansıtırlar. Fatih, Bayezid ve Yavuz kanunnamelerinin ruhu özet olarak mutlak şer'i nitelik taşımaz. Zina'ya para cezası uygulanması bu konuda en çarpıcı örnektir.⁸ Fatih devrinin meşhur uleması ve tarihçisi Tursun Bey'in padişah ağırlıklı olarak tanımladığı ve açıkladığı Osmanlı egemenlik telakkisini İslami anlayıştan ziyade İskender veya Sezar geleneğine bağlı kabul etmek doğru olacaktır.⁹

Fatih'in kurduğu merkezi sistemin dönüştürücü etkisine boyun eğen elitler sistemde yerini alacak, eğmeyenler ise ya kendi isteğiyle, ya da dışlanmak suretiyle merkezden uzaklaşacaktır. Fatih'in hocası Akşemseddin bu hususta ilk akla gelen örnektir. Akşemseddin, yeni merkezileşmenin eski ulema karakterini silip süpüren etkilerini fark etmiş, kendini korumak için İstanbul'dan memleketi Göynük'e çekilerek orada münzevi bir hayat yaşamıştır.¹⁰ Yine Fatih zamanında tarikat eksenli Ayasofya

---

Muhammedî idi ve vakıf idi ve mülk idi, cem'isini bozdu, hâsılların padişahun hazinesine getürdi." Bkz. *Osmanlı Tarihleri I*, Haz. Atsız, İstanbul 1949, s. 342.

⁸ Zina konusunda İslam şer'î hukukuna göre oldukça hür ve çağdaş ceza anlayışına yakın örnekler için bkz. *I. Selim Kânûnnâmesi (Tirana ve Leningrad nüshaları)*, Nşr. Yaşar Yücel, Selami Pulaha, Ankara 1995, s. 31 vd.

⁹ Tursun Bey'in Osmanlı siyaset teorisi hakkındaki detaylı analizi için bkz. Tursun Bey, *Târih- i Ebû'l-Feth*, Haz: A. Mertol Tulum, İstanbul 1977, s. 10 vd.

¹⁰ Bkz. Haşim Şahin, "Bayramiye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Ed., Semih Ceyhan, İstanbul 2011. s.118-120. Fatih'in tacını ve tahtını terk etmek derecesinde hocası Akşemseddin'e bağlı olduğu, Akşemseddin'in bütün gayretlerine rağmen Fatih'i bundan vazgeçiremediği ve çaresiz şekilde İstanbul'u terk etmek zorunda kaldığı yönündeki rivayetlerin doğru imiş gibi nakledilmesi ve böyle bir Fatih-Akşemseddin ilişkisi tasviri yapılması, ancak, bahis konusu dönemin ne kadar az bilindiğini gösterir. Bu gayri ciddi ilim anlayışı, kaynak analizi ve anlamlandırması hususunda ne kadar ilkel olduğumuzun da göstergesidir. Bu tür örnekler için bkz. Şerafettin Gölcük, Akşemseddin

müdürrisi Molla Zeyrek ile medrese menşeli Bursalı bir tüccarın oğlu Hocazade bin Müslihuddin arasındaki uzun süren ilmi tartışma, bahsettiğimiz ayrışma ve dönüşüme başka çarpıcı örnektir. Molla Zeyrek, Fatih'in taraf tutması ile münazarayı kaybetmiş ve İstanbul'u terk ederek Bursa'ya çekilmiştir.¹¹

Fatih zamanında tam olarak kendini açığa vuramayan bahis konusu ayrışma ve gerilim, onun vefatı ile üst noktada kendini gösterdi ve derhal iç savaş başladı. Cem taraftarı olan Karamani Mehmet Paşa'nın katledilmesi ile başlayan bahis konusu iç savaş, 13 yıl devam edecek, Bayezid'in, babası tarafından el konulan eski tekke eksenli aristokrasiye ait mülkleri iadesiyle kısmen yavaşlayacak, ancak, yine de Bayezid'in devrilmesine uzanan süreçte temel faktör haline gelecektir. Şahkulu Ayaklanması, Osmanlı toplumunun siyasi, askeri, toplumsal, kültürel olarak en üst düzeyde ayrışmasının doğurduğu önemli ve büyük bir olaydır. Bu ayaklanma, Safevilerin Şiileşmesini besleyen Anadolu menşeli merkez karşıtı güçlerin varlığını ortaya koyan temel bir olaydır.¹²

Mehmet b. Hamza 792-863 / 1390-1459
<http://dergipark.gov.tr/neuifd/issue/19713/210641,s.13>. Fetihten sonra padişahın taç ve tahtını terk edip bütünüyle şeyhe bağlanmak ve ondan tarikat ahkâmını öğrenmek istemesi üzerine Akşemseddin büyük bir dirayet göstererek Fatih'in bu arzusuna engel olmaya çalıştı. Bunu başaramayacağını anlayınca Gelibolu üzerinden Anadolu yakasına geçerek Göynük'e döndü. Semavi Eyice, "Akşemseddin", DİA, c. II, s. 300.

¹¹ Molla Zeyrek ile Hocazade arasındaki şiddetli tartışma, Fatih'in Hocazade yanında yer alması ve Molla Zeyrek'in akibeti hakkında bkz. Ahmet Taşköprülüzade, *Şakayık-ı Nu 'mâniye*, Çev. Mehmed Mecdî Efendi, İstanbul 1269, s. 220 vd.

¹² Şahkulu Ayaklanması, bir yandan *Kızılbaş* bir yandan da *Etrak* fesadı olarak yorumlanıyor. Söz konusu ayaklanma sürecinde İstanbul merkezli devşirmeler ile Anadolu sathındaki göçebe Türklerden oluşan bir kutuplaşma olduğu, Bayezid'in büyük oğlu Şehzade Ahmet'in iktidar mücadelesinde Alevilerin desteğini almak için onlara ılımlı bir yaklaşım sergilediği görülüyor. Yavuz ise bu süreçte iktidarları tehlikeye düşmüş olan Enderunlu elitlerin desteğine adeta mahkum olmuş vaziyette idi. Ahmet'in Alevi Türklere, Yavuz'un ise devşirme elitlerin iktidar aracı olan Yeniçerilere bel bağladığına dair ilginç bilgiler bulunuyor. Bir anonim Osmanlı tarihinde şu bilgilere rastlıyoruz: "Yeniçeriler, Kızılbaş Seferi'nde Sultan Ahmed'ün 'ale't-tafsil ahvâline vâkıf olmuşlardı...İttifakla cümlesi tekrî 'u teşnî ' idüb, itdiler ki; Anadolu Vilayeti'nde geru kendü Ra'ıyyetimizden bir nice Etrâk memleketün hakk-ı vesatında bunca fesâd eyleye, kendüye 'atebe-i 'ulyâdan bunca 'asker varub mülhak oldukda âbâ vü ecdâdı gayretin

Enderun merkezli elitler, Şahkulu Ayaklanması aşamasında Yavuz'u iktidara getirerek merkeze hâkim olma yarışında eski Türk aristokrasisini köklü bir mağlubiyete uğrattılar. Yavuz Sultan Selim dönemi, Enderun merkezli elit egemenliğinin en üst düzeye tırmandığı bir zamandır. Yavuz Sultan Selim'den itibaren hem tekke, hem de medrese elitleri devletin dönüştürücü etkisiyle eski ulema vasfını önemli ölçüde kaybedecek, devletin uleması niteliğine bürünecektir. Bu dönemde özerk, aykırı ulema karakterinden ziyade, devleti tek var oluş alanı ve kaynağı gören ulema tipi gelişecektir. Kemal Paşazade ve Ebusuud'un karakterize ettiği şeyhülislam tipi, aydınlatıcıdır. Alevilerin katlinin caiz olduğu, faizin şeriata uygun olduğu gibi anlayışlar bu dönemde hakan kanunnameleriyle değil, fetvalarla içselleştirilerek topluma mal edilmiştir.¹³ Fetva geleneğinin kurumsallaşması, başlı başına üzerinde durulması gereken bir uygulamadır. Fetva ile Osmanlı merkezi hukuk anlayışı her halde dinsel formlarda kendini halk üzerinde meşrulaştırıyordu.

Hâkimiyetini tanrıdan alan, masum, sorumsuz, yargılanamaz, hukukun üstünde bir padişah kavramı, bu ulema tarafından İslamleştirildi. Esasında en eski imparatorluklara kadar inen arazi hukuku da İslamleştirilerek uygulandı. Şeriatla en zıtlık teşkil eden

---

verde koyub, kusûr-i ikdâm ve su-i tedbîrle zikrolan müfsidlerin hakkından gelmeyen kimesne, riyase-i 'amme-ki bir ulû vedi'atdır. İ'timâd eylemek ma'nîde emânete hiyânetdir. Kendü elimizle bünyân-ı saltanatı harab etmekdir." Bu ifadeler, yeniçeriler ve arkalarındaki güçlerin, Şehzade Ahmet'in cülûsünün saltanatın sonunu getireceğinden korktuklarını gösteriyor. Yeniçeriler, esasında, kendi varlıklarıyla ilgili kaygılarını saltanatın kaderiyle ilişkilendiriyorlardı. Ahmet'in Etrak'la olan ittifakının kendileri için açık bir tehdit unsuru oluşturduğunu düşünüyorlardı. Bkz. Faruk Söylemez, *Anonim Tevârih-i Al-i Osman (1481-1512)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995, s. 255.

¹³ Kızılbaşlarla ilgili tekkir geleneğinin kanuni yaptırıma dönüştürülmesinin öncüsü Kemal Paşazade'dir. Kemal Paşazade, Kızılbaşların kâfir olduğu, mallarının ve canlarının helal olduğunu öne sürmüştür. Bkz. H. Gazi Yurdaydın, *Türkiye Tarihi II Osmanlı Devleti 1300 – 1600*, Nşr., Metin Kunt, H. Gazi Yurdaydın, Ayla Ödekan, Cem Yayınevi, İstanbul 1988, s. 154. Ebusuud'un Kızılbaşların katli ile ilgili fetvası hakkında bkz. Mehmet Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi 1972, s. 109.

uygulama, kanaatimce Enderunlu elitleri teşkil eden kul, köle istihdamıdır. Söz konusu köle istihdamı, hukuk alanında siyaseten katli anlayışını kurumlaştırarak İslam’la en uyumsuz anlayışı uygulamaya koyacaktır.¹⁴ Keza, Fatih kanunnamesinde görülen “kardeş katli” kanunu da Osmanlı tarihinde her iktidar değişimini trajik katliamlara dönüştüren temel bir sapma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir gecede çoğu beşikte 19 şehzadenin öldürüldüğü iktidar değişimleri yaşandı. Kardeşlerin öldürülmesi yanında, kardeş çocuklarının da daha beşikte olmasına rağmen katledilmeleri, bunların üstelik şeyhülislam fetvalarıyla meşrulaştırılmaları, dini ulemanın İslami anlayıştan uzaklaşmış olduğunu gösteren uygulamalardır.

Karizmatik padişahlar döneminde padişahların icra alanını kâmilten doldurmaları ve merkezde hukuki ve icrai bir boşluk oluşmasına meydan vermemeleri, Osmanlı merkezi rejiminin sağlıklı işlemesini sağlayan başlıca faktör idi. Ancak, ilmiye ve Enderun menşeli elitlerin merkezi kendi iktidar amaçları doğrultusunda oluşturmaları Kanuni zamanında başlayan ve artarak devam eden temel bir olgudur.

Burada başka bir olguya da dikkat çekelim. Çandarlı ailesinin Enderun’u merkezi kendi iktidar amaçlarına göre şekillendirme gayesiyle inşa ettiğini, ancak, bir aşama sonrasında bu kurumun bizzat Çandarlı ailesini tasfiye ederek hanedan ile birlikte merkeze yerleştiğini belirtmiştik. Kanuni’nin iktidarına damgasını vuran şehzade katliamları ve arkasından gelen Sokullu hâkimiyeti, Osmanlı merkezi rejiminin bu dönemde uğradığı temelli bir değişimi ortaya koymaktadır. Kanuni, Enderunluların şeytani entrikalarıyla gözü gibi sevdiği şehzadelerini katledecektir.¹⁵ Özellikle Mustafa’nın katledilmesiyle ilgili Yahya Bey’e ait mersiye,

¹⁴Bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katli*, Ankara 1963, s. 101 – 112.

¹⁵ Kanuni zamanındaki iktidar ve siyasetin niteliği hakkında bkz. Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, İkinci Baskı, Bilgi Yayınları 1997, s. 8 vd.

bu dönemde İstanbul halkının içine düştüğü duygusal yıkımı yansıtır.¹⁶

Kanuni döneminde bir yandan Enderunlu, bir yandan medreseli yerli Türk elitler merkezi sahiplenme noktasında kıyasıya bir yarış içindedirler.¹⁷ Enderunlular ile medreselilerin hakimiyet savaşlarında fikri ve ideolojik bir motivasyon yoktu. Ancak, medreseliler zamanla selefi karakterde şeriatı siyasi amaçlarını meşrulaştırma vasıtası haline getireceklerdir. Enderunlular için daima savaş, sefer, zafer, hanedanın korunması hususunda gösterdikleri titizlik meşruiyet kaynağı olarak ortaya çıkacaktır. Merkezi sahiplenme yarışında kendi aralarında da kıyasıya rekabete giren Enderunlular ve medreseliler bu rekabette birbirlerinin ayağını kaydırmak ve gözden düşürmek için her türlü entrikaya başvurmaktan çekinmediler.¹⁸

İktidar mücadelesinde zaman içinde Enderunlular ile medreseliler ittifaka girecekler, böylece, kalemiye, ilmiye ve seyfiyeden oluşan, bu üç zümrenin terkibi halinde iki, hatta üç kutuplu iktidar odakları belirecektir. Osmanlı merkezi siyasetine

¹⁶ Yahya Bey'in Şehzade Mustafa'ya yazdığı mersiye için bkz., Yaşar Yücel – Ali Sevim, *Osmanlı Klâsik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih – Yavuz – Kanuni*, Ankara 1991, s. 228. Kanuni zamanındaki iktidar ve siyasetin niteliği hakkında bkz. Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, İkinci Baskı, Bilgi Yayınları 1997, s. 8 vd.

¹⁷ İlimiye ile Enderun menşeli kalemiye arasındaki iktidar yarışı Osmanlı tarihi boyunca sürüp giden daimi bir olgudur. Sokullu zamanında bu üst düzeye çıkmış görünüyor. Sokullu ile arası açık olan Şeyhülislam Ahmed Şemseddin Efendi, Sokullu'nun nüfuzunu kaybettiği son dönemde yeniden Şeyhülislam olmuştu. Söz konusu şeyhülislam zamanına kadar beylerbeyleri kadı askerlerden önce gelirken, onun zamanında tersi söz konusu olmuştu. Bkz. *İlimiye Salnamesi*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İstanbul 1998, s. 330.

¹⁸ Kemal Paşazade ile Ebusuud Efendi arasındaki mesleki rekabet özellikle karakteristiktir. Bilindiği üzere bu iki şeyhülislam aynı medrese ekolüne mensuptur. Aralarındaki ihtilaf kanaatimce ilmiye ricalinin Kanuni devrinde baş gösteren siyasete etki etme sürecine mahsus siyasi meseleden kaynaklanmıştır. Kemal Paşazade'nin Ebusuud hakkındaki eleştirel sözleri Kanuni'nin katına ulaşmış, Kanuni söz konusu alime öldürülme dahil her türlü cezanın verilmesi hususunda Ebusuud'u serbest bırakmıştır. Ebusuud aynı zamanda hocası olan Kemal Paşazade'nin öldürülmesine yanaşmamıştır. Abdülkadir Altunsu, *Osmanlı Şeyhülislamı*, Ankara 1972, s. 31, 32.

bu çok kutuplu iktidar savaşları damgasını vuracaktır. Buradan hareketle kuruluş, yükselme, duraklama, gerileme, çöküş gibi aşamalardan oluşan ve İbn-i Haldun'dan Osmanlı tarihçilerine, onlardan Cumhuriyet devrine intikal etmiş uzviyetçi siyaset teorisiyle Osmanlı'yı açıklama anlayışının ne kadar yetersiz ve yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Gayri tabii bir siyaset kuramı yerine, bir nevi tabii siyasi ve içtimai faktörlerle ortaya çıkan ve kendini nedensellik içinde tekrarlayan tarihsel bir siyaset kuramı ortaya çıkarmak mecburi bir hal almıştır. Osmanlı tarihini kendi diyalektiği içinde kendi dinamiklerine göre analiz etmek mecburiyetindeyiz.

Sokullu'nun Sadrazam Ağırlıklı Merkezi Yönetim İnşası Ve Sonuçları

Fatih Sultan Mehmet'in imparatorluk yapısını temsil eden mutlak merkezi hâkimiyet dönemi Yavuz Sultan Selim zamanında doruk noktasına ulaşmış, Kanuni zamanında ise ciddi değişimlere uğramıştır. Kanunu dönemi Osmanlılar için her bakımdan zirve noktası addedilmesine rağmen, şehzadelerin çeşitli entrikalarla ortadan kaldırılarak sadrazam merkezli bir iktidar inşasının gerçekleştiği periyodu ifade etmektedir. Kanuni'nin son seferi olan Zigetvar Seferi (1566)'nden itibaren Osmanlı siyasi sistemi padişah ağırlıklı yapıdan sadrazam ağırlıklı yapıya geçiş niteliği taşımaktadır. İç iktidar mücadelelerinden ustaca sıyrılan Sokullu Mehmet Paşa, bu döneme damgasını vuracaktır.¹⁹

Sokullu'nun henüz Zigetvar Seferi'nde başlayan iktidarı fiilen ele geçirme süreci sefer dönüşünde kesin şekilde tamamlanmıştır. Seferin başlangıcından sonuna kadar esaslı şekilde yeni bir iktidar inşası çabası olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Selim'in İstanbul'da

¹⁹ Sokullu Mehmet Paşa'nın Osmanlı siyasetine damgasını vuracak yükselişi, Bayezid-Selim mücadelelerinde Selim'e nasihatçı tayin edilmesiyle başlar ve aşama aşama devam eder. Sokullu, Şehzade Selim'in kızı ile de evlenerek, kaderini şehzade ailesiyle birleştirir. Aşama aşama Selim'in tahta çıkması için gerekli tedbirleri alır. Bkz. Erhan Afyoncu, "Sokullu Mehmed Paşa", DiA, Cilt, 37, s. 354 – 357.

tahta çıktıktan sonra orduyla buluştuğu Belgrad'da ikinci kez tahta çıkarılma vakası ve sonrasında baş gösteren olayların tesadüften ziyade planlı hareketler olduğu hissedilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın vefat ettiği Zigetvar Seferi dönüşünde Sokullu Belgrad'da Kanuni'nin vefatını orduya resmen ilan edecek, Selim ikinci kez tahta çıkacak ve cülus nedeniyle kutlamalar yapılacaktır. Sokullu'nun bu planına padişahın evvelki hocalarından Birgi'li Ataullah Efendi, Celal Bey ve Lalası Hüseyin Paşa itiraz etmişti. Bahsedilen şahıslar “ İstanbul'da cülus edilmiş olduğu için tekrara gerek yoktur. Bu, hâkimi mahkûm etmektir” yorumunda bulunmuşlardı. Ulema grubu, özellikle “kul kılıcı” ile tahta çıkmanın onur kırıcılığına işaret etmişlerdi.²⁰ Bu hadise, muhtemelen, Belgrad'da başlayan ve İstanbul'akadar uzanan isyan hareketinin temel sebebini teşkil etmiştir.

İkinci Selim'in tahta çıkışı sırasında itibarını tümüyle sıfırlayan ağır hakaretlerle dolu sefer dönüşü sürecinde cereyan eden olaylarda rol oynayan şahısların dışında yegâne olgu, para meselesi idi. Yeniçerinin isyana kıskırılmasında temel saik, ikinci kez cülus gerçekleşmediği için cülus bahşişinin verilememesi idi. Ancak, yalnız maddi gerekçe ile hareket eden yeniçeri ile onu bu amaca yönelik hareket etmeye sevk eden muhtemel şahıs Sokullu ve ortaklarının niyet ve amaçları arasında hiçbir alaka yoktu. Yeniçeri masum şekilde bahşişe odaklanıyordu. Bunu bilen Sokullu, kanaatimizce hadisenin bu şekilde cereyan edeceğini tahmin etmiş ve buna göre bir plan yapmıştı. Mesele, Selim'in itibarından arındırılarak kendisine tam olarak itaat eder konuma indirilmesiydi. Ulemanın kafasındaki padişah anlayışı ise tam tersine idi.

Sokullu'nun istediği istikamette cereyan eden ve onun iktidar inşasının vasıtası haline gelen bu hadise vesilesiyle ortaya çıkan ihtilaf, münferit bir padişah-sadrazam-ulema zıtlaşması olmaktan

²⁰Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, Haz. Mehmed İbşirli, Ankara 1999, s. 48, 49; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 3 / 1, s. 2.

uzaktır. Sokullu ve ekibi, Zigetvar Seferi'nden sonra yeni bir Osmanlı idari rejimi inşa etmişlerdir. Bu rejim yazılı kanunlara dayanmadığı gibi, uzlaşmayla da ortaya çıkmış değildi. Bizzat Sokullu'nun şehzade katliamları aşamalarında merkeze hâkim olma mücadeleleri olarak ortaya çıkan sürecin son aşaması idi. Bu sürecin son kahramanı olan Sokullu, Rüstem ve Lala Mustafa Paşa gibi yıpranmış ve güç kaybına uğramış Enderunluların arasından maharetle sıyrılarak kendi iktidarını kurdu. Ancak, onu son derece amansız bir güç rekabeti bekliyordu. Bu rekabeti ustaca yönetmesine, Osmanlı askeri ve siyasi kudretini artırarak pekiştirmesine rağmen, Divan toplantılarının birinde hançerlenerek öldürülmekten kurtulamayacaktır. Bir meczuba atfedilen bu suikast, Osmanlı merkezi iktidar savaşlarının amansızlığını ve şiddetini ortaya koyan üst düzeyde bir örnektir.²¹ Bu suikast, bir meczubun veya akıl dengesi yerinde olmayan birinin değil, arka planda Sokullu'nun iktidarını yıkarak kendi iktidarını kurmayı amaçlayanların eseri idi.²²

Sokullu'nun ortadan kaldırılması sonrasındaki süreç, başarısız olmuş ulema ağırlıklı bir merkezi yönetim tesis etme mücadelesi niteliklerini yansıtır. Bu yönüyle Sokullu suikastı, arka plandaki stratejik faillerinin de ipuçlarını verir.

²¹ Mevcut bilgilere göre, sadrazamı öldüren şahıs, her gün kendisinden düzenli olarak geçimlik para yardımı alan birisi idi. Katil, mutad üzere Sokullu'nun elinden günlük yardımını almak için gelmiş, Sokullu'nun kendisine sadaka ettiği parayı almak için yaklaşmış ve sadrazamı hançerlemişti. Bkz. Hasan Beyzade Ahmed Paşa, *Hasan Bey-zade Tarihi*, II, Nşr. Şevki Nezihî Aykut, Ankara 2004, s. 276 vd. Bu hadisenin vukubulma biçimi hakkında ki anlatı doğru olmasa gerek. Günün her dakikasında yoğun meşguliyet içinde bulunması gereken sadrazamın bir dilenciye mutad şekilde zaman ayırması, onu huzuruna kabul ederek yardımlarını bizzat eliyle vermesi hiç gerçekçi gözüküyor. Sokullu şüphesiz yüzlercesine yaptığı bu tür tahsisatları sayıları üç bini bulan kapı halkı içinden birisi vasıtasıyla yapabiliirdi.

²² Sokullu'nun Hamzavi Tarikatı'nı tasfiye etmesinin doğurduğu gerilim yanında Sultan Murat'ın da kendisinden kurtulmak istediği ve Sokullu'nun tasfiye edilmesini arzu ettiği yönündeki haberlerin bu çerçevede ele alınması gerekir (Bkz. Afyoncu, Dia, Belirtilen Yer). Suikastlarla iktidar inşası kanımca bu dönemlerde başlamış ve tüm Osmanlı tarihi boyunca geçerliliğini sürdürmüştür.

Ulema ve Enderun Merkezinde Güç Mücadeleleri

Bahis konusu dönemin ulema cephesindeki en meşhur siması Hoca Sadeddin Efendi ve ikinci şahsiyeti, Hoca Sadeddin'in rakibi Bostanzade'dir. Bu iki şahsiyet, kendi çıkarları doğrultusunda Enderunlu üst düzey zümre ile ittifak içinde kendi nüfuz alanlarını oluşturacaklardır. Ulema ve Enderunluların nüfuz mücadelelerinde şeyhülislamın kilit rolü daimi bir olgu olarak devam edecektir.

Hoca Sadeddin(öl. 1599), Müttefikleri ve Rakipleri

III. Murat (öl. 1595)'ın cenazesinde yaşanan hadise, ilmiye sınıfının Osmanlı siyasi hayatında sahip olduğu ağırlığı ve kendi içindeki iktidar mücadelesini ortaya koymaktadır. III. Murat'ın cenaze namazının kılınacağı esnada padişahın hocası Sadeddin Efendi, “son hizmetimdir, padişahın cenaze namazını kıldırayım”diyerek sadrazam Ferhat Paşa'dan iltimas rica etti. Ferhat Paşa, yeni padişaha ricayı ilettili ve padişahın iznini aldı. Ancak, müftü (şeyhülislam) Bostanzade Efendi beklemeden tekbir getirerek namazı başlattı. Hoca Sadeddin Efendi, emri vakiye uymak zorunda kalarak Bostanzade'nin kıldırıldığı namaza iştirak etti. Son derece müteessir olan Hoca Sadeddin Efendi, “Ölünün velisi bana izin vermişti, namazın iadesi lazımdır” dedikte müftü efendi cevap verip: “Padişah-ı cihanın bizzat iktida etmeleri; (imama uymaları)izindir, namaz tamam oldu, iade lazım değildir” deyu men ettikte, hoca efendi arzusu yerine getirilmediğine müteessir olup müftü efendi ile aralarında düşmanlık hâsıl” oldu. Naimâ, biri padişah hocası, diğeri şeyhülislam iki şahsın arasında meydana gelen buğuzun sonraki döneme intikal ettiğini belirtiyor.²³

Hadise tahlil edildiğinde, yeni padişahın hem Hoca Sadeddin Efendi'nin namaz kıldırmasına izin verdiği, hem de Bostanzade'nin kimseden izin almadan tam emrivaki ile başlattığı namaza uyduğu

²³ Hasan Bey-Zade, II, s. 431, 432; Na 'ima, I, Zuhuri Danişman Neşri, s. 105 – 106.

anlaşıyor. Hoca Sadeddin'in de mecburen iltihak ettiği bu emrivaki, şeyhülislam tarafından yapılmıştır. Şeyhülislam, padişahı da aşarak Hoca Sadeddin'i saf dışı etmiştir. Bu hadise, şeyhülislamın Osmanlı siyasi hayatında sahip olduğu gücü ortaya koyuyor. Şeyhülislam, padişaha emrivaki yapabilecek kadar yüksek bir politik güce sahip bulunuyordu. Sabık padişah hocası olan Hoca Sadeddin ile Şeyhülislam arasında mevcut iktidar mücadelesi de vurgulanmaya değer.

Sadeddin Efendi, yeni padişah III. Mehmet'in de hocası olduğuna göre, şeyhülislam Bostanzade'nin bu emrivakiyi fiilen padişah hocalığını sürdüren kişiye karşı yaptığı anlaşılıyor. Böylece, şeyhülislamlığın padişah hocalığından daha etkili bir makam olduğu görülüyor.

Fetva makamı olan ulemanın icra sahasındaki boşluğu doldurması imkânsız olup Enderunlu ağalar ile ittifak etmeleri zorunlu idi. Bu nedenle, padişahın boş bıraktığı icra sahasını ele geçirmeye çalışan ikinci odak onlar olacaktır. Ulemanın kendi içinde rekabet etmesi gibi, ağalar da şiddetli bir iktidar yarışı içinde idiler. III. Mehmet, tahta çıktığında (16 Cemaziyel evvel 1003 / 27 Ocak 1595) sadrazamlığa Ferhat Paşa'yı atamıştı. Atama, Ferhat Paşa'nın padişahla kurduğu yakınlık vasıtasıyla teamüle aykırı olarak yapılmıştı. Mevcut sadrazam Sinan Paşa, 6 Cemaziyelahire'de sadrazamlık mührünün kendisinden alınmasını ve Malkara'ya sürgün edilmesini affetmeyecek, onu ortadan kaldırıncaya kadar amansız bir mücadeleye girişecektir.²⁴

Sadrazam ve serdar Ferhat Paşa, isyan halinde olan Eflak-Boğdan üzerine sefere memur edildikten sonra Belgrad'da bulunduğu sırada 6 Şaban 1003 / 22 Nisan 1595 tarihinde şiddetli bir sipahi isyanı ile karşılaştı. İsyancılar, Ferhat Paşa'nın doğu seferinde yaptıkları hizmetlerin karşılığında alacaklı oldukları

²⁴Na 'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 115 – 116.

ulufelerini talep ediyorlardı.²⁵ Bu isyan, Sinan Paşa tarafından tertip edilmişti.²⁶ Bizzat onun taraftarlarının da katıldığı isyanın ikinci gününde isyancılar ulufe ile yetinmeyeceklerini bildirerek Ferhat Paşa'nın katlini talep ettiler.²⁷

Na'imâ'ya göre, Koca Sinan Paşa ile Çağala Sinan Paşa'nın tertibi olduğu bilinen isyanın ilk safhası bastırıldı. Ferhat Paşa, padişah, kadiasker ve diğer devlet erkânının desteği ile bu isyandan kurtulduğu gibi, isyanın tertipçisi söz konusu iki kişinin gözlerine mil çekilerek cezalandırılması kararının alınmasını da sağlamıştı.²⁸ Bu karar uygulanmamış, ancak isyan tertipçilerinden Koca Sinan Paşa Malkara, Çağalazade Sinan Paşa ise Karahisar'a sürgün edilmişlerdi. Bu hadisede rolü olduğu görülen Siyavuş Paşa da Konya'ya sürülüp, isyanın elebaşları cezalandırılmak sureti ile isyan bütünüyle bastırılmıştı.

İsyanın tertipçilerinin kurtarılması, bazı *ukala*'nın eseri idi. Na'ima bu hususu şöyle naklediyor: "Sinan Paşa hakkında, gözüne mil çekilip Karahisara icla olunup (sürülüp) şerirlerin dahi haklarından gelinmek için ferman-ı padişahi sudur edip (çıkıp), ol dahi tedarike azimet ettikte bazı ukala (akıllılar) mahremleri ve ağaları nasihat edip "bu kötü adet misal olup başkalarına da sirayet eder" deyu mil çekmekten ferağat rica ettiklerinde, Sinan Paşa'yı Malkara'ya, Ciğala-zade'yi Karahisara icla (sürgün) ile iktifa ettirdiler. Ve "Fitneye sebeptir" deyu Siyavuş Paşa'yı Konya'ya nefyedip, diğer suçlu zannolunan şerirlere cezaları verilip fitne tamamen defedildi".²⁹

Mahremler ve ağalara nasihat eden "ukala", Osmanlı sarayının bir devre damga vurmuş en derin ve etkili güç merkezini ifade

²⁵ Hasan Bey-Zade, II, s. 444 vd.; Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 118.

²⁶ Yeniçeri'yi baştan çıkararak isyana sevk edenlerin Sinan Paşa ile Çağalazade olduklarını Peçevi de nakleder. Bkz. Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, II, Neşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1982, s. 155.

²⁷ Hasan Bey-Zade, II, s. 446; Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 120.

²⁸ Hasan Bey-Zade, II, s. 453.

²⁹ Hasan Bey-Zade, II, s. 454; Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 121.

eder. Ukala'nın devlet içinde devlet olduğu ve kendi varlığını tehlikeye atacak her türlü hareketi engellediği yukarıdaki bilgidен anlaşılmalıdır. Günümüz ifadesiyle, adeta paralel devlet gibi hareket eden bu heyet, yalnız kendisine tehlike arz edecek icraatları engellemekle yetinmemekte, bizzat kendi iktidarını kurmak için plan ve uzun vadeli stratejiler kurabilmektedir.

Bunların kim oldukları kesin olarak bilinmese de sadrazam Ferhat Paşa meselesinde bu "ukala"dan birisinin sadaret kaymakamı Damat İbrahim Paşa olduğu anlaşılıyor. Bu kişinin Sinan Paşalar, şeyhülislam Bostanzade, kazasker Baki Efendi, vezirlerden Cerrah Mehmet Paşa ve Hasan Paşa gibilerini de kendi planına dâhil ettiği belirtilir. Ağaların dışında ukala heyetinin tenbih ve nasihat ettiği diğer zümre mahremlerdir ki, bunların iç saray halkı içinde valideden başlayarak aşığıya inen nüfuzlu kadınlar olduğunu tahmin ediyoruz. Kadınlar politik güç savaşlarında strateji kurucusu olarak değil, padişahın nüfuzunun ağalara yöneltilmesive padişahın, ağaların çizdiği strateji dâhilinde etki altında tutulması görevini yerine getiriyorlar, bu noktada en önemli rolü oynuyorlardı. Ağalar, tüm stratejilerini saray kadınları üzerinden yürütüyorlardı. Sarayın derin egemenlik alanı olarak tanımlanabilecek bu politik güç, gizli olduğu için dikkate alınmıyor, esasında bir gücü olmayan zahiri güçlere göre Osmanlı siyasi yapısı analiz ediliyor. Olaylar tek tek incelendiğinde, özellikle sadaret kaymakamı, darüssade ağası, valide sultan veya hanım sultan arasında kurulmuş bir ittifak karşısında ne padişahın, ne de sadrazamın bir şansı bulunuyordu. Bu güçlerin, aynı zamanda şeyhülislam ile de iş birliği yaptıklarında ulaşamayacakları hedef bulunmuyordu. Bahsettiğimiz iç saray elitleri Osmanlı'nın gerçek anlamda derin siyasetini, yani, devlet yönünü değil, ocak veya aile varlığını yaşatmak için kurulmuş devlet içinde devlet niteliğini oluşturuyordu.

Sadaret kaymakamı Damat İbrahim Paşa, Ferhat Paşa'nın 17 Şaban 1003³⁰ /27 Nisan 1595'te memur edildiği Eflak seferinde mühimmat işlerini tamamlamakla görevli iken, görevini yapmak yerine işleri sürüncemede bırakmış ve seferin başarısız olması için gizli bir faaliyet içinde olmuştu.³¹ Ferhat Paşa, Tuna sınırlarında Bükreş'e yakın mesafedeki Rusçuk'a varmış, düşmanın sayıca kalabalık olduğunu tespit edince padişaha asker gönderilmesi yönünde mektuplar (istigase namerler) göndermişti. Bunu fırsat bilen Damat İbrahim Paşa, merkezdeki padişaha "Padişahım! Askerin kalbi Ferhad Paşa'dan tamamen nefret üzeredir. Anın (onun) ile aduvye sine germezler (düşmana göğüs germezler). Zamanında istenildiği kadar iş görmezler. Cümle askeri kılıçtan geçirse dahi kendüye itibar ve âlemi altında durmağı arzu etmezler." Gibi ifade ve telkinlerle Ferhat Paşa'yı padişahın gözünden düşürmek ve itibarsızlaştırma girişiminde bulunmuştu. Sinan Paşa'nın birkaç bin altını, İbrahim Paşa'nın sözlerinin dinlenmesinde etkili olmuş, padişah etki altına alınmıştı. Saraydaki *ukala*'nın padişahı etkileyecek mevki ve makam sahiplerini satın aldığı anlaşılıyor. Bunlar her halde ulema sınıfı ile ağaların padişaha yakın olan çevrelerinden oluşuyordu. Yukarıda bahsedilen şeyhülislam, kazasker ve vüzerâ her halde en etkili mevkiler idiler. Damat İbrahim Paşa, birlikte hareket ettiği Koca Sinan Paşa ve ulema kesimi ile birlikte padişahı Ferhat Paşa'nın azline ikna etmiş bulunuyordu.³²

Damat İbrahim Paşa ve ekibi Sinan paşalar, Şevval'in son gününde Ferhat Paşa'yı azlettirerek yerine Sinan Paşa'nın atanmasını başardılar. 1 Zilkade'de vezirlik makamına oturan Sinan Paşa vakit kaybetmeksizin Ferhat Paşa'nın ortadan

³⁰ Zuhuri Danışman neşrinde bu tarih her halde yanlışlıkla hicri 1000 olarak verilmiştir.

³¹ Peçevi, İbrahim Paşa hakkında şu bilgileri verir: "İbrahim Paşa'nın Ferhat Paşa'ya karşı kalbi temiz değildi. Hiç kuşku yok ki o, hileci ve içten pazarlıklı bir adamdı. Kendisini saf ve bir şeyden anlamaz gibi gösterir, görenler de "yoksa bizim bildiğimiz İbrahim Paşa bu değil midir?" derlerdi." Peçevi, II, s. 156.

³² Hasan Bey-Zade, II, s. 457, 458; Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 122, 123.

kaldırılması için çalışmaya koyuldu. Ferhat Paşa'nın kâfir olduğu, Eflak voyvodası Mihail ile müttefik olduğu ve bu nedenle İslam askerini haksız yere katlettiği iftiralarını atıp, Ferhat Paşa'nın azledilip katledilmesi istikametinde fetvalar neşrettirdi.³³ Aynı zamanda padişahın tasdikini havi mührünü de alıp Ferhat Paşa'yı katletmek üzere kapıcılar kethüdası Ahmet Ağa'yı görevlendirdi. Hakkında çevrilen entrikalardan haberdar olan Ferhat Paşa merkeze gelerek kendisini aklamaya teşebbüs etti. Eflak cephesinde sadaret mührünü Satırcı Mehmet Paşa'ya bırakarak merkeze geldiği sırada, kendisini katletmek üzere Rusçuk'a varan Ahmet Ağa amacına nail olamadı.³⁴

Bu sıralarda İstanbul'da bulunan Sinan Paşa askere, "Ferhat Paşa'nın katline fetva vardır, başı benim, malı sizin!" diyerek askeri Ferhat Paşa üzerine saldı. Ferhat Paşa'nın kâfir olduğu, düşmanla işbirliği yaptığı istikametindeki fetva müftü Bostanzade'ye ait idi. Bostanzade'nin Sinan Paşa'nın adamı olduğu ve bu iki şahsın iktidar inşasını birlikte yürütme hususunda anlaşmış oldukları bildirilir.³⁵

Bostanzade'nin daha padişah cenazesinin kılınması sırasında yeni padişahı bile aşacak şekilde hareket etmesi ve Hoca Sadeddin Efendi'yi saf dışı bırakmasının arkasındaki güç odaklarının varlığı hissedilmektedir. Muhteris vezirlerle muhteris şeyhülislam ve onların işbirlikçileri durumundaki kazasker ve vüzerâ, adeta paralel bir devlet düzeni oluşturmuş, yeniçeri ve sipahiyi yanına alarak istediği gibi iktidar inşasını yürütebilmiştir. Bu tarihlerde kurulmuş bulunan yeni iktidar inşa yöntemi yaklaşık Tanzimat Dönemi'ne kadar etkili olacaktır. Böylece, Osmanlı merkezi siyaseti görünüşte padişah ve onun mutlak vekili sadrazam,

³³ Ferhat Paşa'yı harcamaya kararlı olan Sinan Paşa'nın katli fetvası almak için şeyhülislama 30000 altın verdiği bildirilir. Peçevi, II, s. 158.

³⁴Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 125.

³⁵Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 126.

uygulamada ise entrika silahıyla mücehhez “ukala” sınıfının iktidarına sahne olmuştur.

Ferhat Paşa, İstanbul'a varma aşamasında olduğu sırada Sinan Paşa İstanbul'da bulunan Şam askeri ile birlikte Silahtar ağası Rıdvan Ağa'yı onu katletmek üzere gönderdi. Ferhat Paşa yolda Şam askerine yakalanmış, hesapsızca altın ve gümüş dağıtmak suretiyle kurtulmuştu. Şam askerinin altınları paylaşma kavgasına düşmesi sonunda kurtularak İstanbul'a gelen Ferhat Paşa valide sultana da yüklü miktarda altın ve gümüş vermek suretiyle katli istikametinde çıkarılan fetvayı etkisiz hale getirmeyi başarmıştı. Sinan Paşa Ruscuk'a varıp sefer işleriyle meşgul iken Damad İbrahim Paşa, saklanmakta olan Ferhat Paşa'yı hile ve yalanlarla kandırarak affedildiğine ikna etmiş, bu suretle tedbiri elden bırakan Ferhat Paşa'yı yakalatarak 5 Safer 1004 / 10 Ekim 1595 tarihinde öldürmüştü.³⁶

Zuhuri Danışman, Na'ima'nın o dönemde yapılabilecek en ileri düzeyde ama zarif üslupla padişahı tenkit ettiğini belirtmekle doğru bir tespit yapmıştır. Padişahın ne kadar kolay etkilendiğini gözler önüne seren bir olaylar dizisi söz konusudur. Padişah daha cülus ederken çoğu beşikte 19 kardeşinin boğdurulmasına rıza göstermişti. Bu gösterişli katliamı yapan aslında padişah olamazdı. Ona kulluk ve nedimlik yarışında olan sefiher güruhu böyle büyük bir katliamı padişaha kulluklarını ispat etmek üzere planlamışlardı. Yoksa böyle demirden muhafazalı bir entrika ağı ve bu ağı örmüş olan entrikacılar güruhunun isteği dışında bir şehzadenin iktidar yarışına girişmesi mümkün olamazdı. Esasında padişah iktidarı

³⁶ Bu hususu Na'ima şöyle nakleder: “Kelam-ı munsifane (İnsafılı söz): Merhum Ferhad Paşa'nın Acem seferlerinde bu kadar hizmeti ve Şah oğlunu götürüp a'daya (duşmana) bu mertebe hakaretine karşı bu vechile mükafat olundu! Merhum Sultan Murad Han, merhum paşanın (Ferhad Paşa'nın) kadrini bilip daima himaye ederdi. Lakin Sultan Mehmed Han safdil ve sade-derun (saf yürekli), hile ve hud'a yollarını henüz öğrenmemiş olduğu için, garaza binaen söylenen uydurma sözlere inanıp, ahval böyle oldu.” Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 127, 128; Peçevi, II, s. 157. Ferhat Paşa'nın katledilmesiyle ilgili ayrıntılar için bkz. Hazan Bey-Zade, II, s. 443 vd.

görüntüsü altında oligarşik nitelikli bir elit hâkimiyeti mükemmel işler görünmektedir.

Ferhat Paşa ile Sinan Paşa ve şürekâsı arasında bir döneme damgasını vurmuş olan iktidar mücadelesinin son raundu da bir hayli ilginç noktalar içermektedir. Yukarıda özetle belirtildiği üzere, bu iktidar savaşının altında, valide sultan ile birlikte hareket ettiği anlaşılan sadaret kaymakamı Damat İbrahim Paşa'nın iktidarı kendi istekleri doğrultusunda yönlendirme stratejisi yatmaktaydı. Sinan Paşa Ferhat Paşa'yı İbrahim Paşa'nın yardımı ile katlettirip sadrazamlığı almayı başardıktan sonra fiilen devam etmekte olan Eflak seferinde gösterdiği başarısızlıklar üzerine azledilme aşamasına gelmişti. Bu kez Sinan'ın yerine geçmeye kararlı olan Damat İbrahim Paşa Sinan'ı azlettirmek üzere kulis kurmuş, bir hayli muvaffak olmuştu. Sinan'ın amel-mande olduğu hususunda yürütülen kampanya etkili olmuşsa da, İbrahim Paşa'nın Ferhat Paşa'nın katledilmesi aşamasındaki kötü niyetleri padişah tarafından anlaşıldığından Sinan Paşa azledilmesine rağmen sadarete Mehmet Paşa getirilmiş, kendisine sadaret mührü verilmemişti. İbrahim Paşa, ancak Sinan Paşa'nın ölmesi aşamasında Sadrazamlık mührünü alabilecekti (4 Nisan 1596)³⁷.

İbrahim Paşa'nın sadrazam olması sırasında padişah hocalığını sürdüren Hoca Sadeddin ile amansız rakibi şeyhülislam Bostanzade arasında üst düzey bir ihtilaf yaşandı. Eflak prensi Mihal'in isyanı üzerine iki üst düzey ulema farklı rey beyan etmişlerdi. Hoca Sadeddin Mihal'in af edilmesini önererek istimalatçı bir yaklaşım sergilerken, Bostanzade cezalandırılmasını ve Eflak'ın tümüyle eyalet haline getirilmesini, voyvodalığın bütünüyle ilga edilmesini istiyordu. Hoca ile şeyhülislam arasındaki ihtilaf tatsız bir münazaaya dönüşmüş, konunun uzlaşma ihtimali olmadığı anlaşılınca şeyhülislam uzlaşmadan terk etmişti. Damat İbrahim Paşa'nın sadrazamlığının tebrik edilmesi için toplanan mecliste ortaya çıkan bu münazaa Hoca Sadeddin'in

³⁷Peçevi, II, s. 178.

galibiyeti ile sonuçlanmış gibi idi.³⁸ Ulemanın iktidar amaçlı rekabeti padişah ve sadrazamın bilgisi dâhilinde cereyan ettiği için, esasında söz konusu iki en üst makamın itibarı aşınıyordu. Kanuni döneminde bu tür bir tartışma yaşandığında, padişahın Ebusuud'a rakibi Kemal Paşazade'yi cezalandırma yetkisi vermesini hatırlayalım. Kanuni'nin bu müsamahasız tavrının padişahlık makamının itibarını korumaya yönelik olduğunu belirtmeliyiz.

Hoca Sadeddin ile rakipleri arasındaki iktidar yarışının başka kılıflarla sürdüğünü görüyoruz. Hoca Sadeddin padişahla birlikte Eğri Seferi'ne çıkarken, İstanbul kadılığına oğlu Esat Efendi'yi tayin ettirmiş, ancak, bu sıralarda sadaret kaymakamı olan Hadım Hasan Paşa Valide Sultan'ın desteği ile sabık İstanbul kadısı Abdülhalim Efendi'nin azledilmesini iptal ettirip Esad Efendi'nin göreve başlamasını engellemiştir.³⁹ Hoca Sadeddin Efendi meseleyi sadrazam İbrahim Paşa'ya iletince, o da Hoca Sadeddin Efendi'nin bu olaydan duyduğu teessürü padişaha iletmiş; padişah, uygulamanın valide sultanın kararı olduğunu ve Esad Efendi'nin Rumeli Kazaskerliği ile yetinmesini istemiştir.⁴⁰

Valide Sultan'ın padişahdan daha yüksek bir otorite taşıdığını kesin olarak ortaya koyan bu hadise, İstanbul'daki iktidarın fiilen kaç odaklı olduğu hakkında bazı ipuçları veriyor. Hoca Sadeddin, aslında başından beri Damat İbrahim Paşa ve ekibinin hazzetmediği bir kişi idi. Bostanzade ile önceki sadaret kaymakamı ve şimdiki sadrazam İbrahim Paşa arasında uyuşma mevcuttu. İstanbul kadılığının Sadeddin Efendi'nin oğlu Esat Efendi eline geçmesi sadrazam ve ekibi için tehlikeli bulunmuş olmalıdır. Esat Efendi'nin kadılığının engellenmesinin esasında valide Sultan'ı etkileme mevkiinde olan Damat İbrahim Paşa'nın planı olduğu rahatlıkla belirtilebilir. İbrahim Paşa, padişaha bunu

³⁸ Hasan Bey-Zade, II, s. 485-487; Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 140 - 143.

³⁹ Hasan Bey-Zade, II, s. 488, 489.

⁴⁰ Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s.143.

sezdirmeksizin, üst düzeyde kurumlaşmış bir entrika ağı ile gerçekleştirmektedir.

Hoca Sadeddin ile Çağalazade Sinan Paşa, İbrahim Paşa ve onunla aynı politik zeminde yürüyen Bostanzade ekibine karşı müteakip rauntta başarılı olmuş görünüyor. Eğri Seferi'nin kararı Koca Sinan Paşa'nın padişaha telkini ile gerçekleşmişti. Ancak, onun ölümünden sonra yapılan seferde padişahın yanında Çağalazade Sinan Paşa bulunuyordu. Çağalazade Sinan Paşa, Haçova Meydan Muharebesi'nde ilk safhada başlayan panikte en önce kaçanlar arasında yer almasına rağmen, nihai toparlanma ve zafer sonrasında padişahın yanına ilk gidenlerden olmuş, zaferi kendisinin kazandığını iddia ederek düşmanı kovalamakta ve savaşın son safhasını yönetmekte olan Damat İbrahim Paşa'nın azledilmesini ve kendisinin sadrazam olmasını sağlamıştı.⁴¹ Böyle saldırgan şekilde yapılan emrivakinin geçerli olmasının arkasında esasında Hoca Sadeddin Efendi'nin İbrahim Paşa'ya duyduğu kin yatıyordu. Hoca Sadeddin ve etkili vezir Gazanfer Ağa padişahın bu emrivakiyi kabul etmesinde etkili olan şahıslar idiler. Hoca Sadeddin bu olayın arkasından Gazanfer Ağa'ya baskı yaparak döneklik yapmamasını, kararının arkasında olmasını, padişahın sadaret hususunda kararını değiştirmesinin ciddi fitneye yol açacağını belirtmiş, bunu padişaha bizzat söylemesini istemişti. Gazanfer Ağa, böyle mahrem bir konuyu kendisinin padişahla konuşma makamında olmadığını açıklamış, o sırada “nadan” Türklerden biri olan Ahmet Ağa bu görevi üstlenmişti.⁴²

⁴¹Peçevi, II, s. 191.

⁴²Na 'imâ'nın Türk imajını yansıtan ifadeleri kanaatimizce bir çağa damgasını vuran elitist zihniyetin turnosol kağıdı gibidir. Na 'imâ, I, s.168. “Mirahor Ahmed Ağa bir nadan (cahil, kaba, nobran) Turk?! olmağın, cur'et edip “Hoca Efendi lisanından bu nasihatı padişaha nakletmekte ne hata vardır?” diyerek, bunu padişaha söylemeği üzerine aldı.” Aynı eser, s. 169.

Gazanfer Ağa ile Çağalazade Sinan Paşa etnik menşe itibariyle aynı cinsten idiler ve birbirlerini destekliyorlardı.⁴³ Gazanfer Ağa Mirahor Ahmed Ağa'nın bu işi nasıl yapacağını ayrıntısıyla izah ederek yerine getirmesini sağladı. Bu plan işe yaradı ve Çağalazade sadrazamlığını sürdürdü. İbrahim Paşa gözden düştü.⁴⁴

Tımarlı ve dirlik taifesinin bahaneyle dirliklerinin alınmasına karar veren ve uygulayan Çağalazade, Celali İsyanlarının alevlenmesinin baş müsebbibi olarak gösterilir. Diğer bir kötülüğü, Kırım hanı Gazi Giray'ı azledip yerine Fetih Giray'ı ataması ve bu suretle başlayan Kırım ayaklanmasının Fetih Giray'ın ölümüne yol açmasıdır.⁴⁵ Bahsedilen iki iktidar odağının mücadelesinde bir sonraki raunt İbrahim Paşa ve müttelikleri tarafından kazanılmış ve rakip taraf tasfiye edilmiştir. Sefer dönüşü sonrasında muhtemelen İbrahim Paşa'nın marifetiyle mesele padişaha izah edilmiş, Çağalazade'den sadrazamlık mührü alınarak tekrar İbrahim Paşa'ya verilmiştir. Akşehir'e sürgün edilen Çağalazade ömrünün sonuna kadar orada atıl vaziyette oturmuştur. Durum Hoca Sadeddin ve ekibi için de aynı olmuştur. Hoca, padişah hocalığından azledilmiş, bundan sonra silsile-i ulemaya karışmaktan men edilmiş, münzevi hayat yaşamaya mahkûm edilmiştir. Çağalazade ve Hoca Sadeddin'in tüm taraftarları da makamlarını kaybetmişler ve etkisiz konuma indirilmişlerdir.⁴⁶ Osmanlı merkezinin kaypak zemininde Hoca için her şeyin bitmediği aşığıda kısaca belirtilecek olaylarda görülecektir.

Bostanzade ve Hoca Sadeddin Rekabeti (1597-1599)

Nişancı Lami-Ali Çelebi Eğri ve Tabur fetihnamelerini acele ve ifratçı anlayışla Çağalazade namına yazması nedeniyle

⁴³ "Gazanfer Ağa dahî, Firenk olup, Cigala-zâde cinsiyetde hem-rengolmağla..." bzk. Hasan Bey-Zade, II, s. 538.

⁴⁴Na 'îma, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 170.

⁴⁵Peçevi, II, s. 192; Na'îma, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 171.

⁴⁶Peçevi, II, s. 193; Na'îma, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 173.

cezalandırılmış, azledilerek yerine Musa Çelebi divana nişancı olarak dâhil edilmişti. Hoca Sadeddin'in müzmin rakibi ve düşmanı olan müftü Bostanzade ve Çağalazade'nin rakibi olan Hadım Hasan Paşa büyük neşe ve coşku ile Davut Paşa Sahrası'na dâhil olarak el öptüler.⁴⁷

Hoca Sadeddin'in tüm ekibini tasfiye istikametinde hareket eden yeni iktidar sahipleri, Hoca'nın oğlu, Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendi'yi azlettirip yerine Hasan Can sülalesine büyük düşmanlığıyla tanınan Mekke-i Mükerreme'den azledilmiş "Kuş-Yahya" yı tayin ettirdiler. Hoca Sadeddin'in rakipleri zafer kazanmış, tam tekmil vaziyette iktidarı ele geçirmişlerdi. Müftü Bostanzade, Kuş Yahya ve yanlarında meşhur şair Baki Efendi sadrazam meclisinde İbrahim Paşayı ikna ederek eski Hoca'nın Mekke'ye sürgün edilmesi için telhis yazdırdılar.⁴⁸ İbrahim Paşa bunun uygulanabilir olmadığını düşünmüş olmalı ki iki gün geciktirdikten sonra padişaha yakın ağalara gönderdi. Mazul Hoca Sadeddin meseleden haberdar olup Padişah yakınlarına mektup yazdırarak Hoca'nın bir pir olduğunu, bedduasının çok etkili olacağını yaydırarak sürgün kararının uygulanmasını engelledi.⁴⁹

İbrahim Paşa sadaretini koruyamayacak, Kırım meselesinde üst düzey yanlışlarından dolayı padişahın teveccühünü kaybedecektir. Yerine tayin edilen Hadım Hasan Paşa, padişahın annesini altınlara ve hediyelere boğarak onun iradesini satın alıyor, padişah ise annesinin sözünden çıkamıyordu. İktidar inşasında esas etkinin bu suretle rüşvet ve irtikâp olduğu netlik kazanıyor. Padişah sadrazam değiştirme ve yenisini atama hususunda Şeyhülislam Bostanzade'nin görüşlerini almış, şeyhülislam normalde İbrahim Paşa'nın yerinde kalması için padişahı yoklamış, bunun mümkün olmadığını anladıktan sonra ikinci vezir statüsündeki Cerrah Mehmet Paşa'yı önermiştir.

⁴⁷Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 174.

⁴⁸Hasan Bey-Zade, II, s. 548, 549.

⁴⁹Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 175.

Ancak, belirtildiği üzere padişah annesinin kararıyla hareket ederek Hadım Hasan Paşa'yı sadrazam yaptı.⁵⁰ Padişah'ın esasında yeteneksiz ve değersiz bir kişi olan Hadım Hasan Paşa'yı desteklediğini fark eden Bostanzade, derhal padişahın reyini istikametinde görüş bildirdi.⁵¹ Bu dönemin yıldızı, dönemin ifadesiyle, hilafet incisinin sedefi (sade-i dürr-ü hilafet), padişah annesi Safiye Sultan idi. Hasan Paşa, Safiye Sultan'ı büyük meblağlarda paraya gark ederek adeta iradesini teslim alıyor, ona istediği istikamette yön veriyordu. Safiye Sultan demek padişah demek olduğundan, esasında devletin iradesi tam anlamıyla sadrazam Hadım Hasan Paşa'ya geçmiş bulunuyordu. Hasan Paşa gücünü rüşvet yoluyla irtikâp ettiği servetinden alıyordu. Bir nevi güç zehirlenmesine uğramış olup iktidarının sarhoşluğu içinde valide Sultan'ın itibarıyla oynama, onu rüşvetle etki altında tuttuğunu etrafına yayma gafletinde bulundu.⁵²

Valide Sultan'ın en önemli sırdaşı olduğu anlaşılan kapı ağası Gazanfer Ağa ile de arasını açması sonunu hazırladı. Frenk asıllı Gazanfer Ağa'nın Safiye Sultan'ı yönlendiren önemli şahsiyet olduğu anlaşılıyor. Sadrazam Hasan Paşa Gazanfer Ağa'nın ortadan kaldırılmasını planlamış, bu planını padişaha açma gafletinde bulunmuştu. Annesinin bu en önemli sırdaşını katletmeye yanaşmayan padişah nezdinde Hasan Paşa'nın itibarı bitmişti. Hasan Paşa'nın sonunu hazırlayan olay buydu. III. Mehmed bahis konusu hadiseyi annesine nakletmiş ve Hasan Paşa'nın ortadan kaldırılmasıyla ilgili süreç başlamıştı. Gazanfer Ağa Hasan Paşa'nın valide hakkında dile getirdiği itibar kırıcı sözleri bir bir ortaya dökmüş ve Hasan Paşa'nın sonunu hazırlamıştı.⁵³

⁵⁰Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 187.

⁵¹Hasan Bey -Zade, II, s. 565, 566.

⁵²“Beni valide sultan haraca kesmiştir” deyip dururdu. Bu korkunç sözleri bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak söylemekten çekinmezdi.” Hasan Bey-Zade'den naklen, Peçevi, II, s. 196; Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 188.

⁵³Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 189.

Bu sırada Şeyhülislam Bostanzade vefat edip sadrazam Hasan Paşa şeyhülislamlığın Şair Baki Efendi'ye verilmesini teklif etmişti. Artık itibarını kaybetmiş olan Hadım Hasan Paşa'nın teklifinin aksine şeyhülislamlık Hoca Sadeddin Efendi'ye tevcih edildi. Hasan Paşa bütün gücüyle direndiyse de engel olamadı.⁵⁴ Hoca Sadeddin Efendi ömrünün son safhasında hem padişah hocası, hem de şeyhülislamlık makamına geçmiş oldu.⁵⁵

Biraz önce İstanbul'dan sürgün edilmesi an meselesi olan Sadeddin Efendi'nin şimdi itibarlı konuma geçmesi, esasında Gazanfer Ağa ile Safiye Sultan'ın politik çıkarlarının icaplarının yerine getirilmesinden başka bir şey değildi. Hoca Sadeddin Efendi, pusuda bekleyen İbrahim Paşa'nın Hadım Hasan Paşa yerine sadrazamlığa atanması an meselesi iken bunu engellemiş ve sadrazamlığa Cerrah Mehmet Paşa'nın atanmasını sağlamıştı.⁵⁶ Böylece, hayatının son döneminde rakiplerini tasfiye etmeyi başarmıştı.⁵⁷

Bu arada İbrahim Paşa için henüz bütün perde kapanmış değildi. Hoca Sadeddin'in desteği ile sadrazam olan Cerrah Mehmet Paşa Eflak ve Macaristan hattında devam eden şiddetli savaşların serdarlığını Satırcı Mehmet Paşa'ya bırakmıştı. Satırcı Mehmet Paşa'nın kesin olarak başarısız olması, Sadeddin ve Cerrah Mehmet Paşa'nın da başarısız olması anlamına geliyordu. Sadrazamlık bu şartlar altına üçüncü kez Damat İbrahim Paşa'ya intikal etti.⁵⁸

Pasif bir sadrazam olan Cerrah Mehmet Paşa fiili iktidarı Satırcı Mehmet Paşa'ya devretmek suretiyle Sadeddin ve kendisine gerçek bir iktidar sağlayamamış, Satırcı Mehmet Paşanın da

⁵⁴Hazan Bey-Zade, II, s. 570, 571.

⁵⁵Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 190.

⁵⁶Hazan Bey-Zade, II, s. 573.

⁵⁷Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 191.

⁵⁸Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 217 - 218. Satırcı'nın başarısız olmasının sebebi, nikris hastalığına duçar olması idi. Peçevi, II, s. 208.

sonunu hazırlamıştır. Bunun farkında olan Hoca Sadeddin, Satırcı'yı İstanbul'dan uyararak başarılı olmasını sağlamaya gayret etmiştir, ancak, mavaffak olamamıştır.⁵⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasetinde rol oynayan temel başarı ölçütünün seyfiye paradigmasında kesin bir şekilde savaş ve galibiyet olduğunu tespit edebiliyoruz. Padişahın annesi Safiye Sultan'ın basit bir piyonu olmasına, Safiye Sultan'ın tüm stratejisini kapı ağası Gazanfer Ağa vasıtası ile planlamasına rağmen, her şey padişah, kapı ağası ve valide Sultan'ın mutlak iradesi etrafında şekillenmiyordu. Bu üçlünün irade anlamında şekillendirici unsuru olan valide Sultan'ın dayandığı ana paradigma, zafer veya galibiyet idi. Valide Sultan ve kapı ağası Gazanfer'in tüm paradigmayı birbiriyle sonsuz yarış içinde olan kapıkullarının yarışı üzerine bina ettikleri görülüyor. Saray, bu yarışı kazananları ödüllendiren bir mekanizmaya dönüşüyordu. Esasında bunun yadırgatıcı bir tarafı yoktur. Ancak, meselenin tek yönlü veya tek sebep içinde ele alınması yanıltıcı olacaktır. Buradaki başarı ölçütünün savaş veya galibiyet olarak belirlenmesi kesin yanıltıcı bir faktör olmaktadır. Esasında savaşta galibiyeti belirleyen temel unsurlar üzerinde odaklanıldığında ortaya daha farklı kriterlerin çıkacağı açıktır. Kurumsal disiplin, liyakat, bilgi, teknoloji, ekonomi, strateji, iç ve dış politikada jeopolitik önceliklerin doğru tespit edilip edilmediği gibi faktörler açısından değerlendirildiğinde, bir sadrazamın kazandığı galibiyetin esasında devlet açısından birinci ehemmiyet taşımayabileceği anlaşılmaktadır.

Üçüncü kez sadrazam olan İbrahim Paşa, bir yolunu bularak fiili olarak Sadeddin ekibinin politik temsilcisi olan Satırcı Mehmet Paşa'yı katletti.⁶⁰ Hoca Sadeddin, ömrünün son dönemini azılı

⁵⁹ Hoca Sadeddin, bütün içtenliği ile Satırcı'nın başarılı olmasını istiyor, onu İstanbul'dan yazdığı mektuplarla uyarıyor ve taktikler veriyordu. Bkz. Na'ımâ, I, s.208.

⁶⁰Hazan Bey-Zade, II, s. 604; Peçevi, II, s. 210; Na'ima, I, Zuhuri Danişman Neşri, s. 220 - 223.

rakibi İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı altında geçirdi. 21 Rebiülahir? 1008/1599'da vefat etti. Yerine Rumeli Kadıaskerliği'nden emekli Sunullah Efendi müftü oldu.⁶¹

Sunullah Efendi Zamanında İktidar Savaşları

Hoca Sadeddin Efendi'nin yerine geçen şeyhülislam Sunullah Efendi'nin siyasetle ilgilendiği hususunda ilk veriler, Yahudi Kira Kadın'ın insanlık dışı bir şekilde katledilmesinde teşvikçi bir rol oynaması ile ortaya çıkıyor. Yahudi Kira olarak bilinen kadın, XVI. Yüzyılın sonlarında İstanbul'da iktisadi ve idari boşluktan yararlanarak parasıyla para kazanan bir şahıs idi. Bu kadın, döneminin saray entrikalarında rol oynamış, iltizam sistemi içinde meşru olmayan yollardan parasını kat kat artırmıştır. Bastırdığı sahte akçeler sipahiye verilmek istendiğinde sipahiler ayaklanarak onu öldürmüş, kadının fercini çıkararak haksız bir şekilde mansıp almasında rol oynadığı kişilerin evlerine asmışlardır.⁶²

Yahudilerin rol oynadığı hukuk dışı atamaların yarattığı sosyal patlamalara şahit olunmaktadır. Anadolu'da Celali isyanlarının başlamasının da aynı zamana denk geldiğini belirtmek gerekir. Böylece, uzun süren saray entrikaları ve iktisadi bozulmaların yarattığı huzursuzluklar başladı. Sunullah Efendi'nin kardeşinin oğlu Çelebi Kadı'nın, Celali isyancılarının ilki ve en büyüklerinden olan Karayazıcı Abdülhalim'den yüklü miktarda para aldığı ve karşılığında Sinan Paşazade Mehmet Paşa'nın azledilmesini sağlamaya çalıştığı yönünde Na'ima'nın Hasan Beyzade'den naklen verdiği bilgiler, meselenin başka bir boyutunu meydana getirmektedir.⁶³

⁶¹Na 'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 231. Hoca Sadeddin'in ölümü ve Sunullah Efendi'nin atanmasıyla ilgili farklı tarihlere rastlanır. Bkz. Hazan Bey – Zade, II, s. 615n.

⁶²Na 'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 238.

⁶³Na 'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 241. Karayazıcı'nın Sinan Paşazade'yi azlettirmek için padişaha sunduğu mektup bizzat Çelebi Kadı tarafından kaleme alınmıştı. Bkz. Peçevi, II, s. 238.

Naima'nın, Karayazıcı'yı "etrak-ı bi- idrakten bir Türk" olarak tasvir etmesi, İslam askerinin Macaristan'da kutsal gaza ve cihat görevini yerine getirirken idraksiz Türkler ve Kürtleri isyan ve eşkıyalıkla bu cihadi baltalamaya yönelmekle suçlaması, bir de, Sunullah ailesinin bu idraksizlerle işbirliği yaptığını belirtmesi yorumlanmaya muhtaç çelişkiler meydana getiriyor. Özellikle hatırlanması gereken husus, Fatih'in kurduğu sistemde Türklere yer olmadığı, şeyhülislamlık makamının Kanuni ile birlikte etkin bir şekilde medreseli Türklerin Osmanlı sistemi içine dahil olmasının yolunu açtığı, bu süreç içinde Türklerin tedricen sisteme dahil olmayı sürdürmeleridir. Devşirme kökenliler bu yeni süreçten rahatsız olmakta, bunu "idraksiz Türk ve Kürt" olarak yorumlamaktadırlar. Türklerin aşağılanması istikametindeki eğilim, ilginç bir şekilde Türk kökenli medreseli ulema da görülmektedir. Bu durum, medreselilerin, Enderunluların teşkil ettiği genel psikolojiyi benimsemeleri şeklinde yorumlanabilir. Sadeddin Efendi'den itibaren şeyhülislamlık makamının Türkleri merkezi siyasete entegre ettiği gerçeği ortaya çıkıyor. Sunullah ailesinin Türk kökenli Karayazıcı ile ilişkili olması da bu merkezde önem arz etmektedir.

Bu vesileyle, Naima'nın Türklük ile İslam'ı zıt unsurlar olarak görmesinin altını çizmek gerekir. Burada İslam, universal Osmanlı imparatorluk anlayışının dinsel boyutunu teşkil etmekte ve zamanın ruhunda yüksek bir değer taşımaktadır. Türklük ise etnik bir mertebede ele alınarak bu universalizmin içinde basit bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Osmanlı universalizmi İslam ile kendisini ifade etmektedir. Osmanlı elitlerinin nazarında İslam universalist bir nitelikte, Türklük ise mahalli nitelikte olmak bakımından da iki zıt karakteri temsil etmektedir. Bu, Ortaçağ universalizmine saplanıp kalan ve modern çağın milli monarşik geleneğine adapte olamayan Osmanlıların Türk tarihi içinde yarattığı ciddi bir sorunsalı teşkil etmektedir.

Şeyhülislam Sunullah Efendi, sadrazam Hasan Paşa ile ihtilafa düştü ve sadrazam tarafından azlettilerilerek yerine Hocazade Mehmed efendi getirildi.⁶⁴ Sadreyn ve İstanbul kadılıklarına da yeni atamalar yapıldı.⁶⁵ Bu iktidar kısa zaman içinde değışerek yeniden Sunullah Efendi ekibi iktidara gelecektir.

1602 tarihinde bir yandan Deli Hasan isyanı şiddetli şekilde devam ederken, diğer yanda Avusturya cephesinde savaş yapılyordu. Söz konusu tarihte açıkça iktidar inşası için tertiplendiği anlaşılan sipahi isyanı sonunda, sipahilerin dayatması üzerine Saatçı Hasan Paşa azl edilerek yerine Güzelce Mahmud Paşa kaymakamlığa atandı. Bu iktidar değışiminin en önemli boyutu, Sunullah Efendi'nin ikinci kez şeyhülislam olması idi. Bu çerçevede, Anadolu kadıaskeri Esad Efendi'nin yerine İstanbul kadısı Ebu'l-Meyamin Mustafa atandı, onun yerine ise Abdülvehhap Efendi getirildi.⁶⁶

Ordunun Avusturya cephesinde olduğu aşamada (1011/1602) Anadolu'da baş gösteren Celali isyanları devleti meşgul eden en önemli iç sorun idi. Acil devlet meselesi nedeniyle sipahilerin emrivakiyle yaptırdığı ayak divanı şöyle cereyan etti: Padişah kendisi için hazırlanan tahtına oturup şeyhülislam Sunullah Efendi, Kaymakam Mahmud Paşa, Sadreyn Ahizade ve Ebu'l - Meyamin Mustafa Efendiler, ulemadan müderrislere varıncaya kadar otuz nefer ayan ve diğer divan erbabı huzurunda şikâyetçi sipahilerin sözcüleri Hasan Halife, Poyraz Osman ve Kâtip Cezmi padişaha vasıtasız olarak arzı hal sundular. Uzunca bir arz-ı hal ile Celali isyanlarının yarattığı sorunları, bunların devlet ve halk üzerindeki yıkıcı etkilerini özetlediler. Sipahiler, bu tür yıkıcı olayların tedbir alınmaması nedeniyle geliştiğini iddia ediyorlar ve sorumluların cezalandırılmasını istiyorlardı. Bu olayda sorumlu olarak suçlananlar, olan bitenden padişahı yeterli ölçüde haberdar

⁶⁴Hazan Bey-Zade, II, s. 666.

⁶⁵Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 262.

⁶⁶Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 317.

etmeme suçunu işleyen Sadaret kaymakamı Saatçı Hasan Paşa; müsteşar-ı saltanat ve mu'temen-i umur u mülk-i millet olan dördüncü vezir Tırnakçı Hasan Paşa, boynu vurulmak üzere çökertilmişken, yaptıkları çalışmalarını belgeleriyle ispat ederek kurtuldular. Bu olayda suçları sabit görülen kapı ağası Gazanfer Ağa ve darüssade ağası Osman Ağa'nın kelleleri kılıçla uçuruldu.⁶⁷

Bu olay, münferit bir saray entrikası olarak değil, önceki ve sonrakilere benzer, süreklilik taşıyan iktidar inşa yöntemlerinin örneği olarak görülür ise, tertipleycisi olarak öne çıkan heyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun idari mekanizmasını açıklamakta kullanılabilir. Bu sipahi isyanı esasında derin sebeplere dayanıyordu. Daha önce Damat İbrahim Paşa ve Sadeddin Efendi şahsında ortaya çıkan eklektik siyaset büyük benzerlikle tekrarlanıyor gibidir. Sadrazam Yemişçi Hasa Paşa ile zıt olan Sunullah Efendi, söz konusu sipahi isyanı ile şeyhülislam olmakla kalmıyor, Yemişçi Hasan Paşa'nın katledilmesini sağlamak suretiyle yeni bir iktidar inşasını gerçekleştiriyordu.

Sunullah Efendi'yi arka planda sahneye süren kişi sadaret kaymakamı Mahmut Paşa idi. Yemişçi Hasan Paşa, Avusturya cephesinin selamete eriştirilmesi için Macaristan sınırlarında tedbirler alırken, merkezde kendisinin katledilmesi için darbe hazırlıkları üst düzeyde cereyan etmekteydi. Sadrazam merkezden kendisine yapılan acil çağrı ile sarsıldı ve apar topar İstanbul'a dönmek zorunda kaldı.⁶⁸ Morava Nehri'nin taşkınlarının yarattığı arızalı araziden zorlukla geçerek yaptığı yolculuk sonunda İstanbul'a varacaktır.

Sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, kapı kethüdası Yemenli Hasan Ağa'dan gelen şu uyarıyı almıştı: "Vücudun sana lazımsa çok acele gelesin!" Sadrazamın saraya varmakta gecikmesi, darbenin

⁶⁷Na 'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 318.Hazan Bey – Zade, II, s. 691, 692.

⁶⁸ Ayrıntılar için bkz., Hazan Bey – Zade, II, s. 693 vd.

gerçekleşmesini sağlar ve hayatına mal olabilirdi. Bu şartlarda sadrazam bütün süratiyle saraya varmaya gayret etti.⁶⁹

Sadaret kaymakamı Mahmud Paşa ile Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin tertibi olduğu kesin olan bu darbe Yemişçi Hasan Paşa'nın merkeze gelmesi üzerine ertelenmek şöyle dursun, fırsat telakki edilerek uygulamaya konuldu. Yemişçi'nin merkeze çağrılmasının da darbe stratejisinin gereği olup olmadığı ayrıca sorgulanmalıdır. Sadrazam, şeyhülislam ve sadreyin ile ilk geldiği andan itibaren görüşmek istemiş, ancak, padişah huzuruna çıktıktan sonra vakit iyice geç olduğundan görüşmeleri sabaha ertelemiş, kendileriyle sabahleyin görüşeceğini haber vermişti. Sabah olduğu halde ortalıkta şeyhülislam ve sadreynden kimse yoktu. Sabahleyin zorba başları müftüye varıp sadrazamın katli için fetva istemişler ve şeyhülislam da bu fetvayı vermişti. Zorbalar fetvayı Mahmut Paşa'ya götürdüler ve Mahmut Paşa hızla uygulamaya koydu. Mahmut Paşa fetvayı uygulamak üzere sadreyne (Rumeli ve Anadolu kazaskerleri) teslim etti. Mahmut Paşa, sadreyne "bu fetva meşrumudur?" diye sordu, onlar da meşrudur dediler. O halde siz dahi meşru olduğunu tasdik edin direktifini verdi.⁷⁰ Akabinde, Yemişçi Hasan Paşa'nın katledilmesinin meşru ve zorunlu olduğunu, fetvanın gereği yapılmazsa fitnenin büyümesinin büyük ihtimal olduğunu telhis ile padişahabildirdi. Padişah, Hasan Paşa'nın uyarıları üzerine bu emri uygulamaktan kaçındı. Sadrazam, Mahmut Paşa'nın bu fesadı tertip etmek için sipahi zorbalarına otuz bin flori dağıttığını, kendisine komplo kurulduğunu bildiriyor, kendisine müsaade edildiği takdirde bu kalkışmayı bastırıp yeniden hukuk ve kanunu inşa edebileceğini hatırlatıyordu.⁷¹

Mahmut Paşa'nın darbe planladığına iyice kanaat getiren padişah, Yemişçi Hasan Paşa'nın yanında yer aldı, fetvayı

⁶⁹Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 319.

⁷⁰Hazan Bey – Zade, II, s. 698.

⁷¹Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 321.

uygulamadığı gibi Mahmut Paşa'nın katli için emir verdi.⁷² Mahmut Paşa saklandığından bulunamadı. Bu arada kendisini katletmek üzere sipahilerin kullanıldığını bilen sadrazam, sipahilerin karşısına yeniçerileri çıkararak isyanı bastırmayı planlamış ve yeniçerilere sığınarak bütün varlığıyla isyancıların karşısına dikilmişti. Padişah'ın da sadrazam yanında olduğunu ve Mahmut Paşa'nın katli için ferman verdiğini duyan sipahiler, Yemişçi Hasan Paşa'yı katletmek üzere saraya harekete ettiler. Kapının kapalı olduğunu gören sipahiler, akşam olduğundan kapının kırılması ve hareketin gerçekleştirilmesini ertesi güne bıraktılar.⁷³

Aynı aşamada Yeniçeri Ağası Kapısı denilen saraya sığınmış olan sadrazam, bu bilgilerin sahibi ve aktarıcısı olan tarihçi Mustafa Na'imâ Efendi'ye bir haberci göndererek okkasıyla birlikte Yeniçeri Ağa Kapısı Sarayı'na davet etti. Na'imâ, saraya varınca, sadrazamın, karşısında ayakta duran Yeniçeri Ağası ve maiyetiyle meclis aktinde olduğunu gördü. Sadrazam, kendisini gördüğünde yanına çağırarak padişaha hitaben bir kâğıt yazdırdı. Söz konusu kâğıtta sadrazam padişaha, halen şeyhülislam olan Sunullah Efendi'nin celali eşkiyasına yardımcı olup biraderinin oğlu Çelebi Kadı vasıtasıyla Celali Karayazıcı'dan otuz bin kuruş aldığı, Sinan Paşazade Mehmet Paşa'yı azlettirdiği, bundan başka zorbalar ile ittifak ederek Kapağası ile Kızlarağası'nın başlarını kestirdiğini, hala saltanat vekili Hasan Paşa'yı katlettirmek için fesadını sürdürdüğünü bildiriyordu. Sadrazam, şeyhülislamın azledilerek yerlerine uygun kişilerin atanmasının önemine işaret ediyor, atanmasını istediği kişilerin isimlerini de belirtiyordu.⁷⁴

Sadrazam, geceyi bütün yetkili makamlara buyrultular yazmakla geçirdi. Sabah olduğunda padişaha, sadrazama ve meşru nizama itaat halinde olanların silah ve teçhizatlarıyla

⁷²Hazan Bey-Zade, II, s. 701.

⁷³Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 322.

⁷⁴Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 323.

birlikte Süleymaniye Haremi'nde olmaları emredildi. Sabah namazı kılınıp ortalık aydınlandıktan sonra akşamleyin emir yazılan taifeler ve yeniçeriler Süleymaniye Haremi'nde ve Yeniçeri Ağa Sarayı'nın kapısında toplandılar. Sadrazam toplanan kişilere padişah fermanını okudu. Sadrazama karşı yapılan darbenin zorbarların işi olduğu, bunların ağır şekilde cezalandırılacaklarını ilan etti. Padişahın ve sadrazamın yanında yer alanlar kutlandı, kendilerine teşekkür edildi.

Padişah fermanının okunmasının ardından yeniçeriler, kendilerine tenbih edildiği üzere, halen görevde olan Sunullah Efendi'nin Celali İsyanlarıyla işbirliği halinde olduğu, haksız yere ağaların başlarını kestirdiği için görevden alınması ve hakkında gelinmesini, aynı şekilde, Sunullah Efendi'nin baş şürekâsından olan Mahmut Paşa'nın da katledilmesini talep ettiler.⁷⁵

Meşihat makamının uzun zamandan beri alenen siyasete karışmasının doğurduğu en tehlikeli vaziyet, Osmanlı sarayının iki temel sütununu teşkil eden sipahi ve yeniçerilerin ayrı kutuplarda birleşmesi ve iktidar odaklarının aracı haline getirilmesiydi. Şimdiki olayda Sunullah Efendi tüm siyasi komplolarını sipahiler üzerinden geliştirirken, sadrazam onlara karşı yeniçerileri öne sürüyordu. Bu, Osmanlı askeri sisteminin düzelmek üzere tahrip olmasının yolunu açacak başlıca faktörler arasındadır.

Sunullah Efendi ve Mahmut Paşa'nın tertipleedikleri darbe başarısız kılınmıştı. Sipahilere dağılmaları emri verildi, dağılmadıkları taktirde katledilecekleri bildirildi. Sunullah Efendi azledilerek yerine Anadolu kazaskeri Ebu'l-Meyamen Mustafa Efendi tayin edildi. Yemişçi Hasan Paşa, yeni şeyhülislamın asilerin cezalandırılması yönündeki fetvasını da aceleyle ilan etti.⁷⁶ Rodos'a sürülen Sunullah Efendi derdest edilmek üzere kapısına varıldığında firar ettiği görüldü.⁷⁷ Azledilen ve sarayı

⁷⁵Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 325.

⁷⁶Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 326-327.

⁷⁷Hazan Bey-Zade, II, s. 718.

mühürlenmiş Mahmut Paşa ise sofi kıyafetine girip saklanarak canını kurtarabildi. Akabinde zorbalara takibine koyuldu. Poyraz Osman ve Öküz Mehmet yakalandı, Poyraz Osman, halen şeyhülislam olan Ebu'l-Meyamen Mustafa Efendi'nin mevcut isyanı körükleyen en hızlı elebaşı olduğunu itiraf etti.⁷⁸

Bu darbeyi atlatan sadrazam Yemişçi Hasan Paşa, tam bağımsızlık ve otoriteye sahip olma siyaseti güttü ve rakiplerini acımasızca tasfiye etti. Kendisinden kurtulmak için fırsat kollayan Şeyhülislam Mustafa Efendi, yeniçeri ağası Kasım Ağa, Darüssade ağası Abdürrezzak Ağa ve daha başka çok sayıda hasımları ve düşmanları birleşerek onu ortadan kaldırmaya yöneldi. Hile ve entrikalarla padişahın gözünden düşürülüp katledilmesi için uygun ortam hazırlandı. Şeyhülislam son olarak hakkaniyetle hareket ederek, vezir-i azam'ın zulmü var mıdır? Sorusuna yazılı olarak "değildir" cevabını verdi.⁷⁹ Ancak, sadrazam hakkında hazırlanan darbe tatbik edildi. Sadrazamın valide sultanı uzaklaştırmak niyetinde olduğu şayiası onun katledilmesinin yolunu açtı. Nihayet, uygun bir ortam yaratılarak yakalanıp katledildi.⁸⁰

III. Mehmet (1595-1603)'den sonra tahta geçen Sultan Ahmet (1603-1617) zamanında Sunullah Efendi bir kez daha şeyhülislam oldu. Sultan I. Ahmet döneminde bir süre müftülük makamında bulunan Mustafa Efendi'nin azledilmesi üzerine yerine geçen Sunullah Efendi'nin, Osmanlı dış siyasetine etkisi üst seviyedeydi. Padişahın sefere çıkıp çıkmamasına şeyhülislamlık makamının karar verdiği bu dönem, Osmanlı politik sisteminin örfi yapıdan şer'i yapıya doğru değişiminin hızlandığı bir zaman dilimidir.⁸¹

⁷⁸Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 327-332.

⁷⁹Hasan Bey-Zade, II, s. 740.

⁸⁰Na'ima, I, Zuhuri Danışman Neşri, s. 346 - 350. Hasan Bey-Zade, II, s. 747.

⁸¹ Bahsedilen olaylarla ilgili ayrıntılar için bkz., Hasan Bey-Zade, II, s. 827 vd.

Esat Efendi ve Sultan Osman Vakası

Sultan Osman'dan önce tahta çıkan akıl hastası Birinci Mustafa (1617)'nin tahta getirilmesinde tereddütler yaşanmasına rağmen "hapis hayatındandır, zamanla halet-i ruhiyesi düzelir" düşüncesinde olan Şeyhülislam Esad Efendi'nin reyî ile hareket edilerek Osman yerine Mustafa tahta çıkarıldı.⁸²

Sultan Osman'ın vahşice katledilmesiyle sonuçlanan 1622 isyanının başlangıcında da yukarıda anlatılana benzer ulema-askeri çekişmesi kendini hissettirmektedir. Sultan Osman'ın yeniçeri ıslahatına girişme düşüncesinin arkasında Kızlar ağası Süleyman Ağa ile Sultan Osman'ın hocası Ömer Efendi olduğu bildirilir.⁸³ Sultan Osman'ın askeri ıslahatı yapmak için hacca gitme bahanesi ile Mısır ve Şam askerinin teşkil edilerek mevcut yeniçerinin yerine ikame edilmesi planlanmıştı. Hac meselesini Sultan Osman'ın zihnine Ömer Efendi, padişahı telaşa sevk eden bir rüyanın yorumlanması esnasında sokmuştu.⁸⁴

İsyanın gelişme aşamasında hazırlanan ve Sultan Osman'a sunulan kelleleri istenen devlet adamları listesinde bu kişiler de yer alıyordu. Sultan Osman vakasının tırmanmasında rol oynadığı kabul edilen hacca gitme teşebbüsünde Osman'ın hocası teşvikçi rol oynarken, aynı zamanda padişahın kayınpederi olan Şeyhülislam Esad Efendi bu girişime kesin şekilde karşı çıktı. Esad Efendi, bu olayın fitneye yol açmasının kesin olduğunu düşünüyor, damadını ve padişahı tehlikeli bir eylemden uzaklaştırmaya çalışıyordu.⁸⁵ Yukarıda ele alınan süreçlerde gösterdiği tavırlar göz önünde bulundurulduğunda padişah hocası ve şeyhülislamlık mevkiindeki ulemanın politik hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ömer Efendi, Sultan Osman'ı hacca gitmeye teşvik ederek yeniçerilerin yerine yeni asker kaydı yapılmasını sağlamaya çalışıyordu. Onun

⁸²Na 'ima, II, Zuhuri Danışman Neşri, s. 706.

⁸³Tuği ve Nai 'mâ'dan naklen, Uzunçarşılı, 3 / 1, s. 136.

⁸⁴Na 'ima, II, Zuhuri Danışman Neşri, s. 762.

⁸⁵Uzunçarşılı, Aynı eser, s. 136.

bu düşüncelerinin yalnız devleti kurtarma amaçlı mı olduğu yoksa şahsi veya zümrevi çıkarlarla ilgili bir nitelik mi taşıdığı bilinmemektedir. Esad Efendinin tavrının nedenleri de bu aşamada çok net değildir.⁸⁶

Söz konusu isyanda iktisadi olgunun varlığı şüphesizdir. Yeniçeriler, kendilerine teslim edilmesini istedikleri listenin başına defterdar Ahmet Paşa'yı da yazmışlardı. Kellelerini istedikleri listenin padişaha sunulması görevini de yine ulemadan bir heyet yapıyordu. Bu heyetin isyanın gelişmesinde ne gibi bir rolü olduğunu tespit etmeye de kaynaklarımız yeterli değildir. Ancak, padişahın hacca gitmesinden rahatsız olan ve engellemeye çalışan ulema sınıfından nakibüleşraf Gubarî Efendi'nin engellemeyi başaramayınca asileri kışkırttığı yönündeki bilgiler, ulemanın rolünü biraz daha belirginleştirmektedir.⁸⁷

Şeyhülislam Esad Efendi'nin asileri yatıştırmak yerine onların istedikleri fetvayı kolayca vermesi de düşündürücüdür.⁸⁸ Sultan II. Osman'ın katliyle neticelenen olayda isyancıların evvela padişah hocası Ömer Efendi ile Darüssade Ağası'nın kellesini istedikleri görülür.⁸⁹ Şeyhülislam, padişah hocası, sadrazam, sadaret kaymakamı, darüssade ağası ve valide sultanın, XVI. yüzyılın sonlarından Tanzimat'a kadar uzanan periyotta Osmanlıların siyasi hayatlarında rol oynayan asli unsurlar olduğu dikkate alındığında, Sultan Osman vakasında padişah hocasının ve darüssade ağasının kellelerini isteyenlerin esasında Esad Efendi ile evvela darüssade ağalığından azledilen ve sürülen I. Mustafa

---

⁸⁶ Esad Efendi, Kadızade ve onlarla müttefik ulema grubunun padişah hocası Ömer Efendi'ye karşı oldukları ve padişahın isyancılara boyun eğmesini telkin ettikleri görülüyor. II. Osman'ın Esad Efendi ve müttefiklerine isyanı onların kışkırttığını açıkça belirtmesi de bu dönemdeki ulemanın siyasetle ilgisini ortaya koyuyor. Bkz. Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, İkinci Baskı, İstanbul 1997, s. 51, 52.

⁸⁷ Peçevî İbrahim Efendi, II, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1999, s. 384.

⁸⁸ Na'ima, II, Zuhuri Danışman Neşri, s. 765.

⁸⁹ Na'ima, II, Zuhuri Danışman Neşri, s. 766.

yanlısı Mustafa Ağa'nın saraydaki müttetikleri olduğu anlaşılır.⁹⁰ Sabık darüssade ağası Mustafa Ağa, Sultan Osman vakasında darüssade ağası Süleyman Ağa'nın vahşice öldürülmesini müteakip İstanbul'a çağrılarak eski görevine iade edilmişti.⁹¹

IV. Murat'tan Çınar Vakası'na Kadar Geçen Dönemde İktidar İnşa Yöntemleri

İkinci Osman vakasından sonra nihai olarak tahta çıkan IV. Murat'ın padişahlığının ilk devresinde cereyan eden olayların nedenleri nitelik olarak yukarıda özetlenenlerden farklı değildi. Bu olaylar padişahın iradesini esir almak için üst düzey askeriler tarafından planlanıyor, ancak, isyanın faili olarak daima maaş kaygısı dışında bir hedefi olmayan sipahi, cebeci ve yeniçeriler kullanılıyordu. Demek ki, yeniçeri, sipahi ve cebecilerin maddi kaygıları daimi bir iktisadi olgu olarak üst elitlerin politik mücadelelerinin malzemesi olarak kullanılmıştı.

Sultan Osman vakası sonrasında ulema sınıfının siyasette oynadığı rol daha aşikar bir durum oldu. Özellikle şeyhülislam, daimi olarak gerçekleşen ve Osmanlı yönetimini adeta zorba bir iktidara dönüştüren isyanların meşruiyet vasıtası olarak rol oynadı. Şeyhülislamın yer aldığı siyasi olayların detaylı analizi, onların sadece isyancıların zoruyla hareket etmedikleri, bizzat kendi siyasi amaçları doğrultusunda hareket ettiklerini de ortaya koymaktadır. Bu tespit özellikle Osmanlı tarihinin ilerleyen safhalarında daha netlik ve kesinlik kazanıyor.⁹²

⁹⁰ Ahmet Refik, Sultan Osman vakasında ulemanın aktif bir şekilde yer aldığını belirtir. Bkz. Ahmet Refik, *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, İstanbul 1997, s. 51.

⁹¹ Na'ima, II, Zuhuri Danışman Neşri, s. 767; Jane Hathaway, "Eunuch Households in Istanbul, Medina, and Cairo During the Ottoman Era", *Turcica*, 41 (2009), s. 294.

⁹² Bir kadı'nın Sultan Murat tarafından yargılanmadan öldürülmesine gösterilen tepki aslında Osmanlı ilmiye sınıfının kendi çıkarları hususunda hassas olduğunu ortaya koyuyor. Ulema, kadı'nın öldürülmesine gösterdiği tepkiyi şeyhülislama iletmış, Şeyhülislam Ahizade bu tepkiyi yazılı tezkire ile padişahın annesine bildirmişti. Bunun sonunda Ahizade sürgüne gönderilmiş ve idam edilmiştir. Ahizade'nin idam edilmesinin asıl sebebi, Sultan Murat'ın kardeşlerini katletmesine fetva vermemesi idi. Uzunçarşılı, 3 / 1, s. 193.

Hafız Paşa'nın katledilmesine uzanan 1632 isyanında Hüsrev Paşa'nın sadrazamlıktan azledilmesine isyan eden asiler, azilden sorumlu tuttıkları Şeyhülislam Yahya Efendi ve defterdar Mustafa Paşa'nın da başını istiyorlardı.⁹³

Sultan İbrahim'in hal' i ve katledilmesiyle sonuçlanan 1648 tarihli geniş çaplı isyanda ulema baş meşruiyet kaynağı olarak kullanıldı. Ocak ağaları isyan ederek padişahı hal ' etmek üzere harekete geçip Ağustos 1648 tarihinde Orta Camii'de toplandıklarında, Murat Ağa'yı şeyhülislam'a gönderdiler. Şeyhülislam, ulemanın önde gelenlerini Ortacamii'nde toplanmaya davet etti. Bütün ulema ve kazasker Fatih Camii'ne geldi. Sadrazam Ahmed Paşa bu aşamada ulemanın rey'i ile katledildi. Sultan İbrahim'in hal' kararını da asilerin sözcüsü olarak şeyhülislam Bosnalı Beyazi Hasan Efendi padişahın yüzüne bizzat açıkladı.⁹⁴

Bu dönemde üst düzeye çıkan hoca nüfuzu, esasında ilmiye sınıfının yıpranmasına yol açan uzun bir sürecin ürünüdür. Cinci Hoca ve buna benzer ilmiyeden zatlar, Osmanlı sisteminin içine düştüğü zaafı kendi şahsi çıkarlarına dönüştürmekten geri kalmayacak, mikro ölçekte ait oldukları kurumsal yapıların, makro ölçekte tüm devlet yapısının dejenere olmasına yol açacaklardır⁹⁵ IV. Mehmet'in isyanın süreklilik gösterdiği ilk padişahlık döneminde isyanı engellemeye çalışan ve isyan çıkaranların katlini ön gören Abdurrahim Efendi gibi ideal devlet adamı vasfında şeyhülislam da vardır. İsyancıların katlini öngeren fetva çıkaran şeyhülislam, isyancıların hedefi oldu ve bu kişiler tarafından katledilmesi talep edildi.⁹⁶ Gerçekten devlet çıkarları doğrultusunda hareket eden şeyhülislamlar fazla değildi.

⁹³Uzunçarşılı, 3 / 1, s. 180, 183.

⁹⁴Şeyhülislam, "Padişahım, beytümali israftan, Bosna'da ve Boğaz'da düşman dururken onu def'e himmet etmediğinzden dolayı cumhur sizden şikayetçilerdir." Diye hal ' sebebini açıklamıştı. Vecihi ve Naima'dan naklen, Uzunçarşılı,3 / 1, s. 235 – 236.

⁹⁵ Cinci Hoca'nın akıbeti için bkz. Uzunçarşılı, 3 / 1, s. 237.

⁹⁶Uzunçarşılı, 3 / 1, s. 243.

Bahsedilen periyotta günümüzdeki anayasa mahkemesinin fonksiyonlarını havi şeyhülislamlık kurumu, esasında isyan ve politik zorbarların meşruiyet kaynağı olmuştur. İsyân edenler hemen şeyhülislam veya onun ayarında bir zatın kapısına dayanarak fetva istiyorlardı. Kösem Sultan'ın 2 Eylül 1651'de Sultan IV. Mehmet'i tahttan indirmek için giriştiği hareket de bu nitelikteydi. Kösem'in rakibi Turhan Sultan'ın adamlarından birisinin darbe planını ifşa etmesiyle başarıya ulaşamayan darbe, yeniçeri ağasının şeyhülislam, kazasker, nakibüleşraf ve diğer kadıları çağırarak, başı istenen şahısların teslimine dair bir listeyi vermesi, fetva alması ve saraya iletmesi ile başlamıştı.⁹⁷

Bütün XVII. yüzyıla damgasını vuran kanlı isyanların dikkat çekici yönü, giderek büyük çaplı hale gelmeleri ve kurumsallaşmalarıdır. Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu adeta bütünüyle isyanların gölgesinde yönetilmekte, üst düzey yöneticilerinin sonları da isyancıların elinden olmaktadır. Vurgulandığı üzere isyanın en alt katmanında daimi olgu olarak rol oynayan asıl faktör, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi hazineyi kuramaması ve personelinin maaşlarını ödeyecek kaynaklardan mahrum bulunmasıdır. İltizam sistemi buna çare olması gerekirken, aksine en üst düzey kumanda mevkileriyle hanedan üyelerinin zenginleşmesini sağladı. Ordunun sayıca kalabalık mevkilerini oluşturan ordu mensupları dirliklerini kaybetti ve yerine yenisini koyamadılar. Hazinesinin nüfuzlu kişiler tarafından şahsi ve ailevi bir kaynak haline getirilmesi de döneme damgasını vuran diğer bir olgudur. Sultan İbrahim'den itibaren ordu bütünüyle ihmal edilerek, orduya ayrılan kaynaklar nüfuzlu kişilerin eline geçti. Devletin hazine temini amacıyla uyguladığı iltizam ve malikane divani uygulamaları da vergi kaynaklarının ayanlar eline geçmesine neden oldu. Osmanlı İmparatorluğu modern çağa ordusuz ve hazinesiz girmekteydi. Bu durum, iktisadi bakımdan etkisini artırdıkça isyanların boyutları da artmaktaydı.

⁹⁷Uzunçarşılı, 3 / 1, s. 253, 254.

At meydanı vakasında isyancıların öne sürdüğü isyan nedenleri bu tespiti doğrulamaktadır.⁹⁸

At Meydanı vakasına götüren süreçte müftü (şeyhülislam) ve ulema yine meşrulaştırıcı bir fonksiyon üstlenmiştir. Bu süreçte şeyhülislamın isyancıların hedefi olduğu da görülmektedir. İbşir Paşa'nın sadrazamlıktan (1655) alınması ve katledilmesi sırasında baş aktör şeyhülislam idi. İbşir'in katlini isteyenler aynı zamanda şeyhülislamın da katledilmesini şart koşmuş, taleplerini o dönemlerin en meşhurları arasında olan padişah fermarıyla vaiz olarak atanmış Şeyh Veli Efendi vasıtasıyla padişaha iletmışlerdi.⁹⁹

Adı geçen Veli Efendi o vakit şeyhlerin meşhuru idi. "Büyükler ile içli dışlı, söz söylemeğe kadir, hareketli bir âlim idi. Hattâ dünya adamlarıyla, halkın büyükleri, zengin tüccarlar ve iş başında olan ocak zabıt ve neferleri ile umumiyetle içli dışlı olmasından dolayı ulemâ kendisine takılıp "Veli Ağa"¹⁰⁰ diyerek kötülerlerdi. Yeniçerilerin dilinden anlar ve onlarla karışmış olmakla topluluğu defetmek için belki nasihat ile söz geçirebilir deyu herkesin reyî ile memur olarak gitmişti." Şeyh Veli Efendi, şeyhülislamın katlini isteyen isyancılara karşı önce vazgeçirmeye yönelik telkinde bulunmak istemiş, ancak, isyancılar iyice çileden çıkmışlar, bunun üzerine onların istediği tarzda beyanlarda bulunmuştu. Şeyh, bu kez isyancıların övgüsüyle karşılaşmıştı.

Padişah ve diğer ulema ileri gelenleri İbşir'in katledilmesini onaylayıp şeyhülislam Ebu Said'i azlederek katledilmesine yanaşmadılar. Ancak, isyancılar onun da katledilmesinde diretince nakibüleşraf Zeyrekzade şu şekilde itiraz etti: " Katl olunmasında büyük fesad vardır. Şeyhülislâm olan bir kimse, diğer suç sahipleri

⁹⁸Asiler, "Vezir ve defterdar elinde iş yoktur; bu müzayekaya sebep olanlar malûmdur" diyerek 1066 cemaziyelevvelinin altıncı cumartesi günü (4 mart 1656) pâdişâha bir arıza takdimi ile ayak divanı istemişler ve öldürülmesini istedikleri otuz kişinin ismini havi bir liste vermişlerdir." bkz. Uzunçarşılı, 3 / 1, s. 291.

⁹⁹ Naima,6, Zuhuri Danışman Neşri, s. 2588.

¹⁰⁰ İlmiyeden birinin "efendi" yerine "ağa" sıfatı ile çağırılmasının ne derece aşağılayıcı olduğuna bir örnek.

gibi doğrudan doğruya katlolunmak ne derece kötü şeydir! Artık ûlemâ namusu berbad olur. Yarın öbür gün birer bahane ile her birimizi katlederler. Bu imkânsızdır. Büyük fesada sebep olur. Şer'i hükümlerde bile ceza, herkesin hâl ve şanına göredir. Halk tabakasına yapılan cezalandırmaların ûlemâyâ yapılması câiz değildir. Aklı başında olan buna razı olur mu? Önce biz, hepimiz öldürülmedikçe müftü katlolunamaz!"¹⁰¹ Zeyrekzade'nin direnişinin, bizzat kendisinin de içinde yer aldığı ulema sınıfının itibarını ve varlığını korumaya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Zeyrekzade'nin cesur savunması, Ebu Said'in hayatını kurtardı.

Şeyhülislam, mollalar ve şeyhlerin siyasetin içine dahil olduğu bu dönem 1656 At Meydanı, diğer adıyla Çınar Vakası ile sonuçlandı. Çınar Vakası'nın da altında yatan temel sebep ekonomidir. Maaşların ödenememesi ve askerinin bütünüyle iktisadi bozulma yüzünden maaşsız kalması bu isyana yol açan nedenlerdi. İsyanın diğerlerinden farkı, ilk kez büyük çaplı bir değişimle birlikte Köprülüler Devri'nin başlamasını sağlamasıdır.

Köprülüler Devrinde Siyaset ve Ulema Dengeleri

Köprülüler Devri, büyük çaplı ıslahatlarla dikkat çekmemekle birlikte, Köprülü'nün sadrazamlık teklifini kabul etmek için öne sürdüğü şartlar Osmanlı tarihinde o döneme kadar yapılan en büyük çaplı devrim niteliğindedir. Köprülü Mehmed Paşa'nın öne sürdüğü şartlar dikkate alındığında, artık padişahın mutlak otorite olmaktan çıktığı, icra makamının sadrazam olduğu ve meşrutî bir sisteme geçildiği anlaşılmaktadır.¹⁰²

¹⁰¹Nai 'imâ, 6, s. 2591.

¹⁰² Ahmet Refik, Köprülü'nün sadrazamlık teklifini kabul etmeden önce öne sürdüğü şartların, sayıca az, ancak anlam ve etki bakımından devrim niteliğinde olduğunu belirtir. Köprülü, padişaha sunacağı telhisler her ne olursa olsun uygulanması; en ufak rütbeden en yükseğine kadar her kimi atayıp azlederse itiraz edilmemesi; hakkında yapılan hiçbir entrika ve karalamaya itibar edilmemesi şartlarını öne sürmüştü. Bu şartlar, tam muhtar bir hükümet sistemini öngörüyordu. Bkz. Ahmet Refik, *Köprülü Mehmed Paşa*, İstanbul 1331, s. s. 16

Osmanlı İmparatorluğu'nda Köprülüler adı verilen bu dönemde padişah icrayı bütünüyle sadrazama terk ederek egemenliğin meşruiyetini temsil eden manevi bir otorite haline gelmekte, sadrazam ise hükümet ve siyasetin baş sorumluluğunu üstlenmekteydi. Ahmet Refik, şimdiye kadar medreseliler olarak ele alınan ve şeyhülislamlık şemsiyesi altında temsil edilen ulemanın selefci Kadızadelilerle aynı nitelikte olduğunu altını çizmiştir.¹⁰³

Köprülüler Devri'nde ulemanın kadızadelilerle benzer nitelikli yapısı devam etmekle birlikte devlet içindeki rolü önemli ölçüde azalmıştır. ¹⁰⁴ Köprülü Mehmet Paşa bunları kısmen cezalandırmak, kısmen sürgün etmek suretiyle etkisiz hale getirmiştir.

Edirne Vakası Sürecinin Temel Dinamikleri

1683 Viyana Bozgunu, Türkiye'de siyaseti tekrar Köprülüler öncesine döndürmüştür. Köprülü ailesi, Sokullu suikastından sonra bozulan müesses nizamı meşru otoriteyi empoze etmek suretiyle yeniden inşa etmiş, bozulan dengeler yerli yerine oturmuştu. Viyana bozgunu ve arkasından yaşanan daimi bozgun süreci Köprülüler döneminde tesis edilen meşru otoritenin uzun süre geri gelmeyecek şekilde elden çıkmasına neden olmuş, ulema, kalemiye ve seyfiyenin hakimiyet savaşları Osmanlı merkezine tekrar hâkim olmuştur.

Bu dönemde ulema ve şeyhülislam daha önce görülmeyen ölçüde başat konuma yükselmiştir. Söz konusu dönemin kahramanı şüphesiz Şeyhülislam Fezullah Efendi'dir. Fezullah Efendi, ilk şeyhülislamlığını Sultan Mehmet'in hal' edilip II. Süleyman'ın tahta çıkışından itibaren idrak etti(1687).¹⁰⁵Siyavuş Paşa'nın katledilmesine yol açan isyan vakasında

¹⁰³Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, s. 75.

¹⁰⁴Ahmet Refik, Osmanlı'da Hoca Nüfuzu, s. 93 vd.

¹⁰⁵Na'imâ, 6, Zuhuri Danışman Neşri, s. 2927.

şeyhülislamlıktan alınarak Erzurum'a gönderilen Feyzullah Efendi'nin ikinci görev dönemi tüm şeyhülislamlık tarihinde en ilginç zaman dilimini teşkil etmektedir.

IV. Mehmet'in büyük oğlu II. Mustafa, amcası Sultan II. Ahmet'in ölümü üzerine 6 Şubat 1695'te tahta oturdu. 30 yaşında idi ve iyi tahsil görmüştü. Annesi valide Sultan Emetullah Rabia Gülnûş Sultan idi. IV. Murat'tan sonra tahta çıkan padişahlar içinde en faal ve muktedir olan padişahın en önemli hocaları, Hafız Osman Efendi, Hocaşade Mehmet Efendi, Vani Mehmet Efendi ve Feyzullah Efendidir.¹⁰⁶ II. Mustafa, çok bağlı bulunduğu hocası Feyzullah Efendi'yi, Şeyhülislamlık makamına getirdi.¹⁰⁷

Feyzullah Efendi ulema mizacından ziyade seyfiye ehlinin karakterine sahip, dünya malına, gösterişe düşkün, mevki ve makama çok önem veren birisi idi. Kalabalık bir aileye sahip Feyzullah Efendi, padişahın iltifatlarıyla nüfuzunu geniş çevreye yaydı. Şeyhülislam, gerek kendisine, gerekse kalabalık ailesine en yüksek payeleri verdirdi, saraylara sahip olmalarını sağladı. Bu aile, nüfuz, şaşaa ve debdebenin sembolü haline geldi.¹⁰⁸

“Osmanlı ülkesinde iki akçalık vazifeden, ilmiye ve askeriye mansıplarına varıncaya kadar, belki tâ sadrazâmlığa kadar bütün değişiklikler, tâyinler Feyzullah Efendi'nin muvafakati alınmadıkça yapılamazdı. O yüzden, zayıflardan vezirlere varıncaya kadar bütün halk onun kapusuna sığınmağa çalışıp, evlât ve torunlarından birine, bir yolunu bularak kapılanıp işin gördürmek isterdi. Başka türlü kimsenin, işini yaptırmasına imkân yoktu.”¹⁰⁹ Feyzullah Efendi, padişah ve sadrazamı sistemin dışına itmiş, diğer mevkilere de kendi çocuk ve yakınlarını yerleştirmek suretiyle adeta devleti bütünüyle ele geçirmişti. Na'imâ'nın eserine ilave

¹⁰⁶J. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, s. 476; Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, C. 6, İstanbul 1983, s. 175.

¹⁰⁷Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi”, *DİA*, 12, (1995), s. 527 – 528.

¹⁰⁸Na'imâ, 6, s. 2928.

¹⁰⁹Na'imâ, 6, s. 2930.

olarak konulan ve müstakilen Feyzullah Efendi'yi değerlendiren zeyl bu hususun kabul edilemezliğini ileri sürüyor.¹¹⁰

Feyzullah Efendi'nin karakteri ve hayat biçimi ile Sultan Mustafa'nın kişiliği ve karakteri bir birine zıt olmasına rağmen, padişah kendisine tam olarak bağlıydı.1695 Şubatı'nda yayınladığı hattı hümayunda "zevk u safa ve rahatı kendimize haram eylemişizdir" diyerek Kanuni döneminin temel idiolojik jargonu olan "gaza ve cihada niyetli" olduğunu belirtiyordu. Viyana Bozgunu sonrası süreçte yılgın, kaybetmeye alışmış ve artık toprak kayıplarını kanıksamış olan Osmanlı üst yönetimi yeni padişahın bu kararlılığı, inançlılığı ve karizmatik duruşundan iyice endişelendi.¹¹¹

Bu dönemde iktidara eskisine oranla çok hassas dengelere dayanıyordu. Merkezde birbirinin aleyhinde birçok çıkar grubu meydana gelmişti. Ulema, kadılar, valide ve hanım sultanlar, Enderunlu askeri sınıfın en yüksek simaları, kıyasıyla iktidar yarışını sürdürüyor, bu yarışta padişah dâhil herkesi hedef seçiyor, isyana teşebbüs edebiliyordu. Sultan Mustafa ile birlikte bir dönemin bitmesini sağlayan trajik Edirne Vakası bu süreçte cereyan etti.1703'te Edirne'de cereyan eden kanlı isyan, Sultan Mustafa'nın hal edilip yerine III. Ahmet'in getirilmesi ve Feyzullah Efendi'nin katledilmesiyle son buldu. Karlofça sürecinin tüm günahı adeta Feyzullah Efendi'ye yüklenmişti.¹¹²

Lale Devri ve Patrona Halil İsyanı

Osmanlılar, Viyana bozgunu öncesinde Sen Gotar (1664); Karlofça sürecinde Salankamen(1691, Zanta (1697); Pasarofça sürecinde Petervardin (1716) muharebelerinde net ve kesin mağlubiyetlere uğradılar ve artık harp yoluyla Avrupa karşısında bir şanslarının kalmadığını kabul etmek durumunda kaldılar.

¹¹⁰Na'imâ, 6, s. 2932.

¹¹¹ Öztuna, 6, s. 176.

¹¹² Bkz. Na'imâ, 6, s. 2937 vd.

Osmanlılar artık bu aşamada diplomasiye dönmek, Avrupa'nın üstünlüğünün sebeplerini araştırmak ve bunları telafi edecek yeni politikalara yönelmek mecburiyetinde idiler.¹¹³

Osmanlı'da değişim fikrinin en önemli adımı yönetici elit kesiminde yaşandı. Karlofça'dan sonra açılan barış döneminde silah ehli askeri sınıfın yerini kalemiye almaya başlamış, diğer ifadeyle "paşalar" döneminden "efendiler" dönemine geçiş yaşanmıştı. Reisül kütüplükten gelen Sadrazam Rami Mehmed Efendi'nin de etkisiyle bu dönem diplomasi ve dış ilişkilerin devlet yönetiminde ağırlığını hissettirdiği yeni yapılanma dönemi idi.¹¹⁴

Avrupa üstünlüğünün kabul edilmesi, Osmanlıların kendilerini merkezde görme anlayışlarını terk etmeleri, bunun yerine Avrupa merkezli bir anlayışın yayılması, Avrupa'dan yenilik ithal edilmesi ve Avrupa'nın örnek alınması gibi düşünceler ortaya çıkıyor, Osmanlı ilim ve yönetici sınıflarında yenilik ve yenilik karşıtlığı gibi yeni bir durum kendini belli ediyordu.¹¹⁵

II. Osman zamanında da askeri ıslahatlar düşünülmüş olmasına ve bunun yarattığı gerilimler bir yüzyıla damgasını vurmuş olmasına rağmen, şimdiki durum daha ciddi idi. Mesele artık askeriye, maliye ve ilmiye kurumlarının toptan değiştirilmesi aşamasına varmıştı. G. Mustafa Ali, Koçu Bey, Ayni Ali, Kâtip Çelebi gibi ilk ıslahatçı yazarların kanun-u kadimci ıslahat zihniyeti geride kalmıştı. Osmanlılar yenilenmeyi iç dinamiklerle değil, Avrupa merkezli dinamiklere göre yapma anlayışına ulaşmışlardı. Bunun yarattığı zihniyet buhranı, yeterince tartışılmamıştır.¹¹⁶

¹¹³Ahmed Refik, *Lale Devri*, İstanbul 1912, s. 10, 12.

¹¹⁴Alaaddin Yalçinkaya, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, 12, Ankara 2002, s. 763.

¹¹⁵Yalçinkaya, s.763, 764.

¹¹⁶Kanun – ı kadim geleneği ve analizi hakkında bkz. Mehmet Öz, *Kanun – ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul 2015; Ahmet Uğur, *Osmanlı Siyaset -Nameleri*, İstanbul 2001, s. 91 vd.

Lale Devri'nin hazırlık safhası olan Edirne Vakası sonrası dönem, yeniliğin gerekliliğinin idrak edilmesi ve Avrupa'daki gelişmelerin uyarlanması istikametinde olumlu adım olmakla birlikte, bu dönemde hüküm süren kadroların milletlerarası ilişkilere hâkim oldukları ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkarlarını koruma hususunda üst düzeyde hassasiyet gösterdikleri şüphelidir. Osmanlı İmparatorluğu diplomasisi, 1702'de başlayan Alman-Fransız savaşını değerlendirerek bağımsızlık hareketine girişen Macar Ferenc Rakoczi'yi desteklemekten kaçınmıştır. Osmanlılar Prut sürecinde de ilginç bir pasiflik örneği sergilemişlerdir. III. Ahmet ve sadrazam İbrahim Paşa, Karlofça ve ardından yaşanan Pasarofça felaketlerini kabul etmişler, bunun ötesinde bir çaba içine girmemeye çalışmışlardır. Oysa durum oldukça müsait idi. Avrupa, 1702'de başlayan İspanya veraset savaşlarına girmiş olduğundan Osmanlı için Avrupa tarafından bir tehdit mevcut değildi. Kuzey'de İsveç Rusya'yı sıkıştırmış, Osmanlı ile ittifaka girmek istemiş, ancak Karlofça barışına mutlak anlamda uymaya kararlı olan III. Ahmet buna yanaşmamıştı. İsveç, Ukrayna Kazak atamanı İ. Mazepa ile ittifaka geçerek Rusya ile savaşa tutuşmuştu. Bu suretle konjonktürel gelişmelerin sağladığı avantajları kullanmaktan kaçınan bir dış politika anlayışı ortaya çıkmış idi. Prut Savaşı esasında Demirbaş Şarl'ın uzun süren diplomasi faaliyetiyle ortaya çıkmıştı.¹¹⁷

Bahsedilen dönem elçilikler aracılığıyla dünyaya açılma devri olarak yorumlanmasına rağmen, klasik politika anlayışı bakımından Osmanlılar, yeni elit kesimin temsil ettiği dünyadan soyutlanma hali içine girmişti. Devleti sıcak savaştan diplomasi merkezli bir anlayışa kaydırma anlayışındaki yeni elit güç, aslında diplomasi ve politikayı da devlet çıkarları istikametinde kullanmak iradesinde değildi. Bu dönemde Rusya'da hüküm süren I. Petro ile III. Ahmet arasında yapılacak kıyaslama meseleyi çarpıcı şekilde ortaya koyacaktır. I. Petro ülkesini dünya gücü haline getirmek,

¹¹⁷Yalçinkaya, s.765, 766.

büyük güçler arasındaki yerini almasını sağlamak için Karadeniz'e inme politikasını milli bir hedef haline getirerek sonraki kuşaklara vasiyetnamesiyle miras bırakırken¹¹⁸, III.Ahmet ve ekibi, eski gelenekte soyut aşk mertebesinde kalan sanat anlayışını ten düşkünlüğü mertebesinde dünyevi hazcılığa dönüştürüyordu.¹¹⁹

Osmanlı İmparatorluğu Lale Devri'nin getirdiği yeni bir dünyevi anlayışa bürünüyordu.¹²⁰ Ulema ve yöneticilerin davranışlarında, yaşam biçimlerinde kendini hissettiren bu yeni anlayışın Osmanlı Devleti'nin reel vaziyeti içinde bir karşılığı bulunmuyordu. Hatta devletin içinde bulunduğu vaziyet tam bir çökme safhasıyla izah edilebilecek şekilde idi. Balkanlardan özellikle İstanbul ve Trakya istikametinde yoğun bir göç yaşanıyordu. Bu göç, sıradan bir vaziyet olmaktan uzaktı. Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları Osmanlı'yı Lale Devri'ne götüren bir sulhu temin etmiş, ancak büyük bir coğrafyada Osmanlı hâkimiyetini devam ettiren askeri ve bürokratik yapıyı kökten yıkmıştı. Tüm varlıklarını kaybederek İstanbul'a göç eden bu Balkanlı elitler, Osmanlı Devleti'nin gidişatını kavrayarak ızdırap duyan ilmiye gruplarının psikolojisi ve reel gerçekleri ile Osmanlı fiili yönetiminin hayat, zevk, eğlence anlayışı arasında derin uçurumlar bulunuyordu. Bu genel sosyo-psikolojik durum, zaten kurumsallaşmış bulunan isyan ve ayaklanma olgusuna uygun bir ortam yaratıyordu.¹²¹

¹¹⁸ *Rusya İmparatoru Birinci Petro'nun Vasiyetnamesi ile Paris'deAkd Olunmuş Olan Ahidnâme*, 1287,s. 8. Yazarı belli olmayan eser için bkz. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, K / 476.

¹¹⁹ Ahmet Refik, *Lale Devri*. Bu eser, Lale Devri olarak adlandırılan periyodun genel sosyo – psikolojik halini bir bütün olarak yansıtan önemli bir çalışmadır.

¹²⁰ Nedim'in divanı bütün olarak söz konusu dönemin zihniyetini en iyi yansıtan bir kaynaktır. Şair Nedim, dünyevi zevk ve hazcılık açısından yeni bir anlayışı yansıtır gibidir. Mesela, dünya görüşü ve şiirsel temalarda Nef 'i'nin zıddıdır. Nedim öncesi ve sonrası edebi ürünleri bu açıdan incelenmeye muhtaçtır. *Nedim Divanı*, Haz. Abdülbaki Gölpinarlı, Ankara 1951.

¹²¹ Can Erimtan, "The Perception of Saadabad: The Tulip Age andOttoman – Safavid Rivalry", *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee Houses*, Ed. Dana Sajdi, London – New York 2007, s. 48 vd.

Lale Devri XVI - XVIII. asırların mistik karakterli inanç, yaşayış, edebiyat, sanat anlayışının yerine dünyevi, cismani karakterli hazcı dünya görüşünü net bir şekilde yansıtmaktaydı.¹²² Ancak, bu yeni hayat biçimi tüm halkın idrak ettiği bir aşama olmaktan çok uzaktı ve sadece çok küçük bir azınlığın lüks ve sefahat âlemleri olarak dikkat çekerek yadırgandı, dışlandı ve düşmanlaştırıldı. Bu durum, her devlette ve her zamanda olması kaçınılmaz olan iktidar yarışlarında mevcut yönetime rakip olan gruplar için iyi bir fırsat oluşturdu.

Feyzullah Efendi zamanına kadar devletin kurumsal yapısının temelini oluşturan medreseli ilahiyat nitelikli ulema, Sadrazam İbrahim Paşa ve ekibine karşı bahsedilen durumu değerlendirmekten geri kalmayacaktı. Lale Devri halkın hayat şeklinde bir değişiklik yaratmamış, ancak, iktidarı ele geçiren küçük bir elit sınıfının “mutlu azınlık” olarak nitelenebilecek iktidarını temsil etmiştir. Bu azınlık, daha önceki iktidar savaşlarında olduğu gibi, rakiplerinin hedefi olmuştu. Lale Devri'nin baş aktörü Damat İbrahim Paşa'nın rakipleri onun iktidarını yıkmak için fırsat kolluyordu. Bu fırsatın niteliği önemli değildi. İhtilalciler için önemli olan, darbe ve isyan hareketini meşru gösterecek yeterli malzemenin elde edilmiş olmasıydı.

İbrahim Paşa karşıtlarına bu fırsatı sağlayacak olan olaylar, İran seferinin son aşamasında yaşanan başarısızlıklardır. Nihai başarısızlıklar üzerine Osmanlılar sulha razı olmuşlar, sulh görüşmeleri için İstanbul'a varan İran elçileri için teamül haricinde iltifat ve teşrifat dolu ağırlamalar yapmışlardı. Tebriz'in kaybıyla neticelenen ağır savaşlar sonunda yapılacak barışın böyle

¹²² Lale Devriyle ilgili bir tasvir: “Gece, mehtabın gümüştan parıltıları, Boğaz'ın sarhoş ve durgun suları üzerine elmas parçaları serptiği zaman, sarayın Lale Bahçesi de renk renk nurlara gark olurdu. Bütün Lalelerin arasına çeşitli renklerde şekerler konur; aralar kandillerle ve mumlarla donatılırdı. Sonra ahenk, zevk ve sevinç içinde bütün cariyelerin kumral ve siyah saçlarını dökerek, billûri ve cazip kahkahalarla lalelerin arasında koştukları, şeker kapışmak için birbirleriyle rekabet ettikleri görülürdü.” Ahmet Refik, *Lale Devri*, s. 50.

gösterişli görüşmelere konu olması herkesin isyan ve itirazına sebep oldu. İbrahim Paşa, ortada dolaşan söylentilerden endişelenerek sulh görüşmelerini bitirdi ve İran'a sefer açılacağını açıkladı. Sefer hazırlıklarının tamamlanarak Üsküdar'a çadırlar dikilmesine, padişah ve sadrazamın Üsküdar'daki otağlarında beklemeye başlamalarına rağmen padişah III. Ahmet seferden vaz geçti. Halkın sefer tezahüratı için günlerden beri Üsküdar'da toplandığı ve orduyu sefere yolcu etmek için beklediği bir aşamada ortaya çıkan bu gelişme bütün kamuoyunda hayal kırıklığı yarattı. Sefer harcını denkleştirenler, harcı olmadığı için borçlananlar uğradıkları maddi kayıplardan dolayı ciddi eleştirilerde bulunuyorlardı.¹²³

İstanbul'da bu tür hayal kırıklıklarının yarattığı toplumsal dalgalanmalar yaşanırken, İran Kirmanşah ve Hemedan kalelerini alarak Tebriz'e yöneldi. Tebriz muhafızı Kara Mustafa Paşa firar etti ve Tebriz, İran'ın eline geçti. Bu olaylar İstanbul'da iktidar karşıtlarının eline önemli kozlar verdi. Tebriz'in elden çıkışı, Kızıbaş'ın İslam ahalisini kılıçtan geçirdiği, kadınlara ve çocuklara tasallut ettiği şayialarının yayılmasına yol açtı.¹²⁴

İran meselesi ve İran'a karşı uğranılan kayıpların aslında İbrahim Paşa'ya karşı yapılan darbenin alt yapısını hazırlamaya yönelik bir çalışmanın ürünü olduğu kesinlik kazanmaktadır. İran'a karşı uğranılan kayıpların abartılarla nakledilmesinin sebebi, İbrahim Paşa'nın inançsız, ahlak düşkün, miras yedi ve vatan haini bir kişi olduğunu ispat etmek içindi. Mürittevarih'de İbrahim Paşa'nın itibardan düşürülmesi için yapılmış kampanyanın metne dökülmüş halini andıran anlatı, günümüz ifadeleriyle şöyledir: "Tebriz'den çıkanlar bizim İbrahim Paşa ile devamımız vardır diyerek, İstanbul'a geliyorlar diye korkunç yalanlar uydurdular. İbrahim Paşa'nın altın sarf edip halkın gönlünü hoş etmeye çalışma

¹²³Şem'dânî- zâde Fındıklılı Süleyman Efendi TârihiMür 'i't – tevârih, I, Nşr. Münir Aktepe, İstanbul 1976, s. 1, 2.

¹²⁴Şem'dânî – zâde, I, s. 2.

hallerinin inkarcılık olduğunu sayıp döküp bu vezir miras yedi meşrebirdir; gece ve gündüz zevk ve eğlenceye dalıp kendinin ve yakınlarının safasına kanaat etmeyip halkı aldatacak şey lazımdır diye bayramlarda At Meydanı, Sultan Ahmed, Bayezid avluları, Yenibahçe, Yedikule, Bayrampaşa, Eyüp, Kasım Paşa, Tophane, Sadabad, Dolmabahçe, Bebek, Göksu, Çubuklu, Beykoz, Üsküdar'da Harmanlık isimli mahallerde dolaplar,beşikler, atlı karaca ve salıncaklar kurdurdu. Bu tür eğlence yerlerinde erkek ve kadın karışık ve kadıncıklar salıncağa biner iken şahbaz yiğitler kadınları kucığına almakta, salıncağa koyup çıkarmakta, kadınların salıncakta uçurları meydanda hoş sada ile şarkılar çağirttirmakta, zayıf akıllı kadınlar taifesi meyil edip kimi eşinden izin, kimi izinsiz, halka mal olmuş iştir diye seyrana gitmekte ve zorla seyr akçası almakta; olmaz ise boşanma talep etmekte; mahkemede görevli naibler kadınlara müsaade etmeye memur gibi olmakta, kocaları utandıracak sözler ile; karı karılığı ile seni istemeyecek, sen erliğin ile anı istermisin diyerek, nefret ettirmekte, alakası olanlar deyyusluğu kabulden gayre çare olmamakta, boşanma avratların eline geçer gibi olup, namuslu kişilerden telakki edilecek her yerde beş hatun kalmadı. Bu vezirin ulemaya ve büyük zatlara ve *ukala*'ya¹²⁵ ve bahadırlara ve yiğitlere rağbeti yoktur;zira onlar böyle hallere razı olmazlar ve günahkârlar taifesine rağbet etmekle günahkârlar büyük insanlara adam demeyip, alay eder oldu. Padişahımız bu vezirin zamanına kadar on beş sene iyiliği emr, kötülüğü yasaklamak ile meşgul iken bu vezir padişaha dahi müsamaha ve müsaade ettirdi ve vezir yalılarda oturup fiske ile avratların yaşmağına fındık altını atarak avratlara yüz verdi. Bir lale soğanını bin beş yüz kuruşa çıkardı ve lale çırağanları ve helva sohbetleri sebebine günahkar ve maskaralar, sarhoş, sazende, hanende gibiler âlemin gölgesi ve nizam-ı alem'in kurucusu olan temiz ve pak padişahımıza musahib

¹²⁵ Bu terimin darbelerin gizli şifresi olduğunu düşünmek abartı olmayacaktır. Ukala sözü, hemen bütün darbecilerin meşrulaştırma aracı olarak kullanılmıştır. Bkz. yuk.

oldular. Fukaranın hakkı taşrada icra olunmadığından taşra ayanından gelip fukara şikâyet ve ihzarını talep ettiklerinde ayanın elbette vezirler zümresinden birine yakınlığı vardır; müddeiyi kayd u bend ile alıp mahallinde davası görüle diye hasmı olan zalime göndermekle mazlumun davası iptal olduğundan başka hasmı diler ise azad eder, diler ise telef eder.”¹²⁶ “Nemçe sulhunda müşavere olundukta ulema ve erkân- ı devlet Tamişvar ve Belgrad küffarda kalıp sulh olmak münasib değildir dediklerinde asker itaatten çıkmış li- maslahatın sulh olalım, askere gereği gibi nizam verdikten sonra düşmandan ahz-i intikam edelim diye sulh oldu.” Kızılbaşlar devletin zayıflığını değerlendirerek kuvvetlendi, hücum etti ve sulh düşüncesiyle yeni fethedilmiş topraklara takviye vermediğinden Rafıziler gelip cümlesini savaşız ve zahmetsiz ele geçirdiğinden başka Müslüman kadın ve çocuklarını esir etti. Sadabad’ı şenlendirirken kereste ve taşların nakliyle meşgul esirleri Yahudi avratlarına havale ettiği için, çoğu defa “ Yahudi karılarına yalımı yaparsın, kazık mı kakarsın, kuyumu kazarsın payzen çelebi diye takılırlar idi. Cümle umur vezirin elinde olup ulemadan ve ocaklıdan ve taraf-ı saltanattan müdahale olunmadığından, dairesine bağlı olanlar başka insanlara hakaret ile bakarlardı. Kendi yakınları şöyle dursun yakınlarının yakınları dahi laübali hareket ve sefihane hareketle ukaladan meskenetli adamları alay ederlerdi.”¹²⁷

Patrona İsyanı ile ilgili diğer temel kaynak olan Abdi, yukarıdaki düşünceleri aynen nakleder gibidir. Hatta Abdi ile Şemdanizade’nin isyanın sebepleri hususunda ortaya koydukları dini-ahlaki yorumları aynı kaynaktan nakledilir gibidir.¹²⁸

¹²⁶Şem’dânî – zâde, I, s. 2.

¹²⁷Şem’dânî-zâde, I, s. 4.

¹²⁸ “Vakıa Sadr- ı azam-ı Asaf-perver İbrahim Paşa Hazretleri bir zevk u safaya mail, ruz u şeb hay u huy ile safada ve ocaklarda zabitan birbirine uygun, Devleti al-i Osman da bu güne hareket eylemiştir. Gedikli ağaların her birisine bir bühtan ile gediğün ref” ve ziametin kendi etabına ve havas-ı hümayuna ve kendisini nefy veyahut kale-ben dedüp bundan sonra beş on senelik ziametinin hasılını alup yine ibka eylemek mutad etmiş idi. Taşrada olan maldar vilayet ağalarının her biri defa defa birer bahane ile tecrim

Ahlaki-dini çöküntü veya memleket ahvalinin kötü gidişatı yönündeki abartılı hikâyelerin bu isyanı meşrulaştırma amacına yönelik anlatılar olduğunu düşünüyoruz. Bahsedilen hadiseler Celali İsyanlarından itibaren memleketin umumi vaziyeti haline gelmiş ve kanıksanmış memleket halleri idi. Bunların Patrona isyanının sebebi olması söz konusu değildi. Osmanlı İmparatorluğu'nu XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kısılcına almış bulunan isyan ve zorbalık, esasında merkezi yönetimde padişah ve sadrazamın baypas edilmesi ile ortaya çıkan yeni yönetimin kendi içinde yürüttüğü iktidar mücadelesidir.

Münir Aktepe'nin araştırması bize yeterli verileri sunuyor. Buradan anlaşıldığına göre, daha önce mufassalan incelenen hadiselerde olduğu gibi, Patrona İsyanı da mevki, makam ve nüfuzunu kaybeden ailelerin eseridir.¹²⁹ Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Edirne Vakası'yla biten Feyzullah Efendi iktidarına benzer bir iktidar kurmuş, devletin bütün etkili makamlarına ya kendi aile fertlerini, ya da Feyzullah Efendi zamanında mevkilerini kaybetmiş, sürgüne uğramış, kendisine mutlak borçluluk duyacak kişileri atamıştı.¹³⁰

İbrahim Paşa'nın Edirne Vak'asıyla mazûl ve sürgünde bulunan zevat içinde yeniden iktidara taşıdığı kişiler arasında Defterdar Mustafa Paşa, Darüssade Ağası Süleyman Ağa'nın katiplerinden Bıyıklı Ali Ağa ve Baltacı Osman Ağa, eski şeyhülislam Feyzullah Efendi ile Başmakçızade Ali Efendi'nin gadrından dolayı tutuklanmış olan Osmanzade Ahmed Taib Efendi ve daha pek çok kişi görevlerine iade ve terfi ettirilmişti.¹³¹

---

olunmuştu. Ve reaya fukarası zulm ü cevrenden perişan olmuştu. Alem hayrette kalmış idi. Ehl-i mansıp olanların ekseri leyl ü nehar zevk u safa ve çeng ü cegane ile meclis araste idi. Memaliki al-i Osman harab olmak değil, canib-i erbaşını düşmen neuzu billah zabteylemek sadedinde olsa belki biz zevkimizde olalım derlerdi." Faik Reşit Unat, *1730 Patrona Halil İhtilali Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, Ankara 1999, s. 26.

¹²⁹ Münir Aktepe, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958, s. 103.

¹³⁰ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 105.

¹³¹ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 106.

İbrahim Paşa, bu suretle kendisine borçluluk duyacakları kişilerden oluşan bir muhit kurarken, kendisi için tehlike arz eden, şüphe duyduğu muhaliflerini de azletmekten çekinmemiştir. Sadaret görevini ifa ettiği 12 yıllık dönemde devletin üst yönetim mevkileri, daha önce tanınmış nüfuzlu ailelerin fertlerine kesin suretle kapalı kalmış, daha önce valilik ve başka üst mevkileri işgal eden aile fertleri merkezden uzak tutulmuştur. 1730 senesine kadar, meşihat, kapdan-ı deryalık, yeniçeri ağalığı, nişancılık, sadaret kethüdalığı, defterdarlık gibi yüksek memuriyetlerde bir değişiklik olmamış, bu makamlara yükselmeyi bekleyen zümrelerin sabırları tükenme noktasına gelmiştir.¹³²

Damat İbrahim Paşa zamanında eski Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin çocukları ve damatlarının tamamı Bursa'da sürgünde idiler. Bunlar Patrona İsyanı'nda serbest kalmış ve belli vazifelere atanmış idiler. Edirne Vakası sonunda şeyhülislamlığa tayin edilen İmam Mehmet Efendi de sürgün edildiği Bursa'da ölmüştü.¹³³

Aktepe'nin tespitlerine göre II. Mustafa devrinde muteber addedildiği halde III. Ahmet döneminde İbrahim Paşa'nın siyasetiyle yerlerinden edilen mevki sahipleri I. Mahmut'un iktidarında yeniden göreve getirilmişlerdir. İbrahim Paşa, Sokullu zamanından itibaren iktidar mücadelelerinde baş aktör olan şeyhülislamlık makamına da müdahale etmiş, kendinden önce atanmış olan Ebu İshak İsmail'i azil ve Sinop'a sürgün ederek Yenişehirli Yahya Efendi'yi şeyhülislam yapmıştır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla Lale Devri, önceki iktidarın gözdesi olup Lale Devri'nde gözden düşen elitlerin hedefi olmuştur. Şeyhülislamlık makamının uzun süre bir kişi veya ailede olması, ona bağlı olan Rumeli ve Anadolu kazaskerlikleri, İstanbul kadılikları ve ilmiye kurumuna bağlı birçok makamın aynı ailede kalması sonucunu

¹³² Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 107.

¹³³ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 111, 112.

doğuruyor, terfi etmeyi bekleyen ilmiye mensupları arasında sabırsızlık yaratıyordu.¹³⁴

Patrona Halil İsyanı'nın arifesinde 13 yıllık iktidarını İbrahim Paşa'ya borçlu olan Abdullah Efendi'nin sadrazam ile ilişkisi, bu isyanın beslendiği faktörlerin aydınlatılması açısından önemlidir. Abdullah Efendi, isyanın arifesinde İbrahim Paşa'nın müzmin muhalifleri arasındaki yerini almıştı. Şeyhülislam, III. Ahmet ile yaptığı gizli görüşme esnasında İbrahim Paşa hakkında açıktan muhalefet etmiş, azledilmezse padişahın iktidarının da sonunu hazırlayacak tehlikelere işaret etmiştir.¹³⁵ Abdullah Efendi'nin öngörülerini çıktığına göre, onun isyanın hazırlık safhasını yürüten ekibin içinde olduğunu tahmin edebiliriz.

Patrona İsyanı'nın planlayıcısı ve yürütücülerinin en önemlilerinden olan ilmiye sınıfından Zülali Hasan Efendi'nin konumu bizim başından beri yaptığımız analizi destekleyen önemli unsurlardan biridir. İbrahim Paşa'nın atadığı Zülali Hasan Efendi, görev süresi dolmadan bir yıl önce azledilmesini sindirememiş ve isyana yeltenmiştir.¹³⁶ Patrona Halil ve Deli İbrahim gibi zorbalarla temasa geçerek onları yönlendiren ve isyanı bilfiil yöneten Zülali Hasan Efendi'yi kıskırtan saikler arasında İbrahim Paşa'nın güzelliği ile dikkat çekmiş olan eşine tasallut etmeye yeltenmesinin de etkisi olduğu bildirilir.¹³⁷ Zülali Efendi'nin isyanı örgütlenme aşamasında en etkili ortağı İspirizade Ahmet Efendi de ilmiye mensubu bir zat idi. Zülali Efendi gibi İbrahim Paşa'nın göreve getirdiği Ayasofya vaızı İspirizade'nin sadrazama muhalif olmasının siyasi ve idari bir yönü tespit edilememiştir. Aktepe'nin yorumuna göre Ayasofya vaızı, koyu bir sofı olup, daha önce Kadızadeliiler zümresinde görülen özelliklere sahipti.

¹³⁴ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 112.

¹³⁵ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 125.

¹³⁶ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 126, 127.

¹³⁷ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 128, 129.

İspirizade'nin, Lale Devri'nde görülen eğlence ve zevk anlayışına karşı duyduğu tepki ile hareket ettiği anlaşılıyor.

İsyan sonunda İstanbul'da bir süre zorbalıklarını sürdüren Patrona Halil ve arkadaşları, ilmiye ricalinin bu zorbalığın bitirilmesi hususunda anlaşmaları üzerinde ortadan kaldırıldılar. Bir devre damgasını vurduktan sonra tasfiye edilen Feyzullah Efendi ailesine mensup ilmiye ricalinin yeniden yüksek mevkilere tayin edilmesi, Patrona İsyanı'nın çarpıcı sonuçları arasındadır.¹³⁸

Patrona Halil ve arkadaşlarının yanı sıra bu isyanı örgütleyen şef mevkiindeki Zülali Hasan Efendi ve Şeyhülislam Abdullah Efendi de azledilip öldürülenler arasındadır. Patrona İsyanı'ndan bir yıl sonra gayet küçük çaplı da olsa iki isyanın daha çıktığını belirten Münir Aktepe, söz konusu isyanın münferit ve sınırlı bir hareket olmaktan ziyade, toplumsal dinamikleri olan esaslı ve sürekli bir hareket olduğu sonucuna ulaşır.

Sonuç

Osmanlıların Klasik dönem olarak değerlendirilen imparatorluk döneminin siyaseti merkeze çekerek halktan kopardığı, yerli aristokrasiyi siyaset dışı bıraktığı dönemin Kanuni zamanında bitmesiyle birlikte yeni siyaset inşa yöntemleri başlamıştır. Sokullu'nun tek başına iktidar sürmek amacıyla merkezde ikame ettiği patronaj onun öldürülmesiyle sona ermiş, Lale Devri'ne kadar yeni siyaset ve iktidar inşa etme anlayışı hâkim olmuştur.

Osmanlı literatüründe harem ve ağalar saltanatı olarak da değerlendirilen periyod, görünüşte padişah, sadrazam ve ekipleri tarafından yürütülen yönetim anlayışını yansıtmaya rağmen, gerçekte, adeta gizli bir güç gibi siyasette daima ağırlığını koyan ve yönlendiren merkezi güçlerin kontrolünde olmuştur. "Ukela" başlığı altında temsil edilen bu güçler, genel olarak, Kanuni zamanında merkeze yerleşen ve artık klasik şeriatçı ulema vasfını

¹³⁸ Aktepe, *Patrona İsyanı*, s. 164.

Yitirerek siyasileşen medreseliler; Fatih Sultan Mehmet'in merkezi yönetimi deruhte etmek maksadıyla ikame ettiği Enderunlu seyfiye ve kalemiye grupları ve hanedanın fiili siyasetine hâkim olmuş gözüken valide sultanlar, hanım sultanlar gibi farklı sınıflardan meydana geliyordu. Hanedan'ın en aktif ayağı durumuna gelmiş bulunan valideler ve hanım sultanlar, padişah ve sadrazamı, genel olarak Has Oda'nın en yüksek amirleri durumundaki ağalar vasıtasıyla istedikleri doğrultuda yönlendiriyorlar, hatta sadrazamları rahatlıkla katlettirmek suretiyle etkisiz hale getirebiliyorlardı. Ağalar içinde özellikle sadaret kaymakamlığı en etkili organ olarak dikkat çekiyor. Sokullu sonrası siyaset inşa amacıyla yapılan darbelerde sadaret kaymakamlığı istisnasız olarak yer almıştır.

Ulema'nın başı olan şeyhülislamlık makamının da hemen hemen bütün darbelerde aktif olarak yer aldığı görülmektedir. Bu suretle, Osmanlı derin devleti olarak nitelendirilebilecek zümreler, tanımlanmamış gayr-i meşru yöntemlerle darbeleri sürekli bir iktidar inşa etme ve siyaset icra etme vasıtası olarak kullandılar.

Lale Devri olarak bilinen periyod, esasında Edirne Vakası ile kurulan yeni bir iktidarın ürünüdür. Ne ilginçtir ki, Lale Devri, yine eski darbe yöntemleriyle yıkıldı. Sık sık atıf yaptığımız iktidar inşası ve darbe usullerinin Kanuni sonrası Osmanlı merkezi siyasetinde temel bir araç haline getirildiği ve Osmanlı iktidar inşa yöntemi halinde kullanıldığı, araştırmamızın ulaştığı en önemli sonuçlar arasındadır.

Kaynakça

AFYONCU, Erhan, "Sokullu Mehmet Paşa", *DiA*, C.37, s. 354-357.

AKTEPE, Münir, *Patrona İsyanı (1730)*, İstanbul 1958.

ALTINSU, Abdülkadir, *Osmanlı Şeyhülislamları*, Ankara 1972.

- ÂŞIK PAŞAZÂDE, *Tevârih-i Al-i Osman*, Nşr. Ali Bey, Matbaa-ı-Amire, İstanbul 1322.
- ATSIZ, H. Nihal, *Osmanlı Tarihleri I*, İstanbul 1949.
- BEYZADE, Hasan, *Hasan Bey-zade Tarihi*, II, Nşr. Şevki Nezihi Aykut, Ankara 2004.
- DANIŞMEND, İ. Hani, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, İstanbul 1950.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul, *Şeyhülislam Ebusuud Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, Enderun Kitabevi 1972.
- ERİMTAN, Can, "The Perception of Saadabad: The Tulip Age and Ottoman-Safavid Rivalry", *Ottoman Tulips, Ottoman Coffee Houses*, Ed. Dana Sajdi, London-New York 2007.
- EYİCE, Semavi, "Akşemseddin Türbesi", *DiA*, 2, 1989, s. 302.
- GIESE, Friedrich, *Anonim Tevârih- i Âl- i Osman*, Haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992.
- HATHAWAY, Jane, "Eunuch Households in Istanbul, Medina, and Cairo During the Ottoman Era", *Turcica*, 41, 2009, s. 291-303.
- GÖLCÜK, Şerafettin, "Akşemseddin Mehmet b. Hamza 792-863/1390-1459" *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (7), 1997. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/neuifd/issue/19713/210641>.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Nedim Divanı*, Ankara 1951.
- İNALCIK, Halil, "Âşık Paşazade Tarihi Nasıl Okunmalı", *Söğütten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, Derleyen: Oktay Özel, Mehmet Özel, Ankara 2005, s.119-145.
- KAHRAMAN, S. Ali, Ahmet Nezihi Galitekin, Cevdet Dadaş, *İlmiye Salnamesi*, İstanbul 1998.
- KUNT Metin, Surayya Faroqhi, Hüseyin G. Yurdaydın, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi II Osmanlı Devleti 1300-1600*, Cem Yayınevi.
- Mumcu, Ahmet, *Osmanlı Devletinde Siyaseten Katl*, Ankara 1963.
- NAİMA, Mustafa Efendi, *Na'ima I.*, Neşr. Zuhuri Danişman.
- ÖZ, Mehmet, *Kanun-ı Kadimin Peşinde Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumları*, İstanbul 2015.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, 6, İstanbul 1983.
- PEÇEVİ, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, II, Neşr. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1982.
- REFİK, Ahmet, *Osmanlı'da Hoca Nüfuzu*, İstanbul 1997.
- REFİK, Ahmet, *Köprülü Mehmed Paşa*, İstanbul 1331.
- REFİK, Ahmet, *Lale Devri*, İstanbul 1912.
- SELANİKÎ, Mustafa Efendi, *Tarih-i Selanikî*, Haz. Mehmed İbşirli, Ankara 1999.
- SÖYLEMEZ, Faruk, *Anonim Tevârih-i Al-i Osman (1481-1512)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 1995.

ŞAHİN, Haşim, "Bayramiyye", *Türkiye'de Tarikatlar Tarih ve Kültür*, Edit. Semih Ceyhan, İstanbul 2011.

ŞEMDÂNÎZÂDE, Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevârih*, Neşr. Münir Aktepe, İstanbul 1976.

TAŞKÖPRÜLÜZADE, Ahmet, *Şakayık-ı Nu 'mâniye*, Çev. Mehmed Mecdî Efendi, İstanbul 1269.

TAYŞİ, M. Serhan, "Fezullah Efendi", *DİA*, C.12, 1995, s. 527-528.

TURAN, Şerafettin, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yayınları 1997.

TURSUN BEY, *Târih-i Ebü'l-Feth*, Haz. A. Mertol Tulum, İstanbul 1977.

UĞUR, Ahmet, *Osmanlı Siyaset-Nameleri*, İstanbul 2001.

UNAT, F. Reşit, *1730 Patrona Halil İhtilali Hakkında Bir Eser Abdi Tarihi*, Ankara 1999.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, 3 / 1.

YALÇINKAYA, Alaaddin, "XVIII. Yüzyıl: Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi (1703-1789)", *Türkler*, 12, Ankara 2002.

Yurdaydın, H. Gazi, *Türkiye Tarihi II Osmanlı Devleti 1300 – 1600*, Nşr., Metin Kunt, H. Gazi Yurdaydın, Ayla Ödekan, Cem Yayınevi, İstanbul 1988.

YÜCEL, Yaşar, Ali Sevim, *Osmanlı Klâsik Döneminin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz -Kanuni*, Ankara 1991.

YÜCEL, Yaşar, Selami Pulaha, *I. Selim Kânunnâmesi (Tirana ve Leningrad nüshaları)*, Ankara 1995.

İBB Kütüphanesi, K/476 (*Rusya İmparatoru Birinci Petro'nun Vasiyetnamesi ile Paris'de Akd Olunmuş Olan Ahidnâme*, 1287).

Development of Turkic Studies in Ukraine*

Ferhad Turanly**

(Article Sent on: 07.05.2019/ Article Accepted on: 25.07.2019)

Abstract

This paper is a study in the field of the development history of the Turkic Studies in Ukraine. The accent has been made on the actual importance of studying Turkish archival documents which are quite much related to identification of problems in the History of the Cossack Ukraine. A special focus has been made on the implementation by Omelian Pritsak of fundamental Turkic studies of problems relating to the history of the Ukrainian-Turkish relations, which was a significant investment in the development of the Turkic Studies. In particular, the situation in the Turkic society of the Karakhanidian period of history was the object the above said scholar had been studying. This paper also tells us that the scholar paid a lot of attention to studying the relations between the Cossack-Hetmanic Ukraine and the Ottoman Porte (or otherwise called “Sublime Porte”) in the middle of the 17th century. There has been underlined that O. Pritsak’s concept relating to the development of the Turkic Studies was implemented at the up-to-date stage of the development of this scientific branch in Ukraine, which is also true in regard of the re-orientation of the latter one onto the national foundations. Taking in account O. Pritsak’s methods of studying data sources, enables us to maximally objectively interpret a set of facts from Ukraine’s national History which have been kept undisclosed till nowadays.

Keywords: Turkic Studies, concept, Pritsak, Cossack, Sultan, methodology, the Crimea, Ukraine, Turkey

Studying the History of the Ukrainian Turkic Studies, is primarily based on analysing the academic achievements of scholars made yet at the initial stage of the development of this

---

* The paper is dedicated to Omelian Pritsak’s 100th Birthday Anniversary.

** Doctor of Historical Sciences, professor, National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine, ferhadturanly@gmail.com.

historical science. When considering in this context the Turkic Studies development, it should be said that the Crimean-Tatar and Turkish languages were known in Ukraine, and namely in the city of Lviv, as long ago as the second half of the 16th century.¹ One can find traces of the interest to the History of Oriental Studies on the territory of Ukraine yet in the Cossack-Hetmanic period. Particularly, it is known that Hetman Bohdan Khmelnytsky was well aware of the “Turkish world” and supported active relations with that.² It is obvious that representatives of the ruling class of the Ukrainian society during the above said historical period, for example ambassadors of the Hetmanic government, knew the Ottoman-Turkish language³. Interest to the history of Turkic peoples, as well as to written sources in Turkic languages originated in the Ukrainian historical conceptions at the end of the 17th century.⁴ In Ukraine oriental studies were not performed as a separate academic field. Oriental languages were taught at Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv Ecclesiastical Academy, Institute for Oriental Languages (within Richelieu Odesa Lyceum). From the beginning of the 19th century studying the Oriental World got concentrated at the historical-and-philological faculties at Kyiv and Kharkiv Universities.⁵

---

¹ *Полотнюк Ярема*. Сходознавство у Львівському університеті // Східний світ. 1993. № 2. С. 124.

² *Прицак Омелян*. Ще раз про союз Б. Хмельницького з Туреччиною // Укр. археогр. щорічник. Вип. 2, Т. 5. Київ : Наук. думка, 1993. С. 183. 472 с.

³ *Кочубей Ю. М. В. В. Дубровський (1897–1966) як сходознавець* / Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України. Київ, 2011. С. 402–403. 544 с. (Серія «Наукова спадщина сходознавців»).

⁴ *Туранли Фергад*. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. С. 52–55. 606 с.

⁵ *Turanly Ferhad*. The above said work. PP. 52–53; *Полотнюк Ярема*. The above said work. P. 124.

Between the 19th and the beginning of the 20th century in Ukraine there were published a few academic works, in which their authors raised the issue of needs to study, within the national historical science, the oriental-related problems, particularly the ones concerning the Turkic aspects. For instance, such ideas were reflected in the creative work activity of Ivan Franko, who in 1915 wrote his work ‘The Crimean Khan Gazi-Giray and some of his poetry’⁶ about the Crimean ruler Gazi Giray II, as well as in other works.⁷

It should be noted that, while implementing such academic Turkic studies during the second half of the 19th century, there began a formation of two general conceptual directions concerning the academic studying of a source content available in chronicles written in Turkic languages, and namely the following ones: 1) accumulating and general analyses of the data available in separate written documents; 2) thematical selection and systematisation of the information obtained from the corresponding historical written sources. Development of the latter direction accounted for the onset in the beginning of the 20th century of a specific thematic direction in making Turkic studies, within the limits of which the process of a step-by-step re-orientation of Turkic Studies started from the selection to making source-based studies of mainly separate fragments of original texts of documents written in Turkic languages, that is

---

⁶ Ruling years: 1587/1588 – 1596, 1596 – 1607.

⁷ The text is given in full in the Chapter “From the Turkish poetry”. See: *Франко Іван. Твори* : у 50 т., Т. 13 (Поетичні переклади та переспіви). Київ : Наук. думка, 1978. С. 609–617.

In the academic sources there is said in reference of the said ruler of the Crimean Yurt that that one was the first poet, from who, owing to Ivan Franko, Ukraine began to open for itself the world of the Crimean-Tatar eloquent writing skills. See: *Сеферова Ф. А. Поэтический перевод и национальная специфика // Ученые записки Таврического нац. ун-та имени В. И. Вернадского. Т. 23 (62). № 3. Серия «Филология. Социальные коммуникации». 2010. С. 203–207; See: Turanly F. *The above said work*. PP. 55–62.*

re-orientation from a quantitative accumulation of sources-content due to a specific theme to a detailed analysis of these historical written documents taken in full.

The founder of the considered direction of making content-studies of written sources in the national Turkology (Turkic Studies) became the famous Ukrainian scholar-orientalist Agatangel Krymsky⁸. The actual importance of the thematically specific content of Turkic studies in the national science of making Turkic studies was underlined by the modern Ukrainian orientalist Yury Kochubey⁹. In particular, he informed the position and ideas of the Ukrainian scholar-orientalist of the 1930s – Vasyl Dubrovsky, who had stated that studying Turkish archival documents is of much importance to identify problems related to the history of Ukraine of the second half of the 17th century. This need was accounted for by an insufficient amount of “...Ukrainian archived sources, and for the unreliability of the Polish as well as for an incompleteness of the Moscovite sources...”. Under such conditions, due to the above said Turkologist, “the only way is to study the relating archival documents”¹⁰. This idea formulated in the above said Yury Kochubey’s book is supported by the idea that “getting acquainted with oriental sources, primarily with ones from Turkish archives, can be important not only for the

---

⁸ *Пріцак Омелян. Про Агатангела Кримського у 120-ті роковини народження / Агатангел Кримський. Нариси життя і творчості // Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України; відп. ред. : О.Д. Василюк та ін. Київ : Вид. дім «Стінос», 2006. С. 10–38. 564 с. : іл. (Серія «Наукова спадщина сходознавців»). Бібліогр. в кінці стр. *Кримський Агатангел. Історія Туреччини. 2-ге вид., випр. Київ ; Львів : Олір, 1996. 288 с., іл.; Кримський А. Ю. Тюрки, їхні мови та літератури. І. Тюркські мови. Вип. II. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. 106 с.; Кримський А. Къырымтатарларнынъ эдебияты (Література кримських татар). Сімферополь : Доля, 2003. 200 с. : іл., портр. (Серія «Джерело знань»).**

⁹ *Кочубей Юрій. «Чорноморська орієнтація» – геополітична доктрина: історія і сучасність // Україна – Туреччина: минуле, сучасне та майбутнє: зб. наук. праць / упорядн. Ф. Г. Туранли. Київ : Денеб, 2004. С. 494–506.*

¹⁰ *Кочубей Ю. М. В. В. Дубровський (1897–1966) як сходознавець / Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України. К., 2011. С. 10–11.*

identification of the right conception of the real Turkish-Tatar-Ukrainian relations in the 16th and 18th cc., but it can be also useful for studying the initial history of the Ukrainian Cossackdom, which nowadays is still very non-transparent, because the sources represent it in quite a skewed-nature way”¹¹. Indeed, it is impossible to understand in full the history of the Ukrainian-Turkish relations during the above said period of time without taking in consideration the content of the Ottoman-Turkish written documents. As it is the Ottoman-Turkish written documents, that include a lot of informational potential content relating to the history of the Zaporozhian Sich, Ukrainian Cossack State and the activity of such Ukrainian rulers, as Dmytro Vyshnevetsky, Petro Sahaidachny, Bohdan Khmelnytsky, Ivan Vyhovsky, Petro Doroshenko, Ivan Mazepa, Pylyp Orlyk, as well as in regard of the relations of the then Ukraine with the Crimean Khanate, Ottoman Empire, Polish-Lithuanian Commonwealth and Austrian Empire¹².

It should also be noted that during the period of an active academic activity of Agatangel Krymsky the Ukrainian science of making Turkic studies was yet at the initial stage of its setting-up. At that time studies in the oriental history were concentrated at Lviv University. Particularly, it was this educational and academic institution, where the famous orientalist Mugammed Sadyk Agazade worked¹³, who, in fact, became a co-founder of the Ukrainian science of making oriental studies¹⁴. If to continue

---

¹¹ Сергійчук Володимир. Турецька складова в сходознавчих дослідженнях українських науковців у міжвоєнний період // Україна – Туреччина: історія, політика, дипломатія, культура. В.І. Сергійчук, Н.О. Татаренко та ін. Вид. 2-ге, допов. Київ : Укр. письменник, 2015. С. 26–37.

¹² Turanly F. The said work. pp. 56–58.

¹³ Years of living: 1865–1944.

¹⁴ Particularly, Mugammed Sadyk Agabekzade was tutor of such famous Ukrainian Orientalists engaged in Turkic Studies, as Yevhen Zavalynsky and Omelian Pritsak (see: Лист (№ 76) завідувача Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР проф. І. П. Крип'якевича до директора Інституту С. М. Белоусова, 2 березня

consideration of this problem, we can state that after the end of the World War II another famous Ukrainian scholar started his academic activity – Omelian Pritsak, who studied Turkish and other oriental languages at Lviv University from 1936. While time was passing, Omelian Pritsak “...started to get more and more into Ottoman sources”¹⁵. When being in emigration, he studied the situation in the Turkic society during the Karakhanidian period, and on the base of this study in 1948 in Goettingen he defended his doctorate dissertation¹⁶. We should note that later Omelian Pritsak was recognized as one of the best scholars who had been studying Turkic written sources and historiography¹⁷. There must be underlined that in his early works this scholar studied the problems relating to the relations between the Cossack-Hetmanic Ukraine and the Sublime Porte in the middle of the 17th century.¹⁸ In 1964 Omelian Pritsak became a Professor in the field of the General Linguistics and Turkic Studies

---

1940 р., м. Львів // Архів ІУ (Ін-ту українознавства) ім. І. Крип'якевича НАН України. Ф. 1. Оп. VI-ф. Спр. Г = 2. Арк. 33. *Полотнюк Я.Є.* Сходознавство у Львівському університеті // Східний світ. 1993. № 2. С. 124–132. *Туранли Ф.* Внесок азербайджанських інтелектуалів у розвиток культури та науки України. Мугаммед Садик Агабекзаде (1865–1944) // Азербайджан й Україна на перехрестях історії та культури: наук. зб. / Упоряд.: доц., к.і.н. О.Р. Купчик, к.і.н. Л.В. Шпаковські. Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя, 2017. С.116–122. 235 с.

¹⁵ *Пріцак Омелян.* Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Київ ; Кембридж : Вид. АН України, Археографічної комісії Ін-ту укр. археографії, Українського наук. ін-ту Гарвардського ун-ту, 1991. С. 66, 68.

¹⁶ *Ibidem*, р. 73; *Пріцак Омелян.* Коли і ким було написано «Слово о полку Ігоревім». Київ : Обереги, 2007. Т. 7. С. 83, 221, 225, 272.

¹⁷ About the life and academic activity of Omelian Pritsak as a scholar in the field of the Oriental Studies see: *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / упоряд.: Е. Г. Циганкова, Ю. М. Кочубей, О. Д. Василюк; редкол.: Матвеева Л. В. (гол. ред.) [та ін.].* Київ : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2011. С. 180–181.

¹⁸ *Пріцак Омелян* (Göttingen). Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року // Записки Наукового товариства ім. [Тараса] Шевченка. Відбитка з 156 т. Мюнхен, 1948. С. 143–160. *Пріцак Омелян.* Ще раз про союз Б. Хмельницького з Туреччиною // Укр. археогр. щорічник. Вип. 2. Київ : Наук. думка, 1993. С. 177–192.

at the Harvard University. During his academic activity at that educational and scientific institution he carried out fundamental Turkic studies and published a set of academic papers on the problem of the science of making studies in the field of the development history of the Ukrainian-Turkish relations. In this context there should be mentioned the activity of the Ukrainian Historical Society and a noticeable significance of the journal "The Ukrainian Historian", where academic papers of the Ukrainian Diaspora scholars, including the ones by Omelian Pritsak, were published.¹⁹ There must be also said that, owing to efforts of Omelian Pritsak, in 1973 within the Harvard University there was set up the Institute for Ukrainian Studies.²⁰ Therefore, this distinguished Ukrainian orientalist made a significant contribution into the development of the Science of making Turkic Studies in the Unites States of America. For example, the situation of the Turkic society during the Karakhanidian historical period became his object for studying yet at the beginning stage of Omelian Pritsak's academic activity. Besides, this scholar paid a lot of his attention to studying the relations between the Cossack-Hetmanic Ukraine and the Sublime Porte in the middle of the 17th century.²¹

¹⁹ Атаманенко А.Е. Українське історичне товариство (1955–1991) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». Київ, 2010. С. 8, 20–21.

²⁰ *Сходознавство і візантологія в Україні в іменах* : бібліогр. словник / упоряд.: Е. Г. Циганкова, Ю. М. Кочубей, О. Д. Василюк; редкол.: Матвеева Л. В. (гол. ред.) [та ін.]. Київ : Ін-т сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, 2011. С. 180–181.

²¹ *Пріцак Омелян*. Без сходознавства неможливо зрозуміти історію й культуру України // *Східний світ*. 1993. № 1. С. 5–8. *Пріцак Омелян*. Один чи два договори Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття? // *Укр. археогр. щорічник* / П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1992. Вип. І. Т. 4. С. 307–320. *Пріцак Омелян*. Про Агатангела Кримського (у 120-ті роковини народження) // *Східний світ*. 1993. № 1. С. 9–27; *Пріцак Омелян*. «Східний світ» продовжується (Слово головного редактора) // *Східний світ*. 1993. № 1. С. 3–4; *Пріцак Омелян*. Ще раз про союз Б. Хмельницького з Туреччиною // *Укр. археогр. щорічник*. Вип. 2, Т. 5. Київ : Наук. думка, 1993. С. 183. 472 с.; *Пріцак Омелян*. Татар: історія одного імені // *Марра Mundi*: зб.

Omelian Pritsak in his interview under the title *Ukraine's History and Culture cannot be understood without the Science of Oriental Studies*" published in the said journal pointed at the needs to concentrate academic studies of the Institute for Oriental Studies mainly just within the traditional Oriental Studies, that is he meant that it should be done primarily at the philological and historical levels of the determination of Oriental countries. This task meant for the scholar a prioritized development of such scientific branches, as the Hebrew Studies, Studies of the Arabic-Persian-Turkish World, Studies of the Euro-Asian Steppe Area, and particularly Studies of the Central Asia, India and Far East. It was this kind of academic directions development, that were to provide a base for studying the modern economic and political problems²². Hence, it is necessary for us to determine the importance in the Modern Oriental Studies of a direction, according to which the corresponding scientific study shall be carried out.

In a large, by its content, scientific paper dedicated to the 120th Anniversary of the Birthday of Agatangel Krymsky, published in the above said journal, Omelian Pritsak paid a special attention to the modern interpretation of the comments, he was aware of, by the famous orientalists, on the concept of the development and tasks of the Ukrainian science of making oriental studies. A. Krymsky's idea of the generally admitted unavoidable needs to study the Oriental History was grounded on the expression of the famous scholar that "the Ancient History of the Modern Ukraine was a place for living or a long-time dwelling of different oriental peoples", and for that for that reason without making Turkic Studies, Arabic Studies and Irani

---

наук. праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди його 70-річчя. *Studia in honorem Jaroslavi Daškevič septuagenario dedicata*. Львів ; Київ ; Нью-Йорк : Видавництво М. П. Коць, 1996. С. 51–58.

²² *Пріцак Омелян*. Без сходознавства неможливо зрозуміти історію й культуру України // *Східний світ*. 1993. № 1. С. 5–8.

Studies ‘no multi-sided, that is not monosided, History of Ukrainian Studies was possible”. Besides, there was accented a specific need to have such a discipline, as the Turkic Studies.²³

We should say, that just at that time there were published academic works by O. Pritsak dedicated to the problem of the development of diplomatic relations from the middle of the 16th century to the first quarter of the 18th century between the Ukrainian hetmans and the Sublime Porte, which in fact is connected with the thematical focus of our study. Particularly, in the scientific paper *“Once more about the union of B. Khmelnytsky with Turkey”* the accent was made on the point, that studying the Black-Sea vector in the foreign policy of the Hetmanic Government made it possible “...to understand the reasons for the success of the Ukrainian rebellion in the late autumn of 1648”. It should be noted, that that study by Omelian Pritsak was made on a base of making a deeper study of Gadji Mehmed Senayi’s and Mustafa Nayima Efendi’s chronicles, which we have studied too. An interesting point in the above said academic study is stating the fact of supporting the national-liberation struggle of the Ukrainians, headed by Hetman Bohdan Khmelnytsky, by Islam Giray III, ruler of the Crimean Yurt. O. Pritsak’s reconstruction of the military, and also of the political situation, which set up then in the north of the Black-Sea Area, is also interesting and important²⁴. Another Omelian Pritsak’s scientific paper dedicated to the said problems was titled *“One Pylyp Orlyk’s treaty or two ones with Turkey at the beginning of the second decade of the 18th century?”*. The scholar studied the problem relating the reception of Hetman Pylyp Orlyk under the Turkish Sultan’s protectorate. Besides, the scholar also

---

²³ *Пріцак Омелян*. Про Агатангела Кримського (у 120-ті роковини народження) // Східний світ. 1993. № 1. С. 9–27.

²⁴ *Пріцак Омелян*. Ще раз про союз Б. Хмельницького з Туреччиною // Укр. археогр. щорічник. Вип. 2, Т. 5. Київ : Наук. думка, 1993. С. 177–192.

performed a comparative analysis of the texts in Latin and in French, as well as translated into Ukrainian an archival Ottoman-Turkish document concerning the said historical event. What is important for us, it is provision in the above said academic work of a methodology for making a textological analysis. However, some ideas expressed by the author in his work required some specification. For example, this is true in relation of the date identification of the archival document itself, identification of its title, and also identification of the Ottoman-Turkish text of the original used then for making translation of that into Latin and into French²⁵.

Omelian Pritsak's ideas about needs for a prioritized development in making oriental studies, particularly for the ones in the field of Turkology, for providing a conceptual perception of the problems existing in the national history, were implemented to a large extent in academic studies by Yaroslav Dashkevych. This scholar repeatedly accented the actual importance of studying the historical relations between Ukraine and Turkey at the background of the up-to-date academic considerations, and he paid a lot of attention to the problem of enlarging the sources-base relating to Ukraine's history on the ground of sources-based analysis of the oriental written documents²⁶. According to the scholar, the most serious drawback in the modern Turkic studies relating to the history of Ukraine was the fact, that those studied, till nowadays, have been carried out mainly by using historical written documents that originated in Ukraine, Russia, Poland or sometimes in a west-European

---

²⁵Пріцак Омелян. Один чи два договори Пилипа Орлика з Туреччиною на початку другого десятиліття вісімнадцятого століття? // Укр. археогр. щорічник / П. С. Сохань (гол. ред.) та ін. Київ : Наук. думка, 1992. Вип. I. Т. 4. С. 307–320.

²⁶Дашкевич Ярослав. Вивчення і публікація східних джерел з історії України // Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Львівське відділення ІУАД ім. М. С. Грушевського НАН України. Львів : Літературна агенція «Піраміда», 2011. С. 145–146.

country. As for the direct remnants of the Ottoman-Turkish writings are concerned, which include information on the history of Ukraine, those ones were involved in studies of sources very rarely²⁷.

Omelian Pritsak's concept of the development of oriental studies was used at the modern stage of the development of the Ukrainian Turkic studies, and also in the re-orientation of this scientific branch of the historical knowledge onto the national basis, that is at making studies of the problems directly connected with the history of Ukraine²⁸. There has also got more activated the process of the involvement into the academic circulation of the recently found, yet being unknown till now, Ottoman-Turkish written documents, that include data about the actual problem of our study. For instance, there has been made a complex source-based study of corresponding written documents.²⁹ Our study on the problem has resulted in the involvement into the academic circulation chronicle documents on Ukraine's history and its Cossack period, which also include data on the history of the Cossack-Hetmanic Ukraine. Besides there has been taken into account one more important point: the historical period, that we have studied, was, on one hand, a period of the highest level in the development of the Ottoman-

---

²⁷ *Дашкевич Ярослав*. Протурецька орієнтація XVI ст. – XVIII ст. в Україні / *Ярослав Дашкевич* // *Україна–Туреччина: минуле, сучасність та майбутнє* : 36. наук. пр. / упоряд. Туранли Ф. Г. Київ : Денеб, 2004. С. 60–74.

²⁸ *Пріцак Лариса*. Основні міжнародні договори Богдана Хмельницького (1648–1657 рр.). Харків : Акта, 2003. 493 с.; *Пріцак Лариса*. Із досліджень про державу Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. Статті і матеріали. Харків : Акта, 2003. 278 с.; *Пріцак Лариса*. Історіографія основних міжнародних договорів Богдана Хмельницького 1648–1657 рр. // *Мови й культури: між Сходом і Заходом (Пам'яті Омеляна Пріцака)* / відп. ред. Василь Лучик. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2015. С. 80–113. 258 с.

²⁹ *Туранли Фергад*. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). – Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 606 с.

Turkish written tradition, while on the other hand, it was the period of the peak level in the rise of the national liberating struggle of the Ukrainian people against the national oppression by the Polish-Lithuanian Commonwealth, to which both the Sublime Porte and the Crimean Khanate had something to do. Therefore, academic studies we have been performed in the context of the above said concept have brought its own results, and namely there has been identified the following: a) the source-material was either a base for separate sections of Ottoman-Turkish chronicles, or was available in fragments of original texts dedicated to another problem study; b) concerning its content orientation, the majority of that source materials were descriptions of the participation of Ukrainian Cossacks in military operations of the Sublime Porte forces and in those of the Crimean Khanate against the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy, descriptions of joint military marches of the Zaporozhian Host, military forces of the Sublime Porte and military detachments of the Crimean Khanate against the Polish-Lithuanian Commonwealth and Muscovy, and also messages about the diplomatic contacts between the Sublime Porte and the Cossack-Hetmanic Ukraine; c) the information, we have identified in the content of our studied sources, was detailed and true. As for sources-studying the data available in Ottoman-Turkish written documents, relating to the Cossack period in Ukraine's history from the second half of the 16th century to the first quarter of the 18th century, our study has demonstrated a domination of the textological analysis of the originals of the corresponding remnants of the Ottoman-Turkish written tradition. And, within the limits of the first part of our academic study, besides providing fragments of the original texts of the written documents, which we have used for making our source-studies, there have been also given Ukrainian translations of the respective fragments with providing a wide commenting concerning the fragments. It should be noted that a more

detailed interpretations were associated with the original documental fragments, which included the most important information, so as to understand best both the essence and the specific features of the socio-economic and political processes, which were taking place in the Ukraine during its Cossack historical period – we mean the data, we have obtained from the monuments of the ancient Turkish writing; we have also systematised the identified data. We try to enlarge the sources-base of the Ukrainian historiography by using such a way and relying on a complex approach to making a sources-analysis of Turkish and Crimean-Tatar chronicle works written between the second half of the 16th century and the 18th century within the limits of the *vakayi-nâme* genre, as well as by using other Ottoman-Turkish written documents. The object for our study having been chronicle monuments of the Ottoman-Turkish tradition, the works took much in account the methodological achievements of the Turkish scholars in comparison with the achievements of the Ukrainian scholars and with the ones of the European academic world. By the way, we should not here that the European Historiography ignores to some extent the factor of the mutual intercivilisational cultural influence of the Middle-Aged Europe and the Oriental World in the epoch of the traditional social development. In this context, attention should be paid to the theoretical and methodological approaches to the History of the Humanity having been studied by both European scholars, and by scholars in Islamic oriental countries. Particularly, in Turkey and in the Arabic states. Hence, it should be stated that studies of Turkish scholars in the field of the History of the Ottoman Empire, including the ones concerning the above said historical period, the mentioned factor is becoming to be taken into consideration more and more³⁰.

---

³⁰ *Ahmet Davutoğlu*, Genel Dünya Tarihi içinde Osmanlı'nın yeri: Metodolojik Meseleler ve Osmanlı Tarihinin yeniden yorumlanması, Osmanlı, Ankara, 1999, Cilt 7, s. 674–680. Turkish; *Туранли Ф.* Методологічні проблеми дослідження османської

Summary

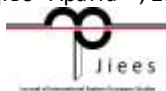
Consideration of the problem of studying the development history of the Turkic Studies in Ukraine, particularly studying the academic heritage of Omelian Pritsak in the context of implementing his theory and concepts about the source-studies of the Ottoman-Turkish written documents relating to the period between the 16th and 18th cc., is of much importance. The outcomes of our study have shown that objective studying, primarily speaking of that in terms of chronicles and archival documents, as well as analysis of the content of the source-available information and involvement of the obtained outcomes in the academic circulation, have made it possible to achieve a higher level in the perception of a lot of new aspects of the socio-political processes, which took place in Ukraine during its Cossack-Hetmanic historical period, and of Ukraine's relations with the Ottoman Empire. Implementation of studies-oriented tasks on the base of the concept of and application of source-studying methods put forward by the above said scholar Omelian Pritsak, has enabled us to maximally objectively interpret a set of facts having been so far kept silenced in the Ukrainian national history, and to more clearly define the role and place of the Cossack Ukraine in the World History as well as Ukraine's relations with the Sublime Porte.

References

Davutoğlu, Ahmet, (1999) Genel Dünya Tarihi içinde Osmanlı'nın yeri: Metodolojik Meseleler ve Osmanlı Tarihinin yeniden yorumlanması, Osmanlı, Cilt 7, Ankara.

історії // Матеріали міжнар. наук. конференції «Спадщина Омеляна Прицака і сучасні гуманітарні науки» (28–30 травня 2008 р.). / Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ : ТОВ «Видавництво "Аратта"», 2009. С. 269–281.

Atamanenko Alla Yevhenivna. (2010) Ukrayins'ke istorychne tovarystvo (1955–1991) : avtoref. dys. ... d-ra ist. nauk : 07.00.06 "Istoriografija, dzhereloznavstvo ta spetsial'ni istorychni dystsypliny". Kyjiv. *Ukr.*

Dashkevych Yaroslav. (2011) Vyvchennya i publikatsiya shidnyh dzherel z istoriyi Ukrayiny // Maysternya istoryka: Dzhereloznavstvo ta spetsialni istorychni dystsypliny / Lvivs'ke viddilennia IUAD im. M. S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny. L'viv : Literaturna ahentsiya 'Piramida'. *Ukr.*

Dashkevych Yaroslav. (2004) Proturets'ka oriyentatsiya XVI st. – XVIII st. v Ukrayini / Yaroslav Dashkevych // Ukrayina–Turechchyna: mynule, suchasnist' ta maibutnie : Zb. nauk. pr. / Uporiad. Turanly F. G. Kyjiv : Deneb. *Ukr.*

Kochubey Yu.M. (2011), V.V. Dubrovs'kyi (1897–1966) yak shodoznavets' // In-t shodoznavstva im. A.Yu. Kryms'koho NAN Ukrayiny. K. *Ukr.*

Kochubey Yuriy. (2004) Chornomors'ka oriyentatsiya» – heopolitychna doktryna: istoriya i suchasnist' // Ukrayina – Turechchyna: mynule, suchasne ta maibutnye : zb. nauk. Prats' / Uporiadn. F. G. Turanly. Kyjiv : Deneb. *Ukr.*

Kryms'kyi A.Yu. (1974) Shodoznavstvo // Tvory: v 5 t. T. IV. Kyjiv : Nauk. Dumka. *Ukr.*

Kryms'kyi Agatangel. (2007) Istoriya Turechchyny. 2-he vyd., vypr. Kyjiv ; L'viv : Olir, 1996. Kryms'kyi A. YU. Tyurky, yikh movy ta literatury. I. Tyurks'ki movy. Vyp. II. Kyjiv : Vydavnycho-polihrafichnyy tsentr 'Kyjiv's'kyi universytet'. *Ukr.*

Kryms'kyi A. (2003) Kyrymtatarlarnyn' édebyyaty (*Literatura kryms'kykh tatar*). Simferopol' : Dolya. *Ukr.*

Lyst (№ 76) zaviduvacha L'vivs'koho viddilennia Instytutu istoriyi Ukrayiny AN URSR prof. I.P. Kryp'yakevycha do dyrektora Instytutu S.M. Belousova, 2 bereznya 1940 r., m. L'viv // Arhiv IU (In-tu ukrayinoznavstva) im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny. F. 1. Op. VI-f. Spr. H = 2. Ark. 33. *Ukr.*

Polotniuk Ya.Ye. (1993) Shodoznavstvo u L'vivs'komu universyteti // Shidnyi svit. # 2. *Ukr.*

Pritsak Larysa. (2003) Iz doslidzhen' pro derzhavu Bohdana Hmel'nyts'koho 1648–1657 rr. Statti i materialy. Kharkiv : Akta. *Ukr.*

Pritsak Larysa. (2015) Istoriografija osnovnyh mizhnarodnyh dohovoriv Bohdana Hmel'nyts'koho 1648–1657 rr. // Movy y kul'tury: mizh Shodom i Zahodom (Pam'yati Omeliana Pritsaka) / vidp. red. Vasyl' Luchyk. Kyjiv : Vyd. dim 'Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya'. *Ukr.*

Pritsak Larysa. (2003) Osnovni mizhnarodni dohovory Bohdana Hmel'nyts'koho (1648–1657 rr.). Harkiv : Akta. *Ukr.*

Pritsak Omelyan. (1948) Soyuz Hmel'nyts'koho z Turechchynoyu 1648 roku // Zapysky Naukovoho tovarystva im. [Tarasa] Shevchenka. Vidbytko z 156 t. Myunkhen. *Ukr.*

Pritsak Omelyan. (1993) "Shidnyi svit" prodovzhuyet'sya (Slovo holovnoho redaktora) // Shidnyy svit. # 1. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (1993) Bez shodoznavstva nemozhlyvo zrozumity istoriyu i kul'turu Ukrayiny // Shidnyy svit. # 1. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (1991) Istoriosofiya ta istoriohafiya Mykhaila Hrushevs'koho. Kyiv ; Kembrydzh : Vyd. AN Ukrayiny, Arheohrafichnoyi komisiyi In-tu ukr. arheohrafiyi, Ukrayins'koho nauk. in-tu Harvards'koho un-tu. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (2007) Koly i kym bulo napysano 'Slovo o polku Ihorevim'. Kyiv : Oberehy. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (1992) Odyn chy dva dohovory Pylypa Orlyka z Turechchynoyu na pochatku druhooho desyatylittia visimnadtsiatoho stolittia? // Ukr. arheohr. shchorichnyk / P.S. Sohan' (hol. red.) ta in. Vyp. I. T. 4. Kyiv : Nauk. dumka. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (1993) Pro Ahatanhela Kryms'koho (u 120-ti rokovyny narodzhennia) // Shidnyi svit. # 1. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (2006) Pro Agatangela Kryms'koho u 120-ti rokovyny narodzhennya / Agatangel Kryms'kyi. Narysy zhyttya i tvorchosti // In-t shodoznavstva im. A.Yu. Kryms'koho NAN Ukrayiny; vidp. red. : O.D. Vasyliuk ta in. Kyiv : [Vyd. dim 'Stilos']. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (1996) Tatar: istoriya odnoho imeni // Mappa Mundi: zb. nauk. Prats' na poshanu Yaroslava Dashkevycha z nahody yoho 70-richchya. Studia in honorem Jaroslavi Daškevyč septuagenario dedicata. Vyp. 2. T. 5. L'viv ; Kyiv ; N'yu-York : Vydavnytstvo M. P. Kots'. *Ukr.*

Pritsak Omelian. (1993) Shche raz pro soyuz Bohdana Hmel'nyts'koho z Turechchynoyu // Ukr. arheohr. shchorichnyk. Vyp. 2. T. 5. Kyiv : Nauk. dumka. *Ukr.*

Serhiychuk Volodymyr. (2015) Turets'ka skladova v skhodoznavchyykh doslidzhennyakh ukrayins'kykh naukovtsiv u mizhvoyennyi period // Ukrayina – Turechchyna: istoriya, polityka, dyplomatiya, kul'tura. / V.I. Serhiychuk, N. O.

Tatarenko ta in. Vyd. 2-he, dopov. Kyiv : Ukr. Pys'mennyk, 2015. *Ukr.*

Seferova F.A. (2010) Poetycheskiy perevod y natsional'naya spetsifika // Uchenyye zapiski Tavrycheskoho nats. un-ta imeny V. Vernadskogo. T. 23 (62). # 3. Seriya 'Filologiya. Sotsial'nyye komunikatsii'. *Rus.*

(2011) Shodoznavstvo i vizantolohiya v Ukrayini v imenakh : bibliiohr. slovnyk / Uporiad.: E.H. Tsyhankova, Yu.M. Kochubey, O.D. Vasyliuk; redkol.: Matvyeyeva L.V. (hol. red.) [ta in.]. Kyiv : In-t shodoznavstva im. A.Yu. Kryms'koho NANU. *Ukr.*

Turanly F. (2017) Vnesok azerbaidzhans'kykh intelektualiv u rozvytok kul'ury ta nauky Ukrayiny. Muhammed Sadyk Ahabekzade (1865–1944) // Azerbaidzhan i Ukrayina na perekhrestiah istoriyi ta kul'tury: nauk. zb. / Uporyad.: dots., k.i.n. O.R. Kupchyk, k.i.n. L.V. Shpakovs'ky. Nizhyn: Vydavnytstvo Nizhyns'koho derzhavnogo universytetu im. Mykoly Hoholia. *Ukr.*

Turanly F. (2009) Metodolohichni problemy doslidzhennia osmans'koyi istoriyi // Materialy mizhnar. nauk. konferentsiyi "Spadshchyna Omeliana Pritsaka i suchasni humanitarni nauky" (28–30 travnia 2008 r.). / Nats. un-t «Kyievo-Mohylyans'ka akademiya». Kyiv : TOV 'Vydavnytstvo "Aratta" '. *Ukr.*

Turanly F. (2010) Tyurks'ki dzhherela do istoriyi Ukrayiny. Kyiv : Vyd-vo IUAD im. M.S. Hrushevs'koho NAN Ukrayiny. *Ukr.*

Turanly Ferhad. (2016) Kozats'ka doba istoriyi Ukrayiny v osmans'kourets'kyh pysemnykh dzhherelah (druha polovyna XVI – persha chvert' XVIII stolittia). Kyiv: Vyd. dim "Kyievo-Mohylyans'ka akademiya", 2016. *Ukr.*

Franco Ivan. (1978) Tvory : u 50 t. T. 13 (Poetychni pereklady ta perspivy). Kyiv : Nauk. dumka. *Ukr.*

Understanding Soviet Foreign Policy (1917-1991)

Behçet Kemal Yeşilbursa*

(Article Sent on: 21.04.2019/ Article Accepted on: 02.07.2019)

Abstract

Until 1985, the USSR followed two schools of Soviet diplomacy: Stalinist and neo-Stalinist. Under the leadership of Mikail Gorbachov, radical changes in both the theory and practice of Soviet foreign policy resulted in a new concept based on a vision of the world in full evolution. In his self-proclaimed “new political thinking”, Gorbachov moved the emphasis from the importance of class struggle in international relations to “mutual security” and the role of politics in resolving disputes, and underlined the interdependency of the contemporary world. He called for mutual efforts to solve problems such as debt, hunger, pollution and disarmament in particular. The Soviets also referred to new political thinking to explain surprising policy moves, such as the withdrawal of forces from Afghanistan, the acceptance of on-site inspection in the 1986 Conference on Disarmament in Europe (CDE) and the 1987 Intermediate Range Nuclear Forces (INF) agreements, and the payment of UN dues long in arrears. Although Gorbachev can be considered to be an innovator, there were other leaders who had initiated dramatic changes in foreign policy throughout Soviet history. For example, at the time of the revolution itself, in 1924, in 1953-1955, and, although to a lesser degree, in the first few years after Brezhnev’s rise in 1970. In all these periods, change was imposed in a top-down manner by referring to Marxist-Leninist orthodoxy and importing ideas and slogans from the outside world. This article aims to examine the tradition of change in Soviet foreign policy from the formation of the Soviet Union, with a specific focus on the antecedents to Gorbachev’s “new political thinking” and the ensuing.

Keywords: Lenin, Stalin, Khrushchev, Brezhnev, Gorbachev, Soviet Union, Foreign Policy

---

* Prof. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
bkyesilbursa@uludag.edu.tr.

1. The Period of 1917-1924

When the Bolsheviks came to power, they were convinced that it was neither possible nor necessary for revolutionary Russia to have a foreign policy toward the capitalist order. They believed that revolutions would soon happen in the West, and therefore saw little need to be interested in a policy toward governments and leaders who would soon be overturned. The Communist International (Comintern) was established in March 1919, with headquarters in Moscow, with the aim of world revolution. In its New Year's proclamation to the Soviet people in 1920, it declared, "We shall establish workers' and soldiers' councils in Berlin and Warsaw, in Paris and London, and the might of the Soviets will one day extend throughout the whole world."¹ During the fervour of the early post-revolutionary period, the Bolsheviks did not shy away from using Soviet resources to expedite the world revolutionary process. For example, they provided arms, agents and propaganda, but unsuccessfully attempted the export of revolution in the Russian-Polish war of 1920.

However, the revolution in the West did not materialize. Because some of the new regime's class enemies were not as hostile as Lenin had predicted, the Bolsheviks began to formulate and to practice a diplomacy of "coexistence." They established trade ties and secured *de jure* political recognition from an increasing number of countries, beginning with neighbours such as Turkey, Afghanistan, Iran and the Baltic states, following with Germany in the Rapallo treaty, and then the major powers of the Versailles system, including Britain, France and Italy. However, they still regarded diplomacy as a temporary solution. The Bolsheviks still hoped for proletarian revolution, and in spite of solemn promises to the contrary, the new regime was unwilling to renounce subversion in order to develop correct relations with "bourgeois" regimes.

---

¹ Georg von Rauch, *A History of Soviet Russia*, New York: Prager, 1957, p. 149.

The failure of these attempts at revolution, together with changing conditions in the Soviet Union and Lenin's death in January 1924 saw the end of the first phase of Soviet foreign policy and led the way for a major shift in doctrine. In December 1924, Stalin published an article entitled "The October Revolution and the Tactics of the Russian Communists", in which he proclaimed the doctrine of "socialism in one country."² According to the new doctrine, the world revolution had been temporarily postponed because capitalism, although still ultimately doomed, had managed to stabilize itself for the time being. Given these conditions, the correct course to take was to give up efforts to promote revolution abroad and to concentrate on building the economic and military strength of USSR. In this way, they would be able to create a bastion for communism that could stand strong during a drawn-out period of international reaction.

2. The Period of 1924-1953

Stalin gave the party a new and, in his own opinion, a more congenial role by announcing the need for speedy domestic industrialization. In this way, Stalin's reformation served to bridge the increasing gap between reality and ideology, and thus helped to preserve the ideology's credibility. Although he advocated the possibility of socialism in one country, Stalin still held on to Lenin's doctrine of the inevitability of wars.³ Until his death in 1953, Stalin continued to proclaim the inevitability of war, although victory in World War II required the doctrine to be modified to a certain

---

² *Ibid.* p. 168.

³ Lenin originally propounded this doctrine in his *Imperialism, The Highest State of Capitalism* which appeared in 1916 and which drew upon Marx and early 20th century Marxist authors to argue that private property and the existence of social classes were the causes of war. After he established Bolshevism in Russia, Lenin continued to stress the possibility of wars between the capitalist powers, but also modified his doctrine to account for revolutionary war between the new workers' state and the capitalists. He also stressed that under certain circumstances the capitalists would compose their differences and launch a concerted effort to annihilate the Bolshevik regime. See E. H. Carr, *The Bolshevik Revolution, 1917-1923*, 3 volumes, London: Pelican Books, 1966.

degree. The Soviets' establishment of Communist rule in Eastern Europe meant that there was no longer socialism in one country, but in a wider "camp" which was surrounded by a hostile but internally divided capitalist "camp". After 1947, Stalin downplayed the inevitability of imperialist attack on the USSR. They went back to the more purely Leninist, that is, consistent with the classic analysis in imperialism, emphasis on "intra-imperialist contradictions" and wars between the capitalist powers.⁴

This body of doctrine suited Stalin as he set about the task of post-war reconstruction and restarted the industrialization program of the 1930s. It also represented at least a theoretical explanation of how the long-awaited global Communist revolution would happen. Namely, Japan, Germany and other imperialist powers would recover much of their previous strength. This would lead to another cycle of war between the mentioned powers, thus leading to the victory of Communism. Although Stalin's doctrine was theoretically coherent and served his domestic purposes, by the early 1950s it was seriously out of touch with reality. The idea of a new capitalist war involving powers which had been united by alliance, and which had been overwhelmingly dominated by the economic and political strength of the United States was less than credible, and it was this gap between ideology and reality that threatened to undermine the credibility of Marxism-Leninism.

3. The Period of 1953-1985

This being so, Stalin's successors did not wait long after his death before they initiated sweeping changes in Soviet foreign policy doctrine and practice. By going back to and reinterpreting certain statements and policies of Lenin from the early 1920s, first

---

⁴ Frederic S. Burin, "The Communist Doctrine of the inevitability of War", *American Political Science Review*, Vol. 1, No. 2 (1963), pp. 334-354.

Malenkov and then Khrushchev began to purport that there could be a protracted period of coexistence between the two systems. They also argued that the period of coexistence would be spent waiting passively for improved revolutionary prospects to happen. Instead, the Soviet Union and its allies would use this time to undertake active policies to weaken and undermine the capitalist system, without ensuing global war. These policies included support for wars of national liberation in the underdeveloped world, the exploitation of “contradictions” within the Western world, and efforts to outstrip the West in both economics and technology.

Khrushchev expressed these changes clearly in his report to the 20th party congress in February 1956, when he declared that capitalist encirclement had come to an end, as had the inevitability of wars. When explaining why wars could be avoided, Khrushchev stated that “as long as capitalism survives in the world, the reactionary forces may try to unleash war. However, war is not fatalistically inevitable. Today there are mighty social and political forces possessing means to prevent the imperialists from waging war.”⁵

The Soviets subsequently laid these views down in the 1961 part program, which stated that the growing strength of socialism “will make it actually possible to banish world war from the life of society even before the complete victory of socialism on earth, with capitalism surviving in part of the world.”⁶ This was almost the complete opposite of the earlier view that war would lead to the victory of socialism. After 1956, they justified the expansion and strengthening of socialism on the grounds that only socialism could prevent the unleashing of war: “To abolish war and

---

⁵ *Pravda*, 15 February 1956.

⁶ Jan F. Triska, *Soviet Communism: Programs and Rules*, San Francisco: Chandler Publishing, 1962, p. 65.

establish everlasting peace on earth is a historic mission of communism.”⁷

Like “socialism in one country” had done so in 1924, “peaceful coexistence” served a number of purposes. Firstly, it gave a new leadership new leeway in domestic and foreign policy, and narrowed the widening gap between doctrine and reality. Secondly, peaceful coexistence represented another departure from the doctrine of imminent revolution, still at the core of Marxism-Leninism and the alleged reason for existence for an international Communist movement. In the late 1950s, Khrushchev developed the argument that the final victory of Communism would come about through, or at least be facilitated by, economic and technological competition.⁸ It was his opinion that the Soviet Union was quickly outpacing the United States and other Western countries in industrial strength, and soon would be able to provide a better standard of living for its people.

Peaceful coexistence remained the fundamental basis for Soviet foreign policy in 1960s and 1970s. Kosygin and Brezhnev did not attempt such a sweeping doctrinal revision as that of Stalin in 1924, or by his successors in 1953-1956. Nevertheless, during their time, they made significant modifications in the interpretation of peaceful coexistence. When these men took power in late 1964, it was already apparent that many of the optimistic assumptions on which Khrushchev had based his doctrine of peaceful coexistence were debatable. Neither did the Soviet Union seem to be continuing their rapid outdistancing of the United States in economics and technology. After 1960, Soviet growth rates decelerated as those of the United States concomitantly increased. The United States was now in a position to challenge the, admittedly somewhat exaggerated, Soviet lead in the space race. Khrushchev and younger leaders like Kosygin

---

⁷ *Ibid.*

⁸ See Khrushchev’s “On Peaceful Coexistence”, *Foreign Affairs*, Vol. 38, No. 1 (1959).

began to remark with concern on a Soviet lag in even basic industries such as chemicals and machinery.

Khrushchev was also proved wrong in many of his assumptions about the durability of peace with the West. The series of U-2 overflights that had occurred between 1956-1960 revealed that Khrushchev's claims of Soviet military strength were extremely exaggerated. The Cuban missile crisis of 1962 served to expose Soviet weakness. After the brief *détente*, in the mid-1960s the United States once more entered what the Soviet leadership regarded as a more "aggressive" period. During this time, the US became heavily involved in Vietnam, sent marines to the Dominican Republic, and supported Israel when it defeated the Soviet Union's Arab allies.

This more dangerous Western adversary led to a change in Soviet priorities during Khrushchev's final years, and the Soviets postponed further cutbacks in non-strategic forces to launch major new strategic programs. The military build-up continued and was expediated under Kosygin and Brezhnev, who altered the emphasis in Soviet doctrinal and propaganda pronouncements. The new leaders minimised Khrushchev's exaggerated claims about overtaking the United States economically, and talked more candidly about the danger of war and the aggression from the West. They underlined the significance of political and military factors in determining the course of history rather than purely economic ones.

By the late 1960s, the new leaders had succeeded to a certain extent in balancing Soviet policy and rhetoric. They had both improved Soviet military capabilities and scaled back their claims as to what military power could achieve. The course of East-West relations in the 1970s would have undoubtedly run smoother and less confrontational had Brezhnev remained satisfied with addressing Khrushchev's imbalances and excesses. However, when he became more dominant in the Soviet leadership in the

early 1970s, Brezhnev began to make his own excesses. He developed a militarized foreign policy doctrine in which he connected global political and social change to the growth of Soviet power. In his report to the 25th party congress in early 1976, Brezhnev declared that “the passage from cold war and from the explosive confrontation of the two worlds to détente was largely connected with changes in the world correlation of forces.”⁹ Although the “correlation of forces” was not strictly a military concept, under Brezhnev it certainly had a strong military connotation.

The Brezhnev regime further developed the concept of a “restructuring (perestroika) of international relations” which would occur given the shift in the correlation of forces.¹⁰ The growing economic and military strength of the East not only made sure that socialist gains were “irreversible”, as Khrushchev had claimed, but also helped to encourage “progressive” changes both in the West, and in the developing world in particular. Even though events appeared to make prospects for revolutionary change even more distant, Brezhnev was in the position to assert that long-term trends were favourable to the Soviet Union, and that the final crisis of capitalism was still imminent.

Despite initial apparent successes which caused the West cause for some alarm, Brezhnev’s approach ultimately turned out to be unfounded. After 1979, the gap between doctrine and reality once more began to widen. Rather than allowing the Soviet Union to spin the military aspects of the correlation in its favour, in the late 1970s and early 1980s the West adopted a number of countermeasures. The most noteworthy of these were the NATO INF dual-track decision, and the Reagan defence build-up. In the meantime, the East suffered a series of setbacks with the chaotic

---

⁹ *Pravda*, 25 February 1976.

¹⁰ R. Judson Mitchell, “A New Brezhnev Doctrine: The Restructuring of International Relations”, *World Politics*, Vol. 30, No. 3 (1978).

situation in Poland, the dragging on of the war in Afghanistan, the slowdown in the Soviet economy, and the general ineffectiveness of the Soviet leadership itself, both under Brezhnev, and then under his two short-lived successors. The time was right for a new leader who not only would bring Soviet policy back to life, but would also formulate new slogans and doctrines to restore a balance between Soviet rhetorical claims and reality.

4. The Period of 1985-1991

When Mikhail Gorbachev came to power in March 1985, East-West relations were poor, but improving slightly. The Soviets had walked out of the arms control talks in late 1983, and Andropov had launched a harsh diatribe against the United States and its allies. However, in 1984, the Chernenko regime managed to get the US-Soviet arms control negotiations back on track.

As it has been shown, the USSR followed two schools of Soviet diplomacy, Stalinist and neo-Stalinist, until 1985. In 1985, Mikhail Gorbachev laid out a new concept of foreign policy, which was based on a vision of the world in full evolution.¹¹

The aim of Gorbachev was to make sure that the USSR faced the 21st Century as a great power. Were the USSR to continue to decline as it had done so far, it was in danger of slipping into the Third World. Gorbachev knew this and made it known. He was viewed as an “enlightened” and “courageous” patriot. On a number of occasions, he came dangerously close to “heresy”, and angered the more conservative members of the party, the army and the KGB. Although these institutions, who formed the

---

¹¹ Gorbachev’s personality was perfect for this diplomatic game. Diplomats had called Andre Gromyko “old sad face”, but Gorbachev did not shy away from showing his emotions. He created a new climate, and seemed to be concerned about everything human. He was forward thinking, and thus counted on “all that unites, not all that separates.” See *Understanding Soviet Foreign Policy*, McNair Papers, Number 7, National Defense University, The Institute for National Strategic Studies, Washington D. C., 1990.

backbone of the regime, understood well enough the need for reform, they wanted it to proceed under their control. In this power struggle, Gorbachev chose to focus on the transformation of East-West relations. Gorbachev preferred “*da*” (“yes”) to “*nyet*” (“no”), and transparency (*glasnost*) to secrecy. He advocated opening up, activism, and enlightened realism after decades of closure, immobility, and rigid ideology.

The “hard line” school consisted of all those whose task was to affront the outside world; namely, Andre Gromyko and his generation, with Molotov as their model. Their approach was appropriate to the times of unrelenting struggle between capitalism and socialism, and -imperialists and communists.

When Gorbachev arrived at the Kremlin, an event which the Army and the KGB had facilitated, the Army saw the practical benefits of a greater de-Stalinization of the Soviet system. Their aims were purely “functional”: to unclog the system, to give it new dynamics, and to reinforce socialism as the single system tied closely to the country’s tradition. The upper echelons of the Army disapproved of certain major aspects of Gorbachev’s approach, in particular the policy of unilateral concessions to the West, which were, in their opinion, demoralizing and dangerous. They were unable to see the long-term advantage, political and military, if the West was pushed towards disarmament by public opinion.

In his early approach to foreign policy problems, Gorbachev followed a traditional, Brezhnevian line; but he was still aware of the strategic dilemmas that would eventually lead him to radicalize Soviet foreign policy under the slogan of “new political thinking.” He blamed the West for deliberately sabotaging the positive trends of the 1970s, thus following Chernenko in calling for an early return to détente. However, he also sensed that a return to détente without a reversal of the INF deployments, a repudiation in the United States of SDI, or other radical changes would have been a foreign policy defeat for the Soviet Union.

By 1985, the Western leaders were pressing for summits and a return to business as usual. Having “won” the INF battle, the NATO countries were now anxious to show that East-West relations had not suffered, that the economic and cultural ties valued by Western countries still held, and that there was no truth behind the alarmist scenarios spread by the peace movement and the political left. Gorbachev had good reasons for wanting a return to détente, but at the same time to be careful not to be seen as bending to Western pressures and accepting a post-INF, post-SDI détente on Western terms. Thus, he began to speak of the need to go “beyond détente”. Gorbachev proclaimed his interest in a new political order “beyond détente” in radical form in his 15 January 1986 statement, in which he proposed the complete elimination of nuclear weapons by the year 2000. In this statement, he claimed that “mankind is at a crucial state in the new space era. It is time to abandon stone age ways of thinking, when the main preoccupations was to provide oneself with a bigger club or a heavier rock.”¹² A month later, in his report to the party congress, Gorbachev explained the concept of “new thinking” by calling for the establishment of a new “comprehensive system of international security.” Such a system could, in Gorbachev’s opinion, be realised as a result of actions in four fields: political, military, economic and humanitarian.¹³

The new “comprehensive” system had three main themes, namely: first, the mutuality of security in the nuclear age; second, the inverse relation between security and the level of nuclear and conventional weaponry; third, the interdependence of the world. Each of these themes departed completely from both traditional Soviet practice and Marxist-Leninist orthodoxy. Marxism-Leninism had always instructed that the Soviet Union had to provide unilaterally for its own security, and not rely on mutual

---

¹² *Izvestia*, 16 January 1986.

¹³ *Understanding Soviet Foreign Policy*, McNair Papers, Number 7, National Defense University, The Institute for National Strategic Studies, Washington D. C., 1990, p. 11.

arrangements with the unrelenting class enemy. Where global problems were concerned, traditional Marxist-Leninist orthodoxy purported that their only cause was capitalist exploitation. Nevertheless, many of the themes in the “new political thinking” had antecedents in Soviet doctrine and policy. For example, in the 1950s the USSR had acknowledged that mutual deterrence was the actual, if not ideal, state of affairs. It had been engaged in multilateral and bilateral arms control negotiations since the 1950s, and had talked more and more as if weapons were an evil in themselves. The emergence of these antecedents during Gorbachev’s period to produce a “new thinking” is probably the result of three factors: first, the tactical requirements of Soviet foreign policy; second, the contributions of certain Soviet intellectuals; and third, the personal tendencies and interests of Gorbachev. Undoubtedly, these ushered in Gorbachev’s “new political thinking”, by enabling him to make any sudden and possibly dangerous, in terms of domestic politics, break with the past.

The tactical modification of Soviet doctrinal pronouncements dated back to the late 1970s, a period referred to as the “era of stagnation” by some Soviet writers. By 1976, they had begun to realize the adverse effect of their academic and political writings had on Western assessments of Soviet policy. Indeed, Soviet military and political writings had come under increasing scrutiny from Western analysts at that time.

The tactical requirements of anti-INF struggle also had a role to play in doctrinal change. NATO’s December 1979 decision to deploy intermediate-range nuclear missiles in Western Europe jolted the whole Soviet establishment. In June 1980, the Soviets responded by adopting a resolution, which stated, “the adventurist actions of the United States and its accomplices have increased the danger of nuclear war.” This pronouncement was a complete turnaround from the previous stance, which since

early 1970s had argued that détente was a favourable global trend. Utilising the theme of increased war danger to create the basis for common action, the Soviet leadership reached out to Western opponents of the INF deployments, who were looking for arguments to thwart these deployments and to assert the primacy of East-West détente over NATO's self-defined deterrence requirements. This interaction proved to be a valuable learning experience for the Soviet elite, because it was in this way that the concept of "mutual security" first made an appearance in Soviet discourse.

The concept of a security partnership was not entirely unfamiliar to the traditional Soviet concepts of "collective security", and soon enough the Soviets began to echo the "mutual security" and "security partnership" discourse to the European sympathisers. In the early 1980s, this "grafting on" was only a tactical device used by Soviet propagandists to undermine Western support for the INF deployments. However, after 1985 Gorbachev raised this tactical device to the status of the general Soviet political line.

Nevertheless, it was more likely that the main reason for Gorbachev's increased interest in mutual security had less to do with European issues than with the Soviet campaign against SDI. By early 1985, and Gorbachev's rise to power, SDI had become the main Soviet arms control priority. Indeed, "mutual security" was more in line with an anti-SDI campaign than it was to the struggle against intermediate range nuclear forces. The linchpin of the Soviet campaign against INF was always "equal" rather than "mutual" security. The Soviet Union focused its argument on the apparent inequity, and danger, of any security arrangement that permitted the United States to target the USSR from third countries, but that denied the USSR either the ability or the right to take similar action against the United States, as it had happened in Cuba in 1962. Thus, there was a tension, to say the

least, between the concept of “mutual security” and the focus of the Soviet anti-INF campaign. However, the campaign against SDI entailed that it was easier to make the claim that it was the United States which was demanding a special status for itself at the expense of third countries.

To balance this threat, the Soviets could have welcomed nuclear deterrence based on mutual assured destruction and strategic stability. However, they did not adopt that approach. Rather, they reemphasized the line of discourse that deterrence was unacceptable and had to be overcome politically rather than technologically. Some Soviet writers and academics, for example, Aleksandr Bovin, Ivan Frolov, Zagladin, Shakhnazarov¹⁴, and Aleksandr Yakovlev, began to develop more comprehensive explanations of international developments. These explanations lent tactical support to the policies of Brezhnev, Andropov and Chernenko, and foretold Gorbachev’s new political thinking. According to Shakhnazarov, one implication of the new thinking was the need to acknowledge that security could no longer be individual or national, but had to be strictly “mutual”. In January 1986, Gorbachev adopted this expression in his official pronouncements.

Another intellectual trend that contributed to Gorbachev’s new political thinking was the development in the early 1970s of the field of globalists. Under the leadership of writers such as Zagladin, Frolov and Inozemtsev, the globalists addressed “all human” problems, including environmental pollution, hunger, illiteracy, underdevelopment, and disease. They did not openly challenge the long held Soviet view that capitalism caused all

---

¹⁴ One of the more notable Works to presage Gorbachev’s new Political thinking was Shakhnazarov’s “The Logic of Political thinking in the Nuclear Age”, which appeared in 1984 in *Soviet Studies in Philosophy*, Vol. 25, No. 1 (1986). In this article, Shakhnazarov argued that because of the development of nuclear weapons, traditional concepts of national security were obsolete, hence the need to think in a new way.

these problems, and that, consequently, the USSR could not be expected to contribute to their solution.¹⁵

By the early 1980s, writers such as Shakhnazarov advanced these arguments. Although they continued to blame capitalism for the persistence of “all human” problems, these writers argued that the USSR had to contribute to the mitigation of these problems as part of its own declared policy of doing everything possible to avoid a nuclear war. Gorbachev was to adopt this line and incorporate it into his new political thinking. By 1985, these writers together with foreign policy makers who were in search of a new way to counter the SDI and INF problems, had well prepared the groundwork for the new political thinking. However, a real breakthrough could not occur without a dynamic new leader who would be able to repackage all the dissimilar pieces in a coherent form, push it forward as the new orthodoxy, and begin selling it on the international arena. It was, of course, the election of Gorbachev, his gradual consolidation of power in the Soviet Unions, and his self-education in the field of foreign and defence policy, that was to make all this possible.

Traditionally, Soviet leaders had a great freedom to shape the overall direction of Soviet foreign policy, and Gorbachev was no exception. Brezhnev had established a tradition that the Party leader unveiled an extensive new foreign policy program at the party congress. At the 24th (1971), the 25th (1976), and the 26th (1981) Party Congresses, Brezhnev presented successive versions of his “peace program” in which he praised past achievements and laid the way for the party’s future tasks. Thus, in 1986, Gorbachev probably felt obliged to prepare a comprehensive foreign policy statement of his own.

---

¹⁵ See Erik P. Hoffman and Frederic J. Fleron, *The Conduct of Soviet Foreign Policy*, New York: Aldine, 1980.

Gorbachev gave the impression of being exceptionally intelligent, a quick thinker with a personality that could easily dominate in personal and group settings. In contrast to some of his predecessors, who were actually more “cultured” than they appeared, Gorbachev seemed to be the opposite - a pseudo-intellectual who exaggerated his own learnings. He enjoyed being in the company of artists and intellectuals, and was fond of using profound, albeit cliché, phrases in his speeches.

Despite the superficiality and pretentiousness of this image, some in the West were impressed, and it was probably Gorbachev’s desire to be taken seriously as a thinker, not only on technical, economic and political issues, but also on broader human concerns. Undoubtedly, Gorbachev’s wish to take the role of a major theoretician of global problems made a significant, but hard to define contribution to the “new political thinking”. It encouraged him both to systematize and encode his “philosophy”, and to present it to domestic and international audiences as something innovative and profound.

Thus, three factors, namely: the tactical requirements of Soviet foreign policy; a certain degree of intellectual incitement in the 1970s and 1980s; and Gorbachev’s own intellect and personality, contributed to the “new political thinking”. Although the content of his thinking was new, at least in the Soviet context, its proclamation in the mid-1980s was in line with earlier doctrinal shifts in Soviet history. Aware of the gap between ideology and reality, Soviet leaders often tried to narrow this gap by removing elements in the Marxist-Leninist doctrine which had become ideological and political liabilities. In this way, they pushed Communist victory into the more remote future and further outside the realm of everyday foreign policy. However, simultaneously, they also preserved the ultimate credibility of Marxist-Leninism and the reason for existence of the party by renewing the claim of the Soviet Union to a special relationship to

the forces of history. Gorbachev fitted neatly into this pattern. Although he deemphasised elements in classical Marxist-Leninism, the role of class conflict in international relations in particular, he reasserted the centrality of the Soviet Union, its ruling party, and the party's general secretary to the major issues of that time.

5. Conclusion

Gorbachev did not modify the fundamental Marxist-Leninist tenet that imperialism was the sole potential source of war. As he stated in his report to the party congress: "Imperialism is prompted by its intrinsic mainsprings and very socioeconomic essence to translate the competition of the two systems into the language of military confrontation. By dint of its social nature, imperialism ceaselessly generates aggressive, adventurist policy."¹⁶ In Perestroika, he implicitly endorsed a Brezhnevian view of East-West relations, although he criticized Brezhnev's domestic policies. Gorbachev's apparent faithfulness to the fundamental Marxist-Leninist tenet that "socialism" by nature was peace-loving, while "imperialism" was inherently warlike put all his statements about war, its antecedents and consequences in a special light. Gorbachev also continued to reject the Western concept of stable mutual deterrence. Again, Gorbachev's opinions on this issue were not a mere acknowledgement of orthodoxy and tradition, but a matter of firm conviction. Finally, like his predecessors, Gorbachev continued to use the threat of war as a tool for mobilization. He took on an ambiguous stance that allowed the Soviet Union great tactical flexibility: namely, the danger of war was great, but it could be repelled by active "struggle" (specifically, support for Soviet foreign policy). This position was designed to ensure that the "forces of peace" in the West avoided the extremes of complacency and despair.

---

¹⁶ *Pravda*, 26 February 1986.

Against this background, Gorbachev made a potentially important change in Soviet teaching about the nature of East-West coexistence. Unlike previous Soviet leaders, Gorbachev proclaimed the possibility of creating a “non-violent and non-nuclear world” even before the global victory of “socialism”. By making this possibility a key theme in the “new political thinking”, Gorbachev built upon Khrushchev’s claim that it would be possible to “exclude world war from the life of society even before the complete triumph of socialism, even with capitalism existing in the part of the world”.¹⁷ However, Gorbachev went far beyond Khrushchev. Khrushchev referred only to “world” (i.e. global nuclear) war, but not to all wars and all international “violence.” Moreover, he strongly implied that the “banishing” of world war would result from growing Soviet and general socialist superiority over the West. That is, they would impose, through peace, superior Soviet strength. In contrast, Gorbachev talked of achieving a “non-violent, non-nuclear world” by starting from the existing state of equivalence and preserving it at ever-lower levels of force on both sides.

A final aspect of Soviet doctrine that did not change was one of style rather than substance. Although Soviet propaganda and diplomacy had become more flexible, open and attractive, the style with which they presented the “new political thinking” to the international arena displayed a number of familiar traits. Specifically, the Soviet Union continued to be almost intolerably self-righteous in its pronouncement on international affairs. Gorbachev repeatedly compared the Soviet plan to move from the nuclear to the post-nuclear age to earlier historical transitions, such as those from the Middle Age to the Renaissance and Enlightenment.

---

¹⁷ See *Understanding Soviet Foreign Policy*, McNair Papers, Number 7, National Defense University, The Institute for National Strategic Studies, Washington D. C., 1990.

Although there were gaps and inconsistencies in the Soviet new thinking, from the Soviet perspective it had already had an overwhelmingly positive influence on the USSR's standing in the world. A masterful politician, Gorbachev sensed that new slogans, new mandates were obligatory if the USSR was to regain the initiative in world politics that it had lost in the early 1980s. He believed that the "new political thinking" would help him seize and retain this initiative. Under this directive, the Soviet leader called for joint efforts to create a "non-nuclear, non-violent world." In its own way, the new rhetoric was nearly as utopian as earlier Soviet rhetoric about fighting and winning a nuclear war, and just as belligerent in its relationship to world "imperialism". Thus, it was expected that the "new political thinking" would mean a more active and diplomatically flexible Soviet leadership, although it was unlikely to end the conflicting relationship between the Soviet Union and the outside world that had dominated since 1917.

Undeniably, Gorbachev started off a process that was essential for East-West relations, and thus for the whole world, in trying to avoid exploiting the West's old impulses. By conspicuously rejecting the use of force, he showed that the West could try to reduce the weight of arms in the conflicts between states, both large and small, that were inevitable on the international scene. Moreover, he achieved this against the will of both the Soviet military establishment and the public opinion.

Bibliography

Izvestia

Pravda

BURIN, Frederic S., "The Communist Doctrine of the inevitability of War", *American Political Science Review*, Vol. 1, No. 2 (1963).

- DEUTSCHER, Isaac, *Stalin: A Political Biography*, New York, 1967.
- DUNLOP, J., *The Faces of Contemporary Russian Nationalism*, Princeton, 1983.
- FLERON, Frederic J. & Erik P. Hoffmann, Robbin F. Laird (ed.), *Soviet Foreign Policy 1917-1991: Classic and Contemporary Issues*, London: Routledge, 2017.
- GORBACHEV, Mikhail, *Perestroika*, New York: Harper&Row, 1986.
- GORODETSKY, Gabriel (ed.), *Soviet Foreign Policy, 1917-1991: A Retrospective*, London: Routledge, 2014.
- GRACHEV, Andrei, *Gorbachev's Gamble: Soviet Foreign Policy and the End of the Cold War*, Oxford: Wiley, 2013.
- HOFFMANN, Erik P. and Frederic J. Fleron, *The Conduct of Soviet Foreign Policy*, New York: Aldine, 1980.
- KISSINGER, Henry A., *White House Years*, Boston: Little Brown, 1979.
- McCAULEY, Martin (ed.), *Khrushchev and Khrushchevism*, Bloomington: Indiana University Press, 1988.
- MITCHELL, R. Judson, "A New Brezhnev Doctrine: The Restructuring of International Relations", *World Politics*, Vol. 30, No. 3 (1978).
- NOGEE, Joseph L. & Robert H. Donaldson, *Soviet Foreign Policy Since World War II*, Oxford: Pergamon Press, 1984.
- QUIMET, Matthew J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy (The New Cold War History)*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2003.
- RAUCH, Georg von, *A History of Soviet Russia*, New York: Prager, 1957.
- ROBERTS, J. W., "Lenin's Theory of Imperialism in Soviet Usage", *Soviet Studies*, Vol. 29, No. 3 (July 1977), pp. 353-372.
- SERVICE, Robert, *The End of the Cold War*, London: Macmillan, 2015.
- TRISKA, Jan F., *Soviet Communism: Programs and Rules*, San Francisco: Chandler Publishing, 1962.
- Understanding Soviet Foreign Policy*, McNair Papers, Number 7, National Defense University, The Institute for National Strategic Studies, Washington D. C., 1990.
- YANOV, A., *The Russian Challenge and the Year 2000*, Oxford, 1987.